

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.

«ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΗΣ

ΝΙΚΗΣ Μ. ΣΤΑΥΡΟΥΛΙΔΑΚΗ

**ΠΤΥΧΙΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ**

ΕΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

ΣΤΑΘΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ.

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2011

«Με λίγα λόγια ο πλούτος είναι ένας ακατανίκητος μαγνήτης και η φτώχεια είναι ένας δυνητικά κατατρεγμένος μολυσματικός παράγοντας: Δεν μπορεί να μπει σε καραντίνα και η ειρήνη και η ευημερία μας μακροχρόνια εξαρτάται από την ευημερία των άλλων.» David S. Landes (1998)

«Στους ανθρώπους που με 'χουν στηρίξει στη ζωή μου,
με βαθύτατη ευγνωμοσύνη και ειλικρινή εκτίμηση»

ΠΕΡΙΛΗΨΗ:

Μεταπολεμικά μάλλον στη διάρκεια των τελευταίων 5 αιώνων δημιουργήθηκαν δύο πόλοι, ο πρώτος των αναπτυγμένων χωρών και ο δεύτερος των υπανάπτυκτων χωρών. Αναλύοντας το παραπάνω πρόβλημα, ξεκινάμε με μία ιστορική εισαγωγή. Τα οικονομικά της ανάπτυξης εμφανίζονται ως διακριτός κλάδος των οικονομικών μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Πρακτικά η νέα πολιτική πραγματικότητα του μεταπολεμικού κόσμου έφερε τα θέματα της ανάπτυξης στο προσκήνιο. Η αποαποικιοποίηση, ο Ψυχρός Πόλεμος, και ο αναπτυσσόμενος ανταγωνισμός ανάμεσα στις υπερδυνάμεις προσφέρει το πολιτικό πλαίσιο για τις ιδεολογικές υποθέσεις εργασίας που περιβάλλουν τη θεωρία και την πρακτική της ανάπτυξης.

Στη συνέχεια, αναλύουμε τις συγκρουόμενες θεωρίες περί ανάπτυξης. Για τους Μαρξιστές και αργότερα για τους δομικούς, ο ρόλος της αγοράς θα έπρεπε να ήταν περιορισμένη και οι Νεοκλασικοί οικονομολόγοι γρήγορα εναντιώθηκαν απέναντι σ' αυτή την άποψη. Ουσιαστικά, η Νεοκλασική θεωρία διαβεβαιώνει ότι μία τέλεια ελεύθερη αγορά θα επιτύγχανε τη μέγιστη αποτελεσματικότητα. Οι θεωρίες της εξάρτησης, από την άλλη πλευρά, προσπαθούν να προσφέρουν κυρίως οικονομικές και κοινωνιολογικές εξηγήσεις για τις ρίζες του φαινομένου της υπανάπτυξης και τονίζουν την εξάρτηση των αναπτυγμένων με τις υπανάπτυκτες χώρες.

Στο τρίτο και τελευταίο μέρος, αναλύουμε τις διάφορες ερμηνείες για την ανισότητα των εθνών σύμφωνα με τον Landes, τον Chang και τον Milanovic. Συγκεκριμένα, αναλύουμε τους λόγους που μερικά έθνη είναι τόσο πλούσια και άλλα τόσο φτωχά και τις προτεινόμενες πολιτικές ανάπτυξης των ανεπτυγμένων χωρών για τις αναπτυσσόμενες και κατά πόσο σωστές και κατάλληλες είναι αυτές οι πολιτικές. Τέλος, απεικονίζουμε την διεθνή ανισότητα σύμφωνα με οικονομετρικούς δείκτες ανισότητας.

Λέξεις κλειδιά: ανισότητα, Δύση, πολιτικές ανάπτυξης, παγκοσμιοποίηση.

ABSTRACT

After the war during the last 5 centuries were rather created two poles, first the developed countries and second the undeveloped countries. Analyzing this problem, we begin with a historical introduction. The finances of growth are presented as distinguishable sector of economics afterwards the B World War. Practically the new political reality of postwar world brought the subjects of growth in the limelight. The decolonization, the Cold War, and the developing competition among the superpowers offer the political frame for the ideological affairs of work that surround the theory and the practice of growth.

Then, we analyze the colliding theories of growth. For the Marxists and later for structuralists, the role of market should be limited and the Neo-classical economists were quick to rebel against this vision. Substantially, the Neoclassical theory ensures that a perfect free market would achieve the biggest effectiveness. The Dependency theories, on the other hand, try to offer mainly economic and sociological explanations for the roots of underdevelopment phenomenon and they emphasize the dependence between developed and the undeveloped countries.

In the third and last part, we analyze the various interpretations for the inequality of nations according to the Landes, the Chang and the Milanovic. Concretely, we analyze the reasons that some nations are so much rich and the other so much poor and the proposed policies growth of developed countries for developing and how much right and suitable are these policies. Finally, we portray the international inequality according to econometric indicators of inequality.

Words keys: inequality, West, policies of growth, globalization.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η διατριβή αυτή έγινε επιστημονικά, οικονομικά, πρακτικά και ψυχολογικά εφικτή με τη βοήθεια πολλών ανθρώπων που θα ήθελα ειλικρινά να ευχαριστήσω πολύ.

Κατ' αρχάς θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή Σταθάκη Γεώργιο για την καταλυτική βοήθεια κυρίως στην οργάνωση της σκέψης μου και της όλης εργασίας χάρη στις ουσιώδεις υποδείξεις του. Σας ευχαριστώ πολύ για τη επιστημονική και ψυχολογική στήριξη, ήταν πραγματικά πολύτιμη.

Ακολούθως, οφείλω ευγνωμοσύνη στους καθηγητές του μεταπτυχιακού προγράμματος, καθώς ορμώμενη από μια χρηματοοικονομική κατεύθυνση, στη πορεία αυτού του ενάμιση χρόνου γνώρισα ένα διαφορετικό κόσμο της οικονομίας, αυτό της οικονομικής πολιτικής και θεωρίας. Ευχαριστώ για τις γνώσεις και τις ενδιαφέρουσες συζητήσεις που κάναμε.

Τέλος, το μεγαλύτερο ευχαριστώ το οφείλω σε εκείνους οι οποίοι με στήριξαν ψυχολογικά και υλικά για την ολοκλήρωση των σπουδών μου καθώς και σε όλη τη διάρκεια της ζωής μου, στην οικογένειά μου. Και πολλοί άλλοι, φίλες, φίλοι, συμφοιτητές επηρέασαν την σκέψη μου με τον δικό τους τρόπο, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση της παρούσας διατριβής.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	i
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
1.1 Από την Φεουδαρχία στον καπιταλισμό (16ος αιώνας).....	9
1.2 Βιομηχανική Επανάσταση (18ος αιώνας).....	10
1.3Περίοδος Ιμπεριαλισμού (1880-1910).....	12
1.4 Δεύτερη Βιομηχανική Επανάσταση (19 ^{ος} αιώνας).....	14
1.5 Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918).....	16
1.6 Η Παγκοσμιοποίηση.....	17
1.7 Η Οικονομική κρίση του 1929.....	19
1.8 Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος (1939-1945).....	21
1.9 Σημαντικές Συμφωνίες (20 ^{ος} αιώνας) και οι δύο πετρελαϊκές κρίσεις (1973 και 1979).....	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.ΣΥΓΚΡΟΥΟΜΕΝΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	26
2.1 Εισαγωγή: η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης.....	26
2.2 Θεωρίες ανάπτυξης.....	29
2.2.1 Μαρξιστές (1840).....	30
2.2.2 Κεϋνσιανοί	32
2.2.3 Νεοκλασικοί.....	35
2.2.4 Τα νεότερα θεωρητικά υποδείγματα.....	38
2.2.5 Σχολές εξάρτησης.....	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ	42
3.1. Γιατί μερικά έθνη είναι τόσο πλούσια και αλλά τόσο φτωχά.....	42

3.1.1. Λόγοι ανάπτυξης της δύσης.....	42
3.1.2. Λόγοι μη ανάπτυξης του υπόλοιπου κόσμου.....	46
3.1.3 Νικητές –Ηττημένοι.....	49
3.1.3.1 Δυτική- Ανατολική Ευρώπη.....	49
3.1.3.2 Βόρεια- Λατινική Αμερική.....	55
3.1.3.3 Ιαπωνία- Κίνα.....	57
3.1.3.3 Ινδία- Αφρική.....	61
3.2 Πως έγιναν οι πλούσιες χώρες πραγματικά πλούσιες και οι προτεινόμενες πολιτικές ανάπτυξης για τις αναπτυσσόμενες χώρες.....	64
3.2.1 Εισαγωγή.....	64
3.2.2 Πολιτικές για οικονομική ανάπτυξη.....	65
3.2.3 Θεσμοί και οικονομική ανάπτυξη.....	67
3.2.4 Μαθήματα για το μέλλον.....	77
3.3 Σύγκριση Lands- Chang.....	79
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΜΕΤΡΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΗΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑΣ.....	81
4.1 Μέτρηση της ανισότητας με βάση το ΑΕΠ.....	81
4.2 Μέτρηση της ανισότητας με βάση το δείκτη Gini.....	83
4.3 Νικητές –Ηττημένοι.....	89
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	96
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	100

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Από την Φεουδαρχία στον καπιταλισμό (16ος αιώνας).

Η χρονική περίοδος 1500-1750, μια εποχή δυναμικών οικονομικών εξελίξεων που χαρακτηρίζεται από την ανακάλυψη της νέας ηπείρου της εύφορης Αμερικής, την δραματική αύξηση της βιομηχανίας και παγκόσμιας ναυσιπλοΐας, των διεθνών εμπορικών πολέμων και συναλλαγών, και της δημιουργίας νέων κρατών κι αποικιών ανά τον κόσμο.

«Η ανακάλυψη της Γης και η ευρωπαϊκή εξάπλωση στον κόσμο ανάμεσα στο 1600 και 1870 εγγράφονται σε μία γενική μεταμόρφωση του δυτικού πολιτισμού. Μερικές μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες γνώρισαν τότε τη διαδικασία της μετάβασης – που ήταν αρκετά προωθημένη ήδη από το 15^ο αιώνα- από τη μεσαιωνική προκαπιταλιστική οικονομία στον εμπορικό καπιταλισμό, σε ένα σύστημα δηλαδή όπου η διαχείριση και τα κέρδη της παραγωγής είναι στα χέρια εμπορευομένων – καπιταλιστών κατόπιν μίας βιομηχανικής προεπανάστασης, δηλαδή την αρχή μίας εκβιομηχάνισης, η οποία στηρίχτηκε στην χρήση μηχανών και μη ζωικής ενέργειας και συνοδεύτηκε από μία ‘φυτολογική’ επανάσταση, από μια δημογραφική και ακόμα πολιτική και κοινωνική , τέλος της καθαρά Βιομηχανικής Επανάστασης η οποία στηρίχτηκε στη χρήση της ατμομηχανής.»¹

Αυτές οι δομικές μεταμορφώσεις, που κάνουν την Ευρώπη να περάσει διαδοχικά από ένα οικονομικό σύστημα σε άλλα, ολοκληρώνονται διαμέσου συγκυριακών κινήσεων, βραχυχρόνιων και μακροχρόνιων. Αυτή η αλληλεπίδραση είναι πολύ ισχυρή έως το 1792. Τότε η Ευρώπη κλείνεται στον εαυτό της, στους αγώνες της. Στη συνέχεια είναι πολύ απορροφημένη από τη δική της Βιομηχανική Επανάσταση για να μπορεί να ασχοληθεί με τον κόσμο.

¹ Κρεμμυδάς Β., *Εισαγωγή στην οικονομική ιστορία*, τυπωθήτω , Αθήνα 2006,σελ. 56.

Καθώς με το τέλος του 16^{ου} και την αρχή του 17^{ου} αιώνα έχουν τεθεί οι βάσεις για την εδραίωση και την ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος. Γύρω στο 1960 άρχισε η συζήτηση για τη μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό. Μεταβαίνοντας λοιπόν από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό, η Ευρώπη –και όλος ο κόσμος σε διάφορες χρονικές στιγμές κατά περιοχές- πέρασε από έναν τρόπο παραγωγής σε έναν άλλον διαφορετικό.

1.2 Βιομηχανική Επανάσταση (18ος αιώνας).

Ο χρόνος που θα τραβήξει το βλέμμα μας είναι ο 18^{ος} αιώνας, κυρίως το τέλος του, και οι αρχές του 19^{ου} και πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι σε αυτή τη χρονική περίοδο στην Ευρώπη η Βιομηχανική Επανάσταση έχει αρχίσει και βρίσκεται σε εξέλιξη, την ίδια στιγμή που ολόκληρη η Ευρώπη συγκλονίζεται από τη Γαλλική Επανάσταση και τους πολέμους του Ναπολέοντα.

Υπάρχει συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εμφανίστηκε και εξελίχθηκε η Βιομηχανική Επανάσταση: υπάρχει εντυπωσιακή αύξηση του κατά κεφαλήν εθνικού προϊόντος, πράγμα που για πολλούς ισοδυναμεί με ότι ονομάζεται ανάπτυξη, αυτό έγινε ιδιαίτερα εμφανές στη δεκαετία του 1780 στην Αγγλία. Μαζί μ' αυτές τις εξελίξεις πρέπει να υπολογιστούν και να συνεξεταστούν τα εκατό χρόνια προόδου στον τομέα της αγροτικής οικονομίας που είχαν προηγηθεί και τα διακόσια ή τριακόσια χρόνια της εμπορικής εξάπλωσης και της βελτίωσης της υποδομής των επικοινωνιών, των θεσμών και του πιστωτικού συστήματος. Όλα τα προηγούμενα λοιπόν είναι εκφράσεις μίας μακροχρόνιας και αργής ανάπτυξης που κορυφαίο σημείο της υπήρξε η Βιομηχανική Επανάσταση.

Από το τέλος του 18^{ου} αιώνα ως τα μέσα του 19^{ου} παρατηρήθηκαν μεγάλες αλλαγές. Στον τομέα της δημογραφίας υπήρξε μεγάλη κάμψη του ρυθμού των θανάτων, χωρίς να υποχωρήσει ο ρυθμός των γεννήσεων. Η εκβιομηχάνιση και η εγκατάσταση αγροτικών πληθυσμών στις πόλεις σήμανε την βελτίωση των όρων διαβίωσης σε κάποιο βαθμό. Στον τομέα της γεωργίας, οι αλλαγές που άρχισαν από το τέλος του 18^{ου} αιώνα στους τρόπους καλλιέργειας θεωρούνται επαναστατικές: άρχισαν στην Αγγλία με πρωτοβουλία μεγάλων γαιοκτημόνων, γεωπόνων και οικονομολόγων, και

επεκτάθηκαν και στις χώρες της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα.

Στον τομέα της βιομηχανίας οι αλλαγές ήταν επαναστατικότερες, ευρύτερες και βαθύτερες. Συνεχίστηκε η συγκέντρωση της βιομηχανικής παραγωγής σε μεγάλες βιομηχανικές μονάδες που είχε ξεκινήσει την περίοδο πριν από το τέλος του 18^{ου} αιώνα. Κατασκευάστηκαν κλωστομηχανές και μηχανές ύφανσης που επέτρεπαν ταχύτερη παραγωγή και μικρότερο κόστος. Ακόμη, εφευρέθηκε και χρησιμοποιήθηκε νέα κινητήρια δύναμη, -ο ατμός- και αυτό είναι το κεντρικό σημείο της πρώτης Βιομηχανικής Επανάστασης. Εντυπωσιακά ήταν τα αποτελέσματα από τη χρήση της ατμομηχανής στη μεταλλουργία. Στο πλαίσιο των επαναστατικών αλλαγών που προκάλεσε η χρήση της ατμομηχανής έγινε δυνατή η αντικατάσταση φυσικών με χημικά προϊόντα στη καταναλωτική βιομηχανία, πράγμα που έλυσε τεράστια προβλήματα στο επίπεδο της παραγωγής και οδήγησε στην ανάπτυξη της χημικής βιομηχανίας.

Στον τομέα των μεταφορών είναι ίσως περισσότερο εμφανής η επανάσταση που προκλήθηκε από τη χρήση της ατμομηχανής. Συγκεκριμένα, στη ναυσιπλοΐα από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, τα ατμόπλοια μείωσαν πολύ τη διάρκεια του ταξιδιού και αύξησαν την ασφάλειά του. Μία άλλη επαναστατική αλλαγή στη ναυσιπλοΐα γενικώς έγινε με τη χρήση του σιδήρου στις κατασκευές. Επίσης, μέσω των δύο βασικών τεχνικών εφευρέσεων και εφαρμογών του σιδήρου και του ατμού προέκυψε η κατασκευή του σιδηροδρόμου, το 1833 εγκαινιάστηκε η σιδηροδρομική γραμμή Λίβερπουλ- Μάντσεστερ. Σε κανέναν άλλο τομέα της οικονομίας οι επαναστατικές αλλαγές δεν σημείωσαν τόσο γρήγορη και τόσο μαζική εξέλιξη όσο η επανάσταση στα μεταφορικά μέσα. Από τα μεταφορικά μέσα η ανάπτυξη των σιδηροδρόμων είναι η πιο εντυπωσιακή: ήδη το 1850 υπήρχαν σε όλο τον κόσμο 35.000 χιλιόμετρα σιδηροδρομικών γραμμών, αλλά το 1914 είχαν γίνει ένα εκατομμύριο χιλιόμετρα, είχαν αυξηθεί δηλαδή τριάντα φορές μέσα σε εξήντα χρόνια.

1.3 Περίοδος Ιμπεριαλισμού (1880-1910)

«Imperialism is a theory that refers to a very specific historical conjuncture, the period between 1880 and 1910. It attempts to provide answers to major and crucial political questions. The specific conceptual framework concerns the inter-imperialist rivalry. It provides an explanation as to why the inter-imperialist rivalry gained such a momentum as to become the primary motive of foreign policy of many competing states. Under nationalist slogans many nation states, all at the same time, look for geographical expansion and control of other areas, and participate in the “imperialist project” (Smith T., 1981, Smith W. 1982).”²

Οι θεωρίες περί ιμπεριαλισμού έγιναν αντικείμενο μιας ιδιότυπης γενικευμένης παρανόησης. Οι θεωρητικές τους αφετηρίες ήταν διαφορετικές. Επεδίωξαν στις αρχές του 20ου αιώνα να ερμηνεύσουν το φαινόμενο των ενδοιμπεριαλιστικών αντιθέσεων, η όξυνση των οποίων οδηγούσε σε πολέμους. Στη συνέχεια όμως μέσα από τη γενικευμένη χρήση τους, κυρίως από τα ορθόδοξα κομμουνιστικά κόμματα, κατέληξαν σε μια εννοιολογική χρήση εντελώς διαφορετική. Αφορούσε στις σχέσεις πολιτικής και οικονομικής εξάρτησης των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών από τις ανεπτυγμένες.

Οι κλασικές περίοδοι της αποικιοκρατίας και του ιμπεριαλισμού, παρά την πρωτόγνωρη γεωγραφική επέκταση, είχαν ως κοινό χαρακτηριστικό τους την κατάτμηση, τον κατακερματισμό του γεωγραφικού χώρου σε επιμέρους τμήματα άσκησης ηγεμονίας, οικονομικού, πολιτικού και στρατιωτικού ελέγχου.

«Ενώ οι θεωρίες του ιμπεριαλισμού αναπτύχθηκαν πριν από την πρώτη σοσιαλιστική επανάσταση και φυσικά πριν από τον σχηματισμό των σοσιαλιστικών χωρών, εντούτοις η χρήση του μετατράπηκε σε κυρίαρχο αναλυτικό μέσο ενός κόσμου που ήταν ήδη πολύ διαφορετικός.

² Stathakis G., *Imperialism: old and new theories*, 2008, σελ 1.

Ενώ ο κόσμος μεταπολεμικά έπαιρνε τη μορφή του διπολισμού και οι ενδοϊμπεριαλιστικές αντιθέσεις βρίσκονταν σε χαρακτηριστική ύφεση, οι θεωρίες του ιμπεριαλισμού χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρο για να αναλύσουν την εξάρτηση χωρών από το ιμπεριαλιστικό κέντρο. Στις συνθήκες αυτές οι θεωρίες του ιμπεριαλισμού μόνο παραπλανητικά μπορούσαν να λειτουργήσουν.»³

Σύμφωνα με τον Lenin, η θεωρία του ιμπεριαλισμού δεν είναι πρώτιστα μια θεωρία των σχέσεων μεταξύ αναπτυγμένων και υπανάπτυκτων χωρών, αυτό είναι μέρος της εξήγησης ως προς το γιατί οι αναπτυγμένες οικονομίες πρέπει να πάρουν τον έλεγχο του προ-κεφαλαιοκρατικού υπανάπτυκτου κόσμου, αλλά το βασικό επιχείρημα είναι για τη σύγκρουση μεταξύ των βιομηχανικών χωρών. Έτσι η θεωρία του ιμπεριαλισμού δεν αναφέρεται στην πολιτική, στρατιωτική και οικονομική εξάρτηση του υπανάπτυκτου κόσμου από αναπτυγμένους, αλλά στην ανάλυση του ίδιου του κεφαλαιοκρατικού κόσμου.

Το σημαντικότερο θέμα του διά-ιμπεριαλιστικού ανταγωνισμού είναι αυτή η ιδιαίτερη διαδικασία των βιομηχανικών εθνών που ψάχνουν για τη ζωτικής σημασίας γεωγραφική και οικονομική επέκταση, συνήθως προσδιορισμένες με τις πρώτες ύλες και τις ελεγχόμενες αγορές. Είναι μετά από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο που ο ιμπεριαλισμός γίνεται μια θεωρία που αναφέρεται στις σχέσεις μεταξύ των αναπτυγμένων και υπανάπτυκτων χωρών. Ο Ψυχρός πόλεμος και το τέλος της αποικιοκρατίας έφερε μια νέα πολιτική ημερήσια διάταξη στην πρώτη γραμμή που εστιάζει στο ζήτημα της ανάπτυξης.

Εκτός από την ανάπτυξη του καπιταλισμού και τη μεταμόρφωση των ευρωπαϊκών κοινωνιών, η πρώτη βιομηχανική επανάσταση, οι νέες οικονομικές και τεχνολογικές επιτυχίες κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, διαμόρφωσαν τις προϋποθέσεις ώστε στο μέσο του αιώνα, ο κόσμος να οδεύει προς νέες οικονομικές ισορροπίες σε παγκόσμιο επίπεδο και αυτό παρόλο που στην Ευρώπη, η πάλη ανάμεσα στο παλιό και στο νέο δεν έχει λήξει.

³ Σταθάκης Γ., *Από το κομμουνιστικό μανιφέστο στην Αυτοκρατορία : θεωρήσεις του παγκόσμιου καπιταλισμού*, 2006, σελ. 14.

1.4 Δεύτερη Βιομηχανική Επανάσταση (19^{ος} αιώνας).

Κάπου λοιπόν εκεί στα μέσα του 19^{ου} αιώνα γίνεται φανερό ότι την παγκόσμια οικονομική – και όχι μόνο οικονομική- θα αποκτούσε η χώρα που είχε το προβάδισμα στη Βιομηχανική Επανάσταση και στην καπιταλιστική ανάπτυξη γενικότερα, δηλαδή η Αγγλία. Ήταν η χώρα που είχε οργανώσει την οικονομία σε νέες βάσεις και δεν είχε πάψει για περισσότερο από μισό αιώνα να κάνει τεχνολογικά άλματα.

Μόνο όταν η δεύτερη φάση της Βιομηχανικής Επανάστασης – αυτή των σιδηροδρόμων – θα είναι τετελεσμένη στις δύο χώρες - αρχηγούς , την Αγγλία και τη Γαλλία, μετά το 1870, μίας μακράς διάρκειας ύφεση, ανάμεσα στο 1870 και στο 1914 θα αποδώσει τεράστια κεφάλαια, εργατική δύναμη και βιομηχανικά προϊόντα διαθέσιμα για τον υπόλοιπο κόσμο. Αυτό υπήρξε η αρχή της δεύτερης ευρωπαϊκής εξάπλωσης.

Κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα εφευρέθηκαν, δοκιμάστηκαν και κατασκευάστηκαν νέα είδη ενέργειας και μηχανών, καθώς και νέες μορφές οργάνωσης του δευτερογενούς τομέα της οικονομίας . Η απόδοση όλων αυτών και οι βαθιές μεταμορφώσεις που επέφεραν στη συνολική λειτουργία της οικονομίας, στον κοινωνικό σχηματισμό και στη διαμόρφωση της σκέψης και του τρόπου ζωής των ανθρώπων τοποθετούνται ,προκειμένου για την βιομηχανική αναπτυγμένη Ευρώπη και για τις ΗΠΑ, χρονικά στην πεντηκονταετία 1860-1910. Τότε παρατηρήθηκε μία εκπληκτική αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής και οργάνωση τεράστιων βιομηχανικών, εθνικών και πολυεθνικών εταιρειών όπου πολλές απ'αυτές γνώρισαν εκρηκτική ανάπτυξη.⁴

⁴ Κρεμμυδάς Β., *Εισαγωγή στην οικονομική ιστορία*, τυπωθήτω, Αθήνα 2006,σελ. 329

Και την ίδια αυτή περίοδο έγιναν οι εφευρέσεις που έθεσαν τις βάσεις για να εκδηλωθεί η δεύτερη Βιομηχανική Επανάσταση, η οποία στηρίχτηκε στη χρήση νέας ενέργειας (ηλεκτρισμός, πετρέλαιο) και στην κατασκευή νέων μηχανών, των αυτοκινήτων. Δεν είχε ακόμη συμπληρωθεί ένας αιώνας από την έναρξη της πρώτης, όταν μία δεύτερη Βιομηχανική Επανάσταση μετέβαλε και πάλι την οργάνωση του βιομηχανικού καπιταλισμού. Αυτό έγινε εφικτό χάρη στην εφεύρεση και στην παραγωγή νέων μορφών ενέργειας, οι οποίες σταδιακά εκτόπισαν τον γαιάνθρακα. Αυτές ήταν ο ηλεκτρισμός και το πετρέλαιο. Παράλληλα, η χρήση της Χημείας στη γεωργία, στη βιομηχανία τροφίμων, στην υφαντουργία, στη φαρμακευτική βιομηχανία, στη χαρτοποιία συνέβαλε στην αλλαγή των προσανατολισμών και της μορφής λειτουργίας της βιομηχανικής παραγωγής.

Το εμπόριο ωφελήθηκε πολύ από τη Βιομηχανική Επανάσταση και πέρα από την ανάπτυξη και των άλλων τομέων και κλάδων της οικονομίας όπως και από την αλματώδη εξέλιξη της τεχνολογίας, ωφελήθηκε από την αύξηση της παραγωγής και από την παραγωγή νέων προϊόντων, από την τελειοποίηση των μεταφορικών μέσων, από τον ενεργότερο ρόλο του τραπεζικού συστήματος, από την ανάπτυξη των μέσων επικοινωνίας και από την αύξηση της κατανάλωσης. Η ωφέλεια δεν άργησε να φανεί: μέσα σε 80 περίπου χρόνια η αξία του παγκόσμιου εμπορίου εικοσαπλασιάστηκε και από 10 δισεκατομμύρια το 1850, τα 58 το 1870 και τα 200 στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου.

1.5 Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-1918)

Οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι που έγιναν σε χρονικό διάστημα μόλις 32 χρόνων, σημείωσαν το τέλος των όποιων διαρκειών, των όποιων καταστάσεων και φαινομένων με διάρκεια υπήρχαν πριν. Οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι και η κρίση του 1929 κατέστρεψαν ένα οικονομικό σύστημα που βασιζόταν στα εξής στοιχεία:

- Στην κυριαρχία του κόσμου από μερικές χώρες, που επικεφαλής τους ήταν η Αγγλία, συνοδευόμενη από άλλες δυνάμεις, δορυφόρους ή ανταγωνιστές της.
- Στην εγγύηση και προστασία των νομισμάτων από το χρυσό και
- Στην κανονική αύξηση, τουλάχιστον μακροπρόθεσμα, της παραγωγής.⁵

Ο Πρώτος Παγκόσμιος πόλεμος (1914-1918) είναι ο μεγαλύτερος που είχε γίνει ως τότε αν λάβουμε υπόψη τον αριθμό των εμπολέμων και το μέγεθος, τόσο των στρατών που πολέμησαν μεταξύ τους, όσο και των καταστροφών που προκλήθηκαν. Ο πόλεμος του 1914- 1918 ήταν μία σύγκρουση, στην οποία η οικονομία έπαιξε καθοριστικό ρόλο, οι κυριότερες βιομηχανικές και οικονομικές δυνάμεις του κόσμου βρέθηκαν αντιμέτωπες αγοράζοντας την παραγωγή όλων των ουδέτερων χωρών που ήταν ανοιχτές στο εμπόριο, τόνισαν την παγκόσμια όψη της ανάφλεξης. Η νίκη πήγε τελικά σ' αυτούς που μπόρεσαν να ταΐσουν περισσότερους ανθρώπους και οι αναστατώσεις που ακολούθησαν ήταν εξίσου πολιτικές και οικονομικές.

Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του Πρώτου πολέμου ήταν ότι οι εμπόλεμες χώρες, για να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τις πολεμικές δαπάνες και να συνεχίσουν τον πόλεμο, ώστε να ελπίζουν στη νίκη, αναγκάστηκαν να προβαίνουν σε συνεχή δανεισμό, κυρίως σε είδη, από ουδέτερες χώρες, με πρώτη και καλύτερη τις ΗΠΑ. Το σύνολο του χρέους των εμπολέμων έφτασε το 1920 τα 225 εκατομμύρια δολάρια, αφού στο δανεισμό για τις ανάγκες του πολέμου προστέθηκε τώρα και ο δανεισμός για την ανασυγκρότηση, στις παραμονές του πολέμου το συνολικό παθητικό των ιδίων αυτών χωρών δεν ξεπερνούσε τα 26 εκατομμύρια δολάρια.

⁵Κρεμμυδάς Β., *Εισαγωγή στην οικονομική ιστορία*, τυπωθήτω, Αθήνα 2006, σελ. 356

Ο πόλεμος έφερε πλούτο στις ουδέτερες χώρες, όπως η Ελβετία, η Ολλανδία, οι σκανδιναβικές, οι ΗΠΑ, οι λατινοαμερικάνικες, η Ιαπωνία, αλλά και σε μερικές αποικίες, ο περισσότερος απ' αυτόν τον πλούτο συγκεντρώθηκε στις ΗΠΑ, σε μερικές χώρες της Λατινικής Αμερικής και στην Ιαπωνία. Το εμπορικό ισοζύγιο των ΗΠΑ ήταν τόσο πολύ πλεονασματικό, ώστε οι Αμερικανοί συγκέντρωσαν και αποθήκευσαν τη μισή από την ποσότητα χρυσού που κυκλοφορούσε στον κόσμο και εξακολουθούσαν να τους χρωστούν χρυσό αξίας δέκα εκατομμυρίων δολαρίων, το εθνικό εισόδημα των ΗΠΑ αυξήθηκε, από 33 εκατομμύρια δολάρια το 1913, σε 72 το 1929. Παρόλ' αυτά, δέκα χρόνια μετά το τέλος του πολέμου οι περισσότερες από τις εμπόλεμες χώρες είχαν ανακτήσει τους παραγωγικούς ρυθμούς τους του 1914: με βάση 100 για το 1925, ο δείκτης της βιομηχανικής παραγωγής το 1929 ήταν 130 στη Γαλλία, 114 στις ΗΠΑ και 113 στην Αγγλία. Συγχρόνως όμως ο υπερπληθωρισμός που εκδηλώθηκε με ταχύ ρυθμό, εγκυμονούσε σοβαρούς κινδύνους, οι οποίοι, στην περίπτωση της Γερμανίας, ήταν εμφανείς από το 1921-1923, οπότε παρατηρήθηκε εκεί και η πρώτη οικονομική κρίση, ανάλογου τύπου με την κρίση του 1929.

1.6 Η Παγκοσμιοποίηση

«Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι πρόσφατο φαινόμενο. Ο γνωστός στοχαστής I. Wallerstein εντοπίζει το πρώτο παγκόσμιο σύστημα στον 16ο-17ο αιώνα. Σ' αυτή την περίοδο αναδύεται στον ευρωπαϊκό κυρίως χώρο μια διεθνής αγορά όπου τα συμμετέχοντα κράτη ανταγωνίζονταν οικονομικά κατά τέτοιο τρόπο ώστε κανένα δεν κατάφερε να κυριαρχήσει πολιτικά - δεν κατάφερε δηλαδή να αντικαταστήσει τη λογική της ανοιχτής αγοράς με τη διοικητική λογική ενός γραφειοκρατικά οργανωμένου imperium. Κατά τον Wallerstein είναι ακριβώς η δυναμική του πρώτου αυτού παγκόσμιου συστήματος που εξηγεί γιατί η νεωτερικότητα πρωτοεμφανίστηκε στη Δύση και όχι σ' άλλες προηγμένες προβιομηχανικές κοινωνίες όπως η Κίνα.

Μια δεύτερη παγκοσμιοποίηση παρατηρούμε στην περίοδο 1860-1914, μια περίοδο που χαρακτηρίζεται από το άνοιγμα των διεθνών αγορών, την ελεύθερη διακίνηση των κεφαλαίων και την εποπτεία του ανοιχτού αυτού συστήματος από την ηγεμονεύουσα τότε Μ. Βρετανία. Με τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο οι ανοιχτές αγορές

καταρρέουν, οι αντιμαχόμενες δυνάμεις υψώνουν τα εθνικά τείχη και ο οικονομικός προστατευτισμός κυριαρχεί στις διεθνείς συναλλαγές. Τέλος, στο τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα βλέπουμε ξανά ένα νέο, απότομο άνοιγμα των αγορών, μια πρωτοφανή κινητικότητα του κεφαλαίου και τη διαμόρφωση ενός παγκόσμιου οικονομικού χώρου υπό την εποπτεία των ΗΠΑ αυτή τη φορά.»⁶

Ακόμη, σήμερα κυριαρχεί το κίνημα της αντιπαγκοσμιοποίησης. Η ανάπτυξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων βασίζεται στη συνεχή επέκταση των παγκόσμιων αγορών, η οικονομία της αγοράς σήμερα δεν μπορεί παρά να είναι διεθνοποιημένη, γεγονός που σημαίνει ότι οι αγορές πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο ανοικτές και ελαστικές. Επομένως η παγκοσμιοποίηση και οι κύριες συνέπειές της, δηλαδή η σημερινή συγκέντρωση εξουσίας και η συνεχιζόμενη επιδείνωση της οικολογικής κρίσης θα εξακολουθούν να παράγονται για όσο καιρό το σύστημα της οικονομίας της αγοράς και της αντιπροσωπευτικής «δημοκρατίας» δεν αντικαθίσταται από ένα θεσμικό πλαίσιο που θα εξασφαλίζει την ισοκατανομή της πολιτικής και οικονομικής εξουσίας μεταξύ όλων των πολιτών, δηλαδή μία Περιεκτική Δημοκρατία.⁷

⁶Μουζέλης Ν., *Παγκοσμιοποίηση, μύθοι και πραγματικότητα*, εφημερίδα Το Βήμα, 14/10/2007.

⁷Φωτόπουλος Τ., *Παγκοσμιοποίηση, Αριστερά και Περιεκτική Δημοκρατία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002.

1.7 Η Οικονομική κρίση του 1929

Από τη στιγμή που εμφανίστηκαν οι μηχανές η παραγωγή δεν έπαψε να αυξάνει και οι δομές –οικονομικές και κοινωνικές – να μεταβάλλονται κατά συχνά χρονικά διαστήματα. Αυτή η ανάπτυξη και η αύξηση των πάντων και οι συχνές αναστατώσεις των δομών προκάλεσαν περιοδικές κρίσεις. Ο 19^{ος} αιώνας έδειξε ότι οι κρίσεις αυτές όχι μόνο δεν επρόκειτο να σταματήσουν, αλλά και ότι δεν ήταν πάντοτε εφικτή η ανώδυνη αντιμετώπισή τους. Επρόκειτο λοιπόν για κρίσεις οι οποίες προέρχονται από τον τρόπο λειτουργίας της σχέσης παραγωγή- τιμές και αντανακλούν στην αγορά και στην απασχόληση.

Αυτές οι κυκλικές κρίσεις μετά από αυτήν του 1847 και πριν από την μεγάλη του 1929, σημειώθηκαν κατά τα έτη 1857, 1866, 1873, 1883, 1890, 1907, 1913 και 1920. Παρόλο που οι κρίσεις αυτές δεν άγγιξαν με την ίδια ένταση όλες τις χώρες της Ευρώπης, οι επιπτώσεις τους ήταν γενικές, μερικές μάλιστα ταξίδεψαν και έξω από την Ευρώπη. Είναι πάντως χαρακτηριστικό ότι οι πιο σημαντικές απ' αυτές τις κρίσεις εκδηλώθηκαν συγχρόνως στην Αγγλία, τη Γαλλία, τις ΗΠΑ, και τη Γερμανία, δηλαδή στις περισσότερο ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες του κόσμου.⁸

Η οικονομική κρίση του 1929 ήταν η πιο εντυπωσιακή απ' όσες είχαν προηγηθεί, γιατί απλώθηκε στις περισσότερες χώρες του κόσμου, ακόμη και σε χώρες που δεν είχαν γνωρίσει οικονομική κρίση κατά τα 150 χρόνια που προηγήθηκαν. Ήταν μια κρίση που διέφερε από τις προηγούμενες και ως προς την φύση της και ως προς την προέλευσή της, που ήταν διπλή: είναι συγχρόνως μία κρίση υπερπαραγωγής και μία πιστωτική κρίση.

Μία κρίση υπερπαραγωγής. Το σχήμα της προέλευσης της κρίσης του 1920 αναπαράχθηκε τώρα, αλλά σε πολύ μεγαλύτερη έκταση. Πράγματι, κατά τη διάρκεια του πολέμου του 1914, χώρες που ήδη είχαν μεγάλη παραγωγή, όπως οι ΗΠΑ ή η Ιαπωνία, την αύξησαν ακόμη περισσότερο για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες των εμπολέμων.

⁸Κρεμμυδάς Β. *Εισαγωγή στην οικονομική ιστορία*, τυπωθήτω, Αθήνα 2006,σελ. 304.

Εξάλλου, νέες αποικιακές χώρες, με χαμηλό βαθμό εκβιομηχάνισης, συνηθισμένες να πουλούν στην Ευρώπη πρώτες βιομηχανικές και διατροφικές ύλες και να αγοράζουν από εκεί βιομηχανικά προϊόντα, υποχρεώθηκαν να ιδρύσουν δικές τους βιομηχανίες, για παράδειγμα βαμβακοβιομηχανίες και μεταλλουργίες ιδρύθηκαν στη Λατινική Αμερική, στις Ινδίες, σε μερικές χώρες της Αφρικής και της εγγύς Ανατολής. Αυτή η διπλή αύξηση της παραγωγής, των ήδη εκβιομηχανισμένων και των νέων χωρών, δεν σταμάτησε την επαύριον του πολέμου, αν και οι βιομηχανίες των ευρωπαϊκών χωρών από το 1925 ξανάρχισαν να παράγουν όσο και πριν το 1914 και μερικές φορές περισσότερο. Έτσι απέναντι σε μετριασμένες ανάγκες, η παραγωγή είχε αυξηθεί πάρα πολύ, χωρίς κατά την διάρκεια του πολέμου να έχουν αυξηθεί οι αγοραστικές δυνατότητες. Σ' αυτό ακριβώς βρίσκονται όλα τα στοιχεία μίας κρίσης υπερπαραγωγής.

Αλλά η κρίση ήταν επίσης μία πιστωτική και χρηματιστηριακή κρίση. Πράγματι, για να καλυφθούν οι τεράστιες ανάγκες σε κεφάλαια, που εκμηδενίστηκαν κατά τον πόλεμο, επανήλθε η συνήθεια που είχε επικρατήσει κατά το 19^ο αιώνα, σε περίοδο οικονομικής και νομισματικής σταθερότητας, δηλαδή ο δανεισμός, σε μερικές μάλιστα περιπτώσεις αυτή η συνήθεια επεκτάθηκε πολύ. Φτάσαμε έτσι στο σημείο να δανείζονται χρήματα σε κάθε περίπτωση, κάποτε χωρίς εγγύηση και κυρίως χωρίς, να συσχετίζεται πάντοτε ο δανεισμός με τις δυνατότητες της οικονομικής παραγωγής. Αυτή η υπερβολική χρήση της πίστωσης και αυτός ο ενθουσιασμός για τις χρηματιστηριακές επιχειρήσεις, τεχνητές συχνά, εμφάνισαν ιδιαίτερη ένταση στις ΗΠΑ. Στην εσωτερική αμερικανική αγορά το ιδιωτικό χρέος ισοδυναμούσε με το 184% του εθνικού εισοδήματος.

Κερδοσκοπούσαν επί των αξιών του Χρηματιστηρίου, που ανέβαιναν συνεχώς και συνάπτονταν δάνεια προκειμένου να αγοραστούν μετοχές. Ο πρόεδρος Hoover ενθάρρυνε αυτή τη φρενίτιδα. Και ξαφνικά στις 19 Οκτωβρίου 1929, έγινε το ΚΡΑΧ στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης :μεγάλος αριθμός αξιών ου δεν αντιστοιχούσαν σε τίποτα διατέθηκε σε όλο και χαμηλότερες τιμές από τους κατόχους τους που είχαν απόλυτη ανάγκη ρευστού χρήματος. Από τις ΗΠΑ η κρίση πέρασε στην Ευρώπη. Η Γερμανία που διέθετε πολύ λίγα δικά της κεφάλαια, δε ζούσε από το τέλος του πολέμου παρά χάρη στα δάνεια από τις ΗΠΑ και την Αγγλία. Αφού όμως σταμάτησαν τα δάνεια, σταμάτησε και η παραγωγή. Η Αγγλία προσβλήθηκε από την κρίση, ενώ είχε ανατιμήσει το νόμισμά της πριν ακόμη αρχίσει ο πόλεμος. Η Γαλλία

με χαμηλότερο από τις προηγούμενες χώρες δείκτη βιομηχανικής ανάπτυξης και με μικρότερη χρήση της πίστωσης, υπήρξε η τελευταία που την άγγιξε η κρίση και υπέφερε λιγότερο.

1.8 Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος (1939-1945)

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος πόλεμος είχε ουσιαστικές διαφορές από τον προηγούμενο. Ενώ οι εμπόλεμοι κατά τον Πρώτο πόλεμο στηρίχτηκαν σε μεγάλο βαθμό στον πλούτο των ουδέτερων χωρών, τώρα στο Δεύτερο οι χώρες που έμειναν ουδέτερες ήταν ελάχιστες. Ο Δεύτερος ήταν ένας ολοκληρωτικός πόλεμος. Κατά τη διάρκεια του ολόκληρου η Ευρώπη καταλήφθηκε από τους Γερμανούς και οι ασιατικές χώρες του Ειρηνικού ωκεανού από τους Ιάπωνες. Και οι δύο λεηλάτησαν συστηματικά τον πλούτο των χωρών που είχαν καταλάβει και αυτό προστέθηκε στις άλλες οικονομικές καταστροφές.

Η βιομηχανία που εξυπηρετούσε τις ανάγκες του πολέμου γνώρισε πρωτοφανή άνθηση. Για να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες του πολέμου ανοίχτηκαν καινούρια ορυχεία άνθρακα, μεταλλεύματος και πετρελαίου. Ο πόλεμος προώθησε την ανάπτυξη της τεχνολογίας κυρίως στο χώρο της Χημείας: η παραγωγή συνθετικής βενζίνης στη Γερμανία έφτασε το 1944 τα έξι εκατομμύρια τόνους, από δύο που ήταν το 1939. Η οικονομία πολλών μεγάλων περιοχών της γης με πρώτη την Ευρώπη καταστράφηκε από τον πόλεμο, όμως η οικονομία αυτών που βρέθηκαν έξω από τα πεδία των μαχών, ωφελήθηκε. Συγκεκριμένα, πολλές χώρες όπως η νότια Αμερική, η Ινδία, η Αίγυπτος, ο Καναδάς κ.α. πλούτισαν κατά τη διάρκεια του πολέμου. Τελικά, το αποτέλεσμα του Β Παγκοσμίου Πολέμου ήταν η οριστική άνοδος των ΗΠΑ σε υπερδύναμη.

1.9 Σημαντικές Συμφωνίες (20^{ος} αιώνας) και οι δύο πετρελαϊκές κρίσεις (1973 και 1979)

Την περίοδο 1945-1970 έχουμε την συμφωνία Bretton Woods. Με τη συμφωνία αυτή θα τεθούν οι βάσεις των συναλλαγματικών ισοτιμιών για τα νομίσματα των δυτικών χωρών μετά τον πόλεμο, θα ιδρυθεί το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα και όλα τα κράτη θα εκφράζουν στο εξής την αξία των νομισμάτων τους σε δολάρια, με μόνο το δολάριο των ΗΠΑ να μπορεί να μετατραπεί σε χρυσό (σε σταθερή αναλογία 35\$ ανά ουγγιά). Με βάση τη συμφωνία, η οποία θα τηρηθεί ως το 1971, οι κεντρικές τράπεζες των συμβαλλόμενων κρατών-μελών θα έχουν τη δυνατότητα να παρεμβαίνουν προκειμένου η ισοτιμία του νομίσματός τους με το δολάριο να κυμαίνεται σε όρια +/- 1%.

Ωστόσο, παρεμβάλλονται και οι δύο πετρελαϊκές κρίσεις (1973 και 1979). Το 1973 το Ισραήλ δέχεται επίθεση από τρεις αραβικές χώρες. Οι αραβικές χώρες για να εκφράσουν την δυσαρέσκειά τους απέναντι στις ΗΠΑ και την Ολλανδία που υποστήριζαν το Ισραήλ, επέβαλαν εμπάργκο στην αποστολή πετρελαίου στις δύο αυτές χώρες, με αποτέλεσμα την εκτίναξη των τιμών. Το δεύτερο πετρελαϊκό σοκ συνετέλεσε σε μια σοβαρή οικονομική συρρίκνωση στο Βορρά και στη χειρότερη παγκόσμια ύφεση από τη δεκαετία του 1930. Αποτέλεσμα ήταν οι Αναπτυσσόμενες χώρες να αντιμετωπίσουν μια απότομη μείωση ζήτησης για τις εμπορευματικές τους εξαγωγές, γεγονός που έκανε δυσχερή την αποκόμιση ξένου συναλλάγματος για την εξυπηρέτηση των χρεών τους.

Οι αυξήσεις στην τιμή του πετρελαίου το 1979, επίσης παρήγαγε πληθωριστικές πιέσεις, τις οποίες οι αναπτυγμένες χώρες προσπάθησαν να ελέγξουν αυξάνοντας τα επιτόκια. «Οι συνέπειες της ανόδου της τιμής του πετρελαίου του ΟΠΕΚ στο ανώτατο σημείο της το 1973 δεν ήταν τόσο σοβαρές στην Ανατολική Ευρώπη όσο ήταν στη Δύση. Ενώ η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ήταν υποχρεωμένη να εισάγει από τρίτες χώρες σχεδόν το 60 τοις εκατό της ενέργειας που χρειαζόταν το 1975, η KOMEKON ήταν αυτάρκης σε ενέργεια.»⁹

⁹Aldcroft D., *Η Ευρωπαϊκή Οικονομία 1914-2000*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2007, σελ. 372.

Σε παγκόσμιο επίπεδο, η φιλελεύθερη στροφή που συντελέστηκε με την επικράτηση της Μάργκαρετ Θάτσερ στη Βρετανία και του Ρόναλντ Ρέιγκαν στις ΗΠΑ οδήγησε στη διαμόρφωση ενός σύγχρονου νεοφιλελεύθερου οικονομικού μοντέλου που έχει αναλύσει ο Άντονι Γκίντενς, το οποίο συνοψίστηκε από τον Τζ. Γουίλιαμσον το 1989 υπό τον όρο «Συναίνεση της Ουάσιγκτον». Η «Συναίνεση της Ουάσιγκτον» περιλάμβανε συγκεκριμένα εργαλεία πολιτικής, τα οποία ήταν πλήρως αποδεκτά στους νεοφιλελεύθερους κύκλους. Δεν αφορούσαν μόνο στις επιθυμητές πολιτικές για οικονομική ανάκαμψη των χωρών της Λατινικής Αμερικής, αλλά και στον ελάχιστο κοινό παρονομαστή της οικονομικής ορθοδοξίας, κατά τα χρόνια της συντηρητικής ιδεολογίας του Ρόναλντ Ρέιγκαν, γνωστής στο οικονομικό πεδίο ως «Reaganomics», που έδινε ιδιαίτερη έμφαση στα οικονομικά της προσφοράς, στην απορρύθμιση και στη δραστική μείωση των φόρων.

Ειδικότερα, η οικονομική πολιτική του Ρέιγκαν στηριζόταν σε τέσσερις πυλώνες: Πρώτον, στον περιορισμό των κυβερνητικών δαπανών, δεύτερον, στη μείωση των συντελεστών της φορολογίας εισοδήματος, τρίτον, στον περιορισμό των κυβερνητικών ρυθμίσεων στην αγορά και, τέταρτον, στον έλεγχο της προσφοράς χρήματος προκειμένου να μειωθεί ο πληθωρισμός.¹⁰

Η Συναίνεση του Μοντερέι, που εγκρίθηκε στη Διεθνή Διάσκεψη για τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης, η οποία πραγματοποιήθηκε στο Μεξικό, στις 18-22 Μαρτίου 2002, αντικατοπτρίζει ζωτικές δεσμεύσεις όσον αφορά «την αντιμετώπιση των προκλήσεων για τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης ανά τον κόσμο, ιδίως στις αναπτυσσόμενες χώρες». Η Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία στο σύνολό της αντιπροσωπεύει πάνω από 50% της παγκόσμιας επίσημης αναπτυξιακής βοήθειας (ΕΑΒ), είναι σημαντικός εταίρος στη διαδικασία χρηματοδότησης της ανάπτυξης. Η Ένωση καθόρισε τη συμβολή της στη διαδικασία χρηματοδότησης της ανάπτυξης με οκτώ σαφείς δεσμεύσεις, που εγκρίθηκαν στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Βαρκελώνης, στις 14 Μαρτίου 2002.

¹⁰Μαριάς Ε., *Η συναίνεση της Ουάσιγκτον, το ιδεολογικό μανιφέστο του ΔΝΤ*, εφημερίδα επίκαιρα, 15/09/2010.

Η Ένωση καθόρισε τη συμβολή της στη διαδικασία χρηματοδότησης της ανάπτυξης στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Βαρκελώνης της 14ης Μαρτίου 2002, και δεσμεύθηκε:

* Να εξετάσει τα μέσα που διαθέτουν τα κράτη μέλη καθώς και το χρονοδιάγραμμα της ΕΕ για την επίτευξη του στόχου των Ηνωμένων Εθνών, του 0,7% ΕΑΒ-ΑΕΕ, με έναν ενδιάμεσο στόχο 0,39% μέχρι το 2006, έτος μέχρι το οποίο κάθε κράτος μέλος θα πρέπει να έχει διαθέσει τουλάχιστον το 0,33% του ΑΕΕ για την ΕΑΒ.

* Να βελτιώσει την αποτελεσματικότητα της βοήθειας μέσω στενότερου συντονισμού και εναρμόνισης, και να αναλάβει συγκεκριμένες ενέργειες προς αυτή την κατεύθυνση πριν από το 2004.

* Να λάβει μέτρα για την αποσύνδεση της βοήθειας προς τις Λιγότερο Ανεπτυγμένες Χώρες (ΛΑΧ).

* Να αυξήσει τη βοήθεια για το εμπόριο.

* Να υποστηρίζει τον προσδιορισμό των σημαντικότερων παγκόσμιων δημόσιων αγαθών (ΠΔΑ).

* Να υποστηρίζει μεταρρυθμίσεις των διεθνών χρηματοπιστωτικών συστημάτων και να ενισχύσει τη φωνή των αναπτυσσόμενων χωρών στα διεθνή κέντρα λήψεως οικονομικών αποφάσεων, και

* Να συνεχίσει τις προσπάθειες για την διατήρηση του χρέους σε ανεκτά επίπεδα στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας για τις Φτωχές Υπερχρεωμένες Χώρες (ΦΥΧ).¹¹

¹¹Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *Συνέχεια της Διάσκεψης του Μοντερέι του 2002 για τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης*, 23 Σεπτεμβρίου 2008.

«Τα οικονομικά της ανάπτυξης εμφανίζονται ως διακριτός κλάδος των οικονομικών μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Πρακτικά η νέα πολιτική πραγματικότητα του μεταπολεμικού κόσμου έφερε τα θέματα της ανάπτυξης στο προσκήνιο. Η αποποινικοποίηση, ο Ψυχρός Πόλεμος, και ο αναπτυσσόμενος ανταγωνισμός ανάμεσα στις υπερδυνάμεις προσφέρει το πολιτικό πλαίσιο για τις ιδεολογικές υποθέσεις εργασίας που περιβάλλουν τη θεωρία και την πρακτική της ανάπτυξης. Η πρακτική, η έρευνα και η διδασκαλία στην οικονομική ανάπτυξη απέκτησε διασυνδέσεις με βασικά παραδείγματα οικονομικής σκέψης, από τη φιλελεύθερη μέχρι τη μαρξιστική παράδοση, και με σημαντικά ρεύματα της πολιτικής θεωρίας και της κοινωνιολογίας. Εντούτοις παρά τις διαφοροποιήσεις των παραδειγμάτων, όλα συνέκλιναν σε μία θεμελιακή πρόταση που θεωρούσε ότι η κρατική ή θεσμική γενικότερα παρέμβαση και ο προγραμματισμός ήταν εφικτός.»¹²

¹²Βάντζι Τζιάνι, Σταθάκης Γ. *Η οικονομική ιστορία της οικονομικής σκέψης*, 2006, σελ.36.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2.ΣΥΓΚΡΟΥΟΜΕΝΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

2.1 Εισαγωγή: η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης

«*Η Αναπτυξιακή Οικονομική* αποτελεί έναν σχετικά πρόσφατο ερευνητικό τομέα. Ως κλάδος της οικονομικής επιστήμης δημιουργήθηκε μόλις πριν από μία γενιά ενώ αρκετές άλλες κοινωνικές επιστήμες κοίταζαν από μακριά με σκεπτικισμό και φθόνο». Αυτά γράφει ο Albert Hirschman, όμως παρά το αισιόδοξο ξεκίνημα, το δοκίμιό του μετατρέπεται στη συνέχεια σε πραγματική νεκρολογία της Αναπτυξιακής οικονομικής, η οποία δεν αποτελεί πια αντικείμενο του φθόνου των άλλων κοινωνικών επιστημών.

«*Η Οικονομική της Αναπτύξεως* ασχολείται με τη μελέτη των προβλημάτων των αναπτυσσόμενων χωρών στις οποίες κατοικούν περισσότερο από τα 2/3 του πληθυσμού του πλανήτη. Η μελέτη της ανάπτυξης των αναπτυσσόμενων χωρών αποτελεί μία πολύπλοκη διεπιστημονική προσπάθεια. Οι επιστήμες της κοινωνιολογίας, της δημόσιας υγείας, της γεωγραφίας, της αστικής ανάπτυξης, της ιστορίας, της πολιτικής, της ανθρωπολογίας και άλλες επιστήμες συνδέονται στενά με την οικονομική της αναπτύξεως.»¹³

Υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ *οικονομικής μεγέθυνσης* και *οικονομικής ανάπτυξης*. Με τον όρο οικονομική μεγέθυνση εννοούμε τη διαχρονική αύξηση του πραγματικού κατά κεφαλή προϊόντος μίας χώρας. Ο όρος οικονομική ανάπτυξη είναι ευρύτερος του πρώτου και περιλαμβάνει εκτός από την αύξηση των υλικών αγαθών μίας χώρας και σημαντικές αλλαγές στη διάρθρωση και τη λειτουργία της οικονομίας και της κοινωνίας.

¹³Σκούντζος Θ., *Οικονομική Ανάπτυξη*, Σταμούλη, Αθήνα 1997, σελ 23.

«*Η οικονομική ανάπτυξη εκφράζει ένα πλατύτερο φάσμα εννοιών. Το περιεχόμενό τους αναφέρεται στη δημιουργία των οικονομικών συνθηκών και των κοινωνικών επιπτώσεων, που επιτρέπουν την ολοκλήρωση της ανθρώπινης προσωπικότητας στο επίπεδο του ατόμου και των συλλογικών δυνατοτήτων μίας κοινωνίας. Η σύνθεση και η ιεράρχηση των ανθρώπινων και κοινωνικών αναγκών καθορίζουν την πολυδιάστατη έννοια της ανάπτυξης.*»¹⁴

Η παραδοσιακή αντίληψη της οικονομικής ανάπτυξης που υποστήριζε ότι μέσα από την άκριτη μεγέθυνση του ΑΕΠ θα βρούν τη λύση τους όλα τα προβλήματα (φτώχεια, άνιση κατανομή, ανεργία κ.λπ.) αμφισβητήθηκε τόσο για τη θεωρητική ανεπάρκειά της όσο και για την αποτυχία της εμπειρικής επαλήθευσής της. Ένα μέρος της κριτικής για την έννοια, το περιεχόμενο και τους στόχους της ανάπτυξης οφείλεται στους μαρξιστικής ιδεολογίας θεωρητικούς. Παράλληλα, η αδυναμία των παραδοσιακών στρατηγικών να λύσουν τα προβλήματα των φτωχών χωρών οδήγησε ακόμα και τους μη μαρξιστές να αναγνωρίσουν την ανάγκη για τον επαναπροσδιορισμό του εννοιολογικού περιεχομένου της ανάπτυξης. Κατά συνέπεια, επαναπροσδιορίστηκε το εύρος των θεωριών για τη διερεύνηση και την ερμηνεία των αιτιών της ανάπτυξης, καθώς και των στρατηγικών για την επίτευξή της, ενσωματώνοντας σε αυτές ορισμένα από τα σοσιαλιστικής έμπνευσης κριτήρια και στόχους.

Την έκφραση αυτή των νέων απόψεων μπορούμε να την διαπιστώσουμε μέσα από διάφορα προγράμματα και αποφάσεις οργάνων των Ηνωμένων Εθνών. Πάντως η πιο επίσημη αποδοχή αυτών των νέων αντιλήψεων γίνεται από το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο των Ηνωμένων Εθνών (UNESCO), το οποίο εμφανίζει ένα νέο ορισμό της οικονομικής ανάπτυξης που κινείται σε τρία επίπεδα. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον ορισμό αυτό:

¹⁴ Βαίτσος, *Σημειώσεις για το μάθημα οικονομική ανάπτυξη*, 1980, σελ 13

«Η ανάπτυξη είναι ολοκληρωμένη: είναι μία οργανική διαδικασία η οποία εμπλέκει έναν αριθμό οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών παραγόντων που επικαλύπτονται και συνεχώς επηρεάζουν ο ένας τον άλλο.

Η ανάπτυξη είναι ενδογενής: κάθε χώρα αναλαμβάνει την ανάπτυξή της σύμφωνα με τις δικές της επιλογές και σε αναλογία με τις πραγματικές αξίες, φιλοδοξίες και επιδιώξεις του λαού της.

Η ανάπτυξη είναι παγκόσμια: οι στόχοι της και τα προβλήματά της καθορίζονται σε σχέση με τα παγκόσμια προβλήματα και αντικατοπτρίζουν τη γενική φύση της ανάπτυξης. Η κοινωνία στην οποία επιτελείται η ανάπτυξη δεν είναι απομονωμένη, αλλά αποτελεί μέρος του δικτύου των σχέσεων και δυνάμεων που καλύπτει ολόκληρο τον κόσμο, συμπεριλαμβανομένων των οικονομικά πιο αναπτυγμένων κοινωνιών, καθώς επίσης και εκείνων οι οποίες από οικονομική άποψη είναι πιο περιορισμένες».¹⁵

Τα Οικονομικά, μια αρχαία ελληνική λέξη, θεωρούνται σχετικά νέα επιστήμη. Διαμορφώθηκαν σταδιακά στη σύγχρονη μορφή τους από το 17ο και 18ο αιώνα, παράλληλα με τη μεταμόρφωση της Ευρώπης από αγροτική σε βιομηχανική κοινωνία. Ουσιαστικά ο οικονομολόγος αποτέλεσε το alter ego του καπιταλιστή επιχειρηματία, με τον οποίο συμβάδισε στην εξήγηση και τη μεταμόρφωση του κόσμου.

¹⁵Ρέπας Π., *Οικονομική Ανάπτυξη θεωρίες και στρατηγικές*, Παπαζήση. Αθήνα 2002, σελ 47.

2.2 Θεωρίες ανάπτυξης

Στη διάρκεια των τελευταίων τριάντα χρόνων, ένας αυξανόμενος αριθμός συγγραφέων ανατρέχουν στον Άνταμ Σμιθ και στους άλλους ιδρυτές των οικονομικής επιστήμης προκειμένου να διατυπώσουν τις προσεγγίσεις τους σε θέματα της οικονομικής ανάπτυξης. Δύο ανάμεσα στους πιο γνωστούς είναι ο Albert Hirschman (1977) και ο Amartya Sen (1987). Η σημασία της κλασικής κληρονομιάς θεωρείται δεδομένη σε πολλές από τις σύγχρονες αναλύσεις περί ανάπτυξης.

Η ανάλυση του Σμιθ για τη Φύση και τα Αίτια του Πλούτου των Εθνών θεωρείται η καταστατική αφετηρία της ιστορίας της οικονομικής σκέψης. Η αναζήτηση των αιτιών για την άνοδο, αλλά και για την πτώση, των εθνών ήταν κεντρικό σημείο στα οικονομικά του 18ου αιώνα και από πολλές απόψεις έχει εμπνεύσει τη σύγχρονη θεωρία περί οικονομικής μεγέθυνσης, από την εργασία του Χάροντ το 1939 μέχρι τις «νέες θεωρίες της μεγέθυνσης» στη δεκαετία του 1980. Η συσσώρευση του κεφαλαίου και οι επενδύσεις, και πιο πρόσφατα η έρευνα και ανάπτυξη, οι εξωτερικές οικονομίες και οι αυξανόμενες αποδόσεις είναι μερικά από τα κρίσιμα θέματα που επανέρχονται στην τρέχουσα θεωρία περί ανάπτυξης.

Έχουν εμφανιστεί διάφορα κύματα ενδιαφέροντος για τη θεωρία της οικονομικής μεγέθυνσης. Αρχικά, θα αναλύσουμε τους Μαρξιστές, τους Κευνσιανούς που τονίζουν τον ρόλο του κράτους, το έργο του Harrod και Domar. Εκείνη την εποχή, η δυσνόητη επιχειρηματολογία του Harrod τράβηξε πάνω της περισσότερη προσοχή αν και ο τρόπος με τον οποίο εξετάζει τα πράγματα ο Domar έχει μεγαλύτερη σχέση με κάποιες από τις σημερινές απόψεις .

Έπειτα θα αναλύσουμε την ανάπτυξη του νεοκλασικού υποδείγματος. Υπήρχαν ακόμα κάποιες παρανοήσεις σχετικά με το τι αφορούσε και γιατί. Το τρίτο κύμα ξεκίνησε ως αντίδραση στις παραλείψεις και τα μειονεκτήματα του νεοκλασικού υποδείγματος αλλά γεννά πλέον τη δική του αλληλουχία ερωτημάτων και απαντήσεων .Και τέλος, θα ασχοληθούμε με τις θεωρίες εξάρτησης, που τονίζουν ότι η ανάπτυξη δημιουργεί υπανάπτυξη.

2.2.1 Μαρξιστές (1840)

Ο μαρξισμός εμφανίστηκε στη δεκαετία του 1840, από τη μία ως συνέπεια της ανάπτυξης της κοινωνικής σκέψης και επιστήμης, και από την άλλη ως απόρροια της ανάγκης για τη θεμελίωση μιας κοσμοθεωρίας για το αναπτυσσόμενο προλεταριάτο. Ως κυριότερες ιδεολογικές πηγές του μαρξισμού θεωρούνται ο γαλλικός ουτοπικός σοσιαλισμός, ο γερμανικός ιδεαλισμός και η κλασική αγγλική πολιτική οικονομία. Ωστόσο ο Μαρξ επιχείρησε συνειδητά να «αναποδογυρίσει» τον ιδεαλισμό του Χέγκελ, διατηρώντας όμως τη διαλεκτική μέθοδό του, και να τον αντικαταστήσει με έναν αυστηρό υλισμό πιο συμβατό με τον θετικισμό της εποχής του.

Η πολιτική ανάπτυξης απαιτεί ένα άλλο σύστημα που θα συνδυάζει οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς θεσμούς. Η Παγκόσμια Τράπεζα υποστηρίζει ότι η καλή κυβέρνηση πρέπει να περιλαμβάνει μία αποδοτική διοίκηση δημόσιων αγαθών και εξωτερικότητες. Ωστόσο, για άλλους αναλυτές, το κλειδί για την απαγόρευση ή την εμπόδιση της ανάπτυξης βασίζεται στην διαφθορά που προκαλείται από τη μεσολάβηση του κράτους. Άλλοι πάλι οικονομολόγοι εστιάζουν στη συμπληρωματικότητα ανάμεσα στη δημοκρατία και την ανάπτυξη.

Για τους Μαρξιστές και αργότερα για τους δομικούς, η προέκταση της αγοράς θα έπρεπε να ήταν ένα περιορισμένο φαινόμενο που να μην περιλαμβάνει ούτε κεφαλαιουχικά αγαθά ούτε πίστωση. Είναι στα σχέδια και στη μεσολάβηση του κράτους να προάγουν ένα τύπο ανάπτυξης που να αναφέρεται στην εθνική αυτονομία τόσο όσο στην κοινωνική δικαιοσύνη. Οι Νεοκλασικοί οικονομολόγοι γρήγορα εναντιώθηκαν απέναντι σ' αυτή την άποψη, προτείνοντας την ιδέα ότι η εξαθλιωμένη θέση των αγροτών στον Τρίτο Κόσμο σε καμία περίπτωση δεν αποτελούν εμπόδιο για την ανάπτυξη του τύπου του homo economicus εννοώντας την ικανότητα να ανταποκρίνονται στα σημάδια των τιμών που μεταφέρονται από την αγορά.¹⁶

¹⁶Boyer R., *Half a century of development theories*, 2005, σελ.36.

Στις σύγχρονες θεωρίες, τα κράτος παίζει ένα ρόλο, τέτοιο που η αγορά είναι ανίκανη. Όχι μόνο διορθώνει τις αποτυχίες της αγοράς αλλά καθιερώνει επίσης διάφορα συστήματα αγοράς, χάρη στη δημοσίευση ιδιαίτερα συγκεκριμένων κανόνων της που εξασφαλίζουν τη βιωσιμότητά τους. Οι Νεοθεσμικές θεωρίες δίνουν έμφαση επίσης στο βασικό ρόλο που διαδραματίζεται από τη συνταγματική και νομική διαταγή, η οποία διαμορφώνει το σύστημα κινήτρων, ως εκ τούτου μορφές οργάνωσης και καινοτομίας. Οι Μαρξιστές τονίζουν την ύπαρξη κράτους και την παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών, ουσιαστικά περισσότερο την ύπαρξη ενός «αναπτυξιακού κράτους» .

Οι περισσότεροι θεωρητικοί συμφωνούν ότι η αγορά μπορεί να κατανείμει και να παράγει βασικά αγαθά αποδοτικά αλλά η εργασία και η πίστωση δεν μπορούν τελείως να τρέξουν με τη λογική της αγοράς, εννοώντας ότι η κρατική παρέμβαση ή οι συλλογικές συμφωνίες χρειάζονται για τη διοίκησή τους.

Ο ρόλος της κυβέρνησης δεν είναι να διεγείρει την οικονομική δραστηριότητα απέναντι στα δημόσια έξοδα αλλά να παρέχει άτομα και επιχειρήσεις με εργαλεία που χρειάζονται για να ακμάσουν χάρη στις δικές τους προσπάθειες. Η κυβέρνηση θα έπρεπε να χρησιμοποιηθεί για να συμπληρώνει και όχι για να αντικαθιστά την αγορά και τον ιδιωτικό τομέα. Αυτή είναι η βασική αρχή οδηγώντας την οικονομική στρατηγική αυτής της διοίκησης. Αντίθετα, η δυναμική της Κινέζικης αγοράς δείχνει πόσο σημαντικό μπορεί να είναι το κράτος στην εμφάνιση της οικονομίας της αγοράς. Από τη μια μεριά στήνει τις απαραίτητες θεσμικές θεμελιώσεις: φτώχεια, αντιθέσεις, νόμισμα. Από την άλλη, υποστηρίζει συντελεστές κατά τη διάρκεια της εσωτερίκευσής τους μίας λογικής βασισμένης στην αγορά. ¹⁷

Το κοινό στοιχείο σε όλες τις μαρξιστικές θεωρίες του κράτους είναι η υποταγή του κράτους στο συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής και στην κυρίαρχη τάξη ή τάξεις αυτού του τρόπου. Με άλλα λόγια, η οικονομικά κυρίαρχη τάξη είναι επίσης και η πολιτικά κυρίαρχη ή η άρχουσα τάξη.

¹⁷ Boyer R., *Half a century of development theories*, 2005, σελ.41.

2.2.2. Κεϋνσιανοί

Όσον αφορά τους Κεϋνσιανούς πίστευαν στην παρέμβαση του κράτους και στη δημιουργία ενός μηχανισμού αποταμίευσης κατά συνέπεια στην ανάπτυξη του κεφαλαίου. Τονίζουν ότι η προέκταση της αγοράς δεν θα έπρεπε να είναι τόσο μεγάλη ούτε τόσο μικρή. Υπάρχουν χαρακτηριστικά του Κεϋνσιανισμού που δεν μπορούν να γίνουν αποδεκτά από την νεοκλασική θεωρία. Τέτοια χαρακτηριστικά είναι το τυχαίο της επίτευξης της μακροχρόνιας ισορροπίας, καθώς και η αστάθεια που αυτή επιδεικνύει, με αποτέλεσμα να είναι απαραίτητη η κρατική παρέμβαση για τη συγκρότηση της οικονομίας σε ανεκτά επίπεδα πληθωρισμού και ανεργίας. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά έρχονται σε πλήρη αντίθεση με τις νεοκλασικές αντιλήψεις για τις δυνατότητες της ελεύθερης ανταγωνιστικής αγοράς να οδηγεί την οικονομία στους επιθυμητούς ρυθμούς μεγέθυνσης.

«Την ορθότητα των νεοκλασικών θέσεων ήρθε να αμφισβητήσει η Κεϋνσιανή θεωρία η οποία πρόβαλλε νέες υποθέσεις συμπεριφοράς. Σύμφωνα με τον Keynes, το επιτόκιο παύει να είναι ο κύριος προσδιοριστικός παράγων της αποταμίευσης και την θέση του την παίρνει το εισόδημα. Όσον αφορά το κεφάλαιο, η δημιουργία του εξακολουθεί να βασίζεται στη σύγκριση της αποδοτικότητας των επενδυτικών ευκαιριών και του επιτοκίου που προσδιορίζεται στην αγορά χρήματος.»¹⁸

Αυτό σημαίνει ότι οι αποταμιεύσεις, οι επενδύσεις και το επιτόκιο παύουν να εξισορροπούνται στην ίδια αγορά και έτσι η ισορροπία αποταμιεύσεων και επενδύσεων δεν είναι αυτόματη και εξασφαλισμένη διαχρονικά. Κατά συνέπεια η οικονομία μπορεί να ισορροπεί και σε επίπεδα χαμηλότερα ή υψηλότερα από εκείνα της πλήρους απασχόλησης. Ο πληθωρισμός και η ύφεση παύουν πια να εκλαμβάνονται ως παροδικά φαινόμενα.

¹⁸ Ρέππας Π., *Οικονομική Ανάπτυξη θεωρίες και στρατηγικές*, Παπαζήση, Αθήνα 2002, σελ. 363.

Σε αντίθεση με τους κλασικούς, οι Κεϋνσιανοί είναι λιγότερο αισιόδοξοι για την ικανότητα της οικονομίας να αντιδράσει αποτελεσματικά και άμεσα στις διάφορες διαταραχές. Μία από τις βασικές ιδέες του κεϋνσιανισμού είναι ότι οι μισθοί και οι τιμές δεν είναι ευέλικτες και δεν προσαρμόζονται γρήγορα στα επίπεδα ισορροπίας. Λόγω της ακαμψίας των τιμών στο κεϋνσιανό υπόδειγμα η οικονομία δε βρίσκεται απαραίτητα σε γενική ισορροπία βραχυχρόνια. Ωστόσο μακροχρόνια, όταν οι τιμές προσαρμόζονται, η οικονομία φθάνει σε γενική ισορροπία.

Οι αναπτυσσόμενες χώρες λέγεται ότι υποφέρουν όχι τόσο από τον προσανατολισμό της αγοράς όσο από την υπερβολή τους. Ανάμεσα σ' αυτές τις ακρότητες, οι παλιότεροι και οι πρόσφατοι Κευνσιανοί τονίζουν ότι η αγορά δημιουργεί ένα μη ισορροπημένο μέρος για πίστωση και εργασία. Αυτό επιδρά στην επένδυση παρέχοντας ένα ικανοποιητικό αποτέλεσμα για τα περισσότερα βασικά αγαθά που είναι εμπορεύματα των οποίων η ποιότητα έχει καθαρά διευκρινιστεί ανεξάρτητα από την τιμή τους. Η προέκταση της αγοράς δεν θα έπρεπε να είναι τόσο μεγάλη ούτε τόσο μικρή. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τους νεοκλασικούς και τους δομικούς.

Οι εξελίξεις στην οικονομική θεωρία είχαν ήδη νομιμοποιήσει τις διάφορες μορφές παρέμβασης στην οικονομία. Τα πρώτα μοντέλα οικονομικής μεγέθυνσης αμφισβητούν τη σοφία που περιβάλλει τα αφαιρετικά οικονομικά της αγοράς. Το περίφημο άρθρο του Harrod το 1939 επεκτείνει τη βραχυχρόνια στατιστική ανάλυση στη μακροχρόνια περίοδο και με την εισαγωγή της δυναμικής διάστασης υποδεικνύει ότι οι αποταμιεύσεις, δεν επιδρούν μόνο πάνω στην απασχόληση, αλλά αποτελούν στοιχείο της διαδικασίας μεγέθυνσης, στοιχείο δηλαδή διεύρυνσης της παραγωγικής δυναμικότητας της οικονομίας. Ακόμα η ανάλυση του Harrod υπογραμμίζει την ενδογενή αστάθεια του συστήματος.

«Το ερώτημα που έθεσαν οι Harrod και Domar, χρησιμοποιώντας κάπως διαφορετική ορολογία, ήταν το εξής: κάτω από ποιες συνθήκες είναι μία οικονομία ικανή να πετύχει σταθερούς ρυθμούς μεγέθυνσης; Το ζήτημα αυτό είχε κάνει δυναμικά την εμφάνισή του στην ημερήσια διάταξη της οικονομικής επιστήμης ως συνέπεια της Μεγάλης Ύφεσης της δεκαετίας του 1930 και της προοπτικής ότι μετά τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου θα ακολουθούσε νέα περίοδος αστάθειας. Κατά την άποψη Harrod – Domar, η αστάθεια στην οικονομική

μεγέθυνση προέκυπτε από την αδυναμία να εξισωθεί ο <εγγυημένος> με το <φυσιολογικό> ρυθμό μεγέθυνσης.»¹⁹

Ο εγγυημένος ρυθμός μεγέθυνσης εξαρτάται από το ποσοστό αποταμίευσης και μία δεδομένη απαραίτητη ποσότητα κεφαλαίου ανά μονάδα προϊόντος. Ο φυσιολογικός ρυθμός είναι ο μέγιστος μακροπρόθεσμα διατηρήσιμος ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης. Προσδιορίζεται από το ρυθμό αύξησης του εργατικού δυναμικού και το ρυθμό αύξησης του παραγόμενου προϊόντος ανά εργάτη. Αυτή η βασική πρόταση του υποδείγματος Harrod – Domar προκύπτει από την παραδοχή ότι η επένδυση δημιουργεί παραγωγική δυναμικότητα και εισόδημα.

Πέρα από την αδυναμία επαλήθευσης των προβλέψεων του υποδείγματος των Harrod- Domar υπάρχουν και άλλα χαρακτηριστικά που δεν μπορούν να γίνουν αποδεκτά από την νεοκλασική θεωρία. Τέτοια χαρακτηριστικά είναι το τυχαίο της επίτευξης της μακροχρόνιας ισορροπίας, καθώς και η αστάθεια που αυτή επιδεικνύει, με αποτέλεσμα να είναι απαραίτητη η κρατική παρέμβαση για τη συγκρότηση της οικονομίας σε ανεκτά επίπεδα πληθωρισμού και ανεργίας. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά έρχονται σε πλήρη αντίθεση με τις νεοκλασικές αντιλήψεις για τις δυνατότητες της ελεύθερης ανταγωνιστικής αγοράς να οδηγεί την οικονομία στους επιθυμητούς ρυθμούς μεγέθυνσης.

¹⁹Βαϊτσος Κ., Μπαρτζώκας Α., *Αναπτυξιακή Οικονομική*, Κριτική, Αθήνα 2004, σελ.166.

2.2.3. Νεοκλασικοί

Οι βασικές θεωρητικές συζητήσεις για τις θεωρίες αναπτύξεως τις τελευταίες δεκαετίες έγιναν μεταξύ της νεοκλασικής και της διαρθρωτικής σχολής. Σύμφωνα με την νεοκλασική σχολή οι τιμές της αγοράς είναι ο αποφασιστικός παράγοντας που επηρεάζει την οικονομική συμπεριφορά. Τα άτομα ανταποκρίνονται στις μεταβολές των τιμών σε αντίθεση με άλλες μεταβλητές που θεωρούνται ως σταθερές. Τέτοιες μεταβλητές είναι το εισόδημα, οι προτιμήσεις, τα ήθη και τα έθιμα και η πληροφόρηση.

Οι υποστηρικτές της διαρθρωτικής σχολής τονίζουν ακριβώς τη σημασία αυτών των άλλων παραγόντων στα πλαίσια μίας αναπτυσσόμενης χώρας ενώ οι μεταβολές των τιμών θεωρούνται ως δευτερεύουσας σημασίας. Ως ένα συγκεκριμένο παράδειγμα μεταξύ των δύο σχολών μπορεί να αναφερθεί η συμπεριφορά των ατόμων αναφορικά με τις αποταμιεύσεις. «Οι νεοκλασικοί τονίζουν ως τον βασικό προσδιοριστικό παράγοντα των αποταμιεύσεων την τιμή, δηλαδή το ύψος του επιτοκίου, ενώ η διαρθρωτική σχολή δίνει μεγαλύτερη έμφαση σε άλλους παράγοντες όπως είναι η πρόσβαση στο τραπεζικό σύστημα, η διάρθρωση της ηλικίας των ατόμων κ.α.»²⁰

Σύμφωνα με την νεοκλασική θεωρία, μέσα από την λειτουργία της ελεύθερης αγοράς, με την εξισορρόπηση των αντιτιθέμενων συμφερόντων, τα πάντα ρυθμίζονται με τάσεις μακροχρόνιας ισορροπίας και μεγιστοποίησης της ευημερίας και του κέρδους. Η αποδοχή της έννοιας της ισορροπίας και της απρόσκοπτης μακροχρόνιας προόδου, χωρίς κρίσεις και αστάθειες, είναι από τις κυρίαρχες ιδεολογικές αρχές της νεοκλασικής θεωρίας. Για το λόγο αυτό θα έπρεπε με ανάλογο τρόπο, δηλαδή αυτόν των μαθηματικών υποδειγμάτων να ανασκευαστούν- αναιρεθούν τα προβλεπόμενα από τα υποδείγματα Harrod- Domar και να αναπτυχθούν ανάλογα μαθηματικά υποδείγματα που να είναι πιο κοντά στις θεωρητικές παραδοχές της νεοκλασικής θεωρίας.²¹

²⁰Θ.Σκούντζος, *Οικονομική Ανάπτυξη*, Αθήνα 1997, σελ 31.

²¹Ρέππας Π., *Οικονομική Ανάπτυξη θεωρίες και στρατηγικές*, Παπαζήση. Αθήνα 2002, σελ. 384.

Το δεύτερο κύμα εξέλιξης της σύγχρονης θεωρίας οικονομικής μεγέθυνσης ξεκίνησε με το νεοκλασικό υπόδειγμα που καθιέρωσαν οι Robert M. Solow (1956) και Trevor W. Swan (1956). Κίνητρο του Solow ήταν, αφενός η δυσπιστία του στο επιχείρημα ότι η διατηρήσιμη αύξηση του ποσοστού επενδύσεων είναι το κλειδί για τη μετάβαση από τη βραδεία στην ταχεία οικονομική μεγέθυνση, και αφετέρου, το ενδιαφέρον του να αντικαταστήσει τη σχέση κεφαλαίου – παραγωγής με μία ρεαλιστικότερη αναπαράσταση του τεχνολογικού παράγοντα. Εγκαταλείποντας το υπόδειγμα Harrod – Domar, ο Solow θα αντικαθιστούσε τη σχέση κεφαλαίου- παραγωγής με σταθερές παραμέτρους του υποδείγματος Harrod – Domar με μία μεταβλητή σχέση κεφαλαίου παραγωγής. Επέμενε ότι η βασική προσπάθεια της εργασίας που συνέταξε το 1956 <είναι αφιερωμένη σε ένα υπόδειγμα μακροπρόθεσμης οικονομικής μεγέθυνσης, το οποίο αποδέχεται όλες τις παραδοχές των Harrod – Domar, με εξαίρεση εκείνη περί σταθερών αναλογιών> (Solow, 1956, σς.66)²²

Στο αρχικό νεοκλασικό υπόδειγμα Solow-Swan δύσκολα μπορεί να αποφευχθεί η κατάσταση σταθερής μεγέθυνσης. Η χώρα που κατορθώνει να αυξήσει μόνιμα το ποσοστό αποταμίευσης θα έχει υψηλότερο επίπεδο παραγωγής απ' ό,τι σε αντίθετη περίπτωση, αφού πρώτα η οικονομία της μεγεθυνθεί για σύντομο χρονικό διάστημα με ταχύτερο ρυθμό. Αλλά δεν θα επιτύχει μόνιμως υψηλότερο ρυθμό αύξησης του παραγόμενου προϊόντος. Ποίες ήταν οι επιπτώσεις για την αναπτυξιακή οικονομική, από τη νεοκλασική θεωρία οικονομικής μεγέθυνσης του Solow και κάθε σχετική προσπάθεια υπολογισμού της μεγέθυνσης;

Τα πρώτα αποτελέσματα έδιναν την εντύπωση ότι ανέστρεφαν πλήρως τα αρχικά συμπεράσματα των Harrod – Domar. Η τεχνολογική αλλαγή αντικατέστησε την αύξηση του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού ως πρωταρχική πηγή μεγέθυνσης. Οι μεταγενέστερες προσπάθειες υπολογισμού της μεγέθυνσης με εφαρμογή ευρύτερων ορισμών της έννοιας του κεφαλαίου, οδήγησαν σε κάπως χαμηλότερες εκτιμήσεις για τη συμβολή της τεχνολογικής αλλαγής.

²²Βαϊτσός Κ., Μπαρτζώκας Α., *Αναπτυξιακή Οικονομική*, Κριτική, Αθήνα 2004, σελ. 167-168.

Αλλά, στο πλαίσιο των μελετών που διεξάγονταν στις Ηνωμένες Πολιτείες και άλλες ήδη ανεπτυγμένες χώρες, η τεχνολογική αλλαγή εξακολουθούσε να υπερέχει κατά πολύ σε σύγκριση με την αύξηση του αποθέματος υλικού κεφαλαίου.

Το μοντέλο του Solow το 1956 είναι μία προσπάθεια να ενσωματώσει στο νεοκλασικό παράδειγμα μία περιοχή της γνώσης που είχε αρχίσει να αμφισβητεί την αξιοπιστία των οικονομικών της οριακής σχολής, τόσο για την ερμηνευτική τους ικανότητα, όσο και για τη χρησιμότητα τους στη χάραξη οικονομικής πολιτικής. Η αμερικάνικη εκδοχή της θεωρίας της οικονομικής μεγέθυνσης επιχειρεί να δημιουργήσει την περίφημη νεοκλασική-κευνσιανή σύνθεση, ή με άλλα λόγια την ενσωμάτωση του κευνσιανισμού στο αυστηρό νεοκλασικό παράδειγμα.

Γενικά, η παράδοση της νεοκλασικής θεωρίας αναφέρεται σε ένα αυτορυθμιζόμενο οικονομικό σύστημα, μέσα στο οποίο η οικονομική μεγέθυνση προσδιορίζεται από τις δυνάμεις της αγοράς. Στο σύστημα αυτό το επιτόκιο και η δημιουργία κεφαλαίου εξισορροπούνται από τις διαθέσιμες ευκαιρίες για επενδύσεις και από την αποταμιευτική ικανότητα. Στην ουσία δεν υπάρχει θεωρία οικονομικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με τους νεοκλασικούς το οικονομικό σύστημα του πλήρους ανταγωνισμού από μόνο του λύνει το πρόβλημα της οικονομικής μεγέθυνσης και μάλιστα σε επίπεδο πλήρους απασχόλησης.»²³

Έτσι, σήμερα έχουν αλλάξει σημαντικά οι όροι αντιπαράθεσης μεταξύ των οπαδών των απόλυτα ελεύθερων αγορών και των υποστηρικτών των κρατικών παρεμβάσεων. Η μόνη διαφορά μεταξύ των δύο απόψεων είναι το τι αποτελεί μία καλή κρατική πολιτική. Οι νεοκλασικοί παραδέχονται πλέον ότι οι κυβερνήσεις των χωρών μπορούν να παίξουν αποφασιστικό ρόλο στη δημιουργία του κατάλληλου αναπτυξιακού περιβάλλοντος ενώ οι οπαδοί των κρατικών παρεμβάσεων στην οικονομία αναγνωρίζουν ότι τα κυβερνητικά μέτρα πολιτικής αποδίδουν καλύτερα μέσω των τιμών παρά με την πλήρη κατάργηση της λειτουργίας των αγορών.

²³Π. Ρέππας, *Οικονομική Ανάπτυξη θεωρίες και στρατηγική*, Αθήνα 2002, σελ. 362-363.

2.2.4 Τα νεότερα θεωρητικά υποδείγματα

Τα υποδείγματα των Solow (1956,1957) και Swan (1956), εξασφάλιζαν και αποδείκνυαν την ευστάθεια της μακροχρόνιας ισορροπίας επιβεβαιώνοντας έτσι τις γενικότερες αντιλήψεις της νεοκλασικής θεωρίας. Ωστόσο, δημιούργησαν νέα προβλήματα, τα οποία ανέλαβαν να λύσουν οι νέες θεωρίες οικονομικής μεγέθυνσης της τελευταίας δεκαετίας.

Η βιβλιογραφία της «νέας» Οικονομικής της μεγέθυνσης προέκυψε αρχικά από την προφανή ασυμβατότητα ανάμεσα στα όσα συνεπαγόταν η νεοκλασική θεωρία και την έλλειψη αποδεικτικών στοιχείων περί σύγκλισης προς σταθερούς ρυθμούς μεγέθυνσης ακόμα και μεταξύ των ήδη ανεπτυγμένων οικονομιών και την αδυναμία να εξηγηθούν ικανοποιητικά οι διαφορές στους ρυθμούς αύξησης ή στα επίπεδα του εισοδήματος από χώρα σε χώρα. Ο Romer υποστήριξε ότι χρειάζεται ένα υπόδειγμα ισορροπίας με ενδογενή τεχνολογική αλλαγή, όπου η μακροπρόθεσμη οικονομική μεγέθυνση έχει ως βασική κινητήρια δύναμη τη συσσώρευση γνώσης από διορατικούς οικονομικούς παράγοντες, οι οποίοι έχουν στόχο τη μεγιστοποίηση του κέρδους.²⁴

Η κατεύθυνση που ακολούθησαν στην αρχή τα νεότερα θεωρητικά υποδείγματα οικονομικής μεγέθυνσης δεν είχε ως σημείο εκκίνησης μία συστηματική προσέγγιση των οικονομικών της τεχνολογικής προόδου. Επρόκειτο για κάτι πολύ απλούστερο: εγκαταλείφθηκε χωρίς περιστροφές η έννοια της φθίνουσας απόδοσης του «κεφαλαίου».

²⁴ Βαϊτσος Κ., Μπαρτζώκας Α., *Αναπτυξιακή Οικονομική*, Κριτική, Αθήνα 2004, σελ. 169.

Αυτό το στάδιο αναβίωσης μπορεί να χαρακτηριστεί ως επιστροφή στο γενικευμένο υπόδειγμα Domar με κάποιες εξεζητημένες προσθήκες. Στις προσθήκες περιλαμβανόταν η πρόβλεψη για υποκατάσταση κεφαλαίου και εργασίας, καθώς και για υποκατάσταση διαφόρων ειδών κεφαλαίου μεταξύ τους, η πρόβλεψη περί ασύμπτωτης μόνον απουσίας φθινουσών αποδόσεων, η υιοθέτηση ενός πλαισίου αντιπροσωπευτικών οικονομικών παραγόντων που οδηγούν σε επ' άπειρον διαχρονική μεγιστοποίηση της ευημερίας για τον προσδιορισμό της επένδυσης και η εισαγωγή του μονοπωλιακού ανταγωνισμού ως βασικής μορφής της αγοράς.

2.2.5 Σχολές εξάρτησης

Για τη σχολή της εξάρτησης που διαμορφώνεται την ίδια περίοδο, κάθε αναπτυξιακή θεωρία προκειμένου να ανταποκρίνεται στις πραγματικές συνθήκες του Τρίτου Κόσμου, θα πρέπει να ξεκινά από νέες επιστημολογικές αφετηρίες. Αυτή η θεωρητική οπτική σύντομα στράφηκε σε μία συστηματική κριτική του οικονομισμού, τόσο στην νεοκλασική του εκδοχή, και από ένα σημείο και πέρα, και για τους ίδιους λόγους, και του καθιερωμένου μαρξισμού. Εξάλλου η αξία της συμβατικής θεωρίας αμφισβητήθηκε αν είναι κατάλληλη για την ανάλυση ακόμα και του ανεπτυγμένου κόσμου (Seers 1979). Η ανάπτυξη ορίζεται πλέον ως ένα ηθικό και πολιτικό ζήτημα, που ταυτίζεται με την κοινωνική μεταρρύθμιση και διατηρεί τις αποστάσεις του από το τεχνικό σχήμα της διαδικασίας της οικονομικής μεγέθυνσης.

«Οι θεωρίες της εξάρτησης, από την άλλη πλευρά, προσπαθούν να προσφέρουν κυρίως οικονομικές και κοινωνιολογικές εξηγήσεις για τις ρίζες του φαινομένου της υπανάπτυξης (Furtado 1964, Dos Santos 1970, Cardoso and Faletto 1979). Η υπανάπτυξη υπονοεί μία στάσιμη οικονομία ανίκανη να εισέλθει στις διαδικασίες συστηματικής οικονομικής μεγέθυνσης που χαρακτηρίζουν τις ανεπτυγμένες χώρες.

Ακόμα και αν υπάρχει ανάπτυξη αυτή αφορά ένα μικρό τομέα της οικονομίας με χαλαρές διασυνδέσεις με τους υπόλοιπους τομείς. Στις υπανάπτυκτες χώρες τα στοιχεία που λείπουν από την τυπική διαδικασία της συσσώρευσης είναι το κεφάλαιο και η τεχνολογία. Η γεωργία, ανεξάρτητα εάν είναι προσανατολισμένη στην παραγωγή για την εγχώρια ή την εξωτερική αγορά, είναι ανίκανη να προκαλέσει σημαντικές αυξήσεις στην παραγωγικότητα της εργασίας εξαιτίας της αφθονίας της

εργασίας. Η εκβιομηχάνιση είναι καθοριστική προκειμένου να υπάρξει ρήξη με τη υπανάπτυξη.»²⁵

Δύο θεωρίες εμφανίστηκαν εκείνη την εποχή για να προσφέρουν λύσεις στο θέμα αυτό. Ο Lewis (1954, 1955), με το μοντέλο των δύο τομέων, προκρίνει την αύξηση των αποταμιεύσεων ως τον καθοριστικό μηχανισμό ρήξης, ενώ η ισόρροπη ανάπτυξη (Rosentein–Rodan 1943; Nurske 1953) δίνει έμφαση στην παράλληλη διαδικασία της ενεργοποίησης του αγροτικού τομέα και της ίδρυσης ενός συμπλέγματος βιομηχανιών που θα εγκαινίαζε της διαδικασία της εκβιομηχάνισης.

Ο Rostow (1960) προχωράει ακόμα περισσότερο. Επαναφέρει τη θεωρία των σταδίων και θεωρεί ότι η εκβιομηχάνιση των περιφερειακών χωρών είναι δυνατή και σχεδόν αναπόφευκτη. Ισχυρίζεται ότι είναι θέμα χρόνου, για όσες χώρες προχωρήσουν στις ορθές θεσμικές μεταρρυθμίσεις και λειτουργούν στο διεθνές πλαίσιο της φιλελεύθερης οικονομίας, να πετύχουν τη μετάβαση τους από το αγροτικό στο βιομηχανικό στάδιο.

Ο Myrdal (1957), που είχε ήδη επικεντρωθεί στο θέμα των θεσμικών μεταρρυθμίσεων εμφανίζεται πιο απαισιόδοξος στο θέμα αυτό. Η θεωρία του περί συσσωρευτικής ανάπτυξης κρίνει ότι το φιλελεύθερο οικονομικό πλαίσιο σε διεθνές επίπεδο αυξάνει, αντί να μειώνει, τις περιφερειακές ανισότητες.

Η αντιστροφή αυτής της τάσης προϋποθέτει ότι το διεθνές εμπόριο, οι επενδύσεις και η οικονομική βοήθεια θα έπρεπε να ρυθμίζονται από διεθνείς οργανισμούς, οι οποίοι συστηματικά θα διασφαλίζουν την ευνοϊκή μεταχείριση των υπανάπτυκτων χωρών

²⁵Βάντζι Τζιάνι και Γιώργος Σταθάκης, *Η οικονομική ανάπτυξη στην ιστορία της οικονομικής σκέψης*, 2006, σελ. 39.

Επιπρόσθετα το κράτος στις υπανάπτυκτες χώρες, που δεν διαθέτει τις ιδιότητες του κράτους των ανεπτυγμένων χωρών, θα έπρεπε να υπόκειται σε συστηματικές διαδικασίες εκσυγχρονισμού προκειμένου να αποτελέσει αξιόπιστο παράγοντα στη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης. Όπως και ο Hirschman (1958) η έμφαση δίνεται στη “διάχυση της ανάπτυξης” και τις “διασυνδέσεις” που οι εξωτερικές οικονομίες έχουν με το παραγωγικό σύστημα.

«Από πολλές απόψεις, η θεωρία της ανάπτυξης έχει κάνει τον κύκλο της, 30 ή 40 χρόνια νωρίτερα, υπήρχε έμφαση σε διαφορετικές απόψεις ανάμεσα στα κοινωνικά και οικονομικά θέματα. Στις μέρες μας, η επισημοποιημένη θεωρία έχει επεκταθεί σε έναν αριθμό από περιοχές σχετιζόμενες με ατελή πληροφόρηση και ατελείς συμβάσεις . Η πρόοδος της οικονομικής ανάπτυξης δεν σχετίζεται μόνο με την παραγωγή και την τεχνολογία αλλά και με κοινωνικούς, πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς.»²⁶

²⁶. R. Boyer, *Half a century of development theories*, 2005, σελ. 53

ΚΕΦΑΛΙΑΙΟ 3. ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ.

3.1. Γιατί μερικά έθνη είναι τόσο πλούσια και αλλά τόσο φτωχά

3.1.1. Λόγοι ανάπτυξης της δύσης

Σύμφωνα με τον Landes, η παλιά διαίρεση του κόσμου σε δύο μπλοκ ισχύος, σε Ανατολή και Δύση, έχει πια ξεπεραστεί. Τώρα η μεγάλη πρόκληση και απειλή είναι το χάσμα στον πλούτο και στην υγεία που χωρίζει τους πλούσιους από τους φτωχούς. Συχνά αυτοί αναφέρονται ως Βορράς και Νότος, γιατί η διαίρεση είναι γεωγραφική, αλλά μία πιο ακριβής σηματοδότηση θα ήταν η Δύση και οι Υπόλοιποι, γιατί η διαίρεση είναι και ιστορική. Εδώ βρίσκεται το μεγαλύτερο πρόβλημα και ο μεγαλύτερος κίνδυνος που αντιμετωπίζει ο κόσμος της τρίτης χιλιετίας.

«Πόσο μεγάλο είναι το χάσμα ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς και τι συμβαίνει με αυτό; Πολύ γενικά και σύντομα: Η διαφορά στο κατά κεφαλήν εισόδημα ανάμεσα στο πλουσιότερο βιομηχανικό έθνος, ας πούμε την Ελβετία και στη φτωχότερη μη βιομηχανική χώρα, τη Μοζαμβίκη, είναι περίπου 400 προς 1. Πριν από διακόσια πενήντα χρόνια αυτό το χάσμα ανάμεσα στην πλουσιότερη και τη φτωχότερη χώρα ήταν περίπου 5 προς 1 και η διαφορά ανάμεσα στην Ευρώπη και την Κίνα ήταν 2 προς 1.»²⁷

Μερικοί μελετητές κατηγορούν την *τεχνολογία* και τις πλούσιες χώρες που την ανέπτυξαν: Κατηγορούνται για τις μεθόδους που επινόησαν και οι οποίες είναι κατάλληλες για τα εύκρατα κλίματα, έτσι που δυνητικά γόνιμα εδάφη των τροπικών να μένουν ακαλλιέργητα. Άλλοι κατηγορούν τις αποικιοκρατικές δυνάμεις για τις αναστατώσεις που προκάλεσαν στις κοινωνίες του Ισημερινού, έτσι που έχασαν τον έλεγχο στο περιβάλλον τους.

²⁷Landes D., *Ο Πλούτος και η Φτώχεια των Εθνών*, Λιβάνη, Αθήνα 2005, σελ. 36.

Πολύ μεγάλος λόγος έχει γίνει και για *το κλίμα*. Ο κόσμος έχει ένα πολύ ευρύ φάσμα θερμοκρασιών και προτύπων θερμοκρασίας που αντανακλούν τη θέση, το υψόμετρο και την απόκλιση του ήλιου. Αυτές οι διαφορές επιδρούν άμεσα στο ρυθμό της δραστηριότητας όλων των ειδών. Οι άνθρωποι γενικά αποφεύγουν τα άκρα. Περνούν από αυτές τις περιοχές, αλλά δεν εγκαθίστανται, έτσι υπάρχουν τοπωνύμια όπως «Άδειο Τετράγωνο» στην αραβική έρημο. Μόνο η απληστία –η ανακάλυψη χρυσού ή πετρελαίου- ή καθήκοντα επιστημονικής έρευνας μπορούν να ξεπεράσουν την αποστροφή που λογικά νιώθει κανείς για μία τέτοια ταλαιπωρία και να δικαιολογήσουν το τίμημα.

Όσον αφορά *το κλίμα*, η Ευρώπη έχει χειμώνες αρκετά ψυχρούς ώστε να περιορίζουν τους παθογόνους παράγοντες και τα βλαβερά παράσιτα. Υπάρχουν βέβαια ενδημικές ασθένειες, αλλά καμία δεν μοιάζει με εκείνες που σακατεύουν και σκοτώνουν, οι οποίες εμφανίζονται στις θερμές χώρες. Ακόμη και το χειμώνα οι θερμοκρασίες της Δυτικής Ευρώπης είναι ήπιες και έχουν ένα σχετικά ομαλό υπόδειγμα βροχοπτώσεων που κατανέμονται σόλο το έτος και σπανίως είναι καταρρακτώδεις. Το αποτέλεσμα είναι οι Ευρωπαίοι να μπορούν να σπέρνουν όλο το χρόνο.

Οι Ευρωπαίοι είχαν *αρκετά πλεονεκτήματα*. Τα μεγαλύτερα ζώα αποτελούσαν ένα πλεονέκτημα όσον αφορά τη βαριά δουλειά και τις μεταφορές. Ακόμη, τα κοπάδια των Ευρωπαίων ήταν τυπικά μεγαλύτερα και αποδοτικότερα όσον αφορά την παραγωγή ζωικών λιπασμάτων, σε σχέση με τα ανθρώπινα απόβλητα που χρησιμοποιούνται ως λιπάσματα στην Ανατολική Ασία. Αυτό επέτρεπε στους Ευρωπαίους, την πιο εντατική καλλιέργεια και άρα μεγαλύτερες σοδειές που παρείχαν περισσότερα τρόφιμα και όλο αυτό επαναλαμβανόταν σε μία ανοδική σπείρα. Το αποτέλεσμα ήταν η διατροφή των Ευρωπαίων να είναι πλούσια σε γαλακτοκομικά προϊόντα, κρέας και ζωικές πρωτεΐνες. Έτσι, έγιναν ψηλότεροι και δυνατότεροι, ενώ ήταν απαλλαγμένοι από τις προσβολές παρασίτων που έπλητταν την Κίνα και την Ινδία.

Εάν συνυπολογιστούν ως συντελεστές η υγεία και η χρησιμοποίηση των ζώων, η Ευρώπη ίσως είχε επιδείξει περισσότερη ενεργητικότητα στη γεωργία απ'ότι οι πολύ πιο πολυπληθείς πληθυσμοί της Ασίας. Μέχρι τον 13^ο αιώνα, η Κίνα πιθανώς είχε την πιο εξειδικευμένη γεωργία στον κόσμο, με την Ινδία να είναι ο μόνος αντίπαλος. Σ' αυτό το πιο υγρό και πιο θερμό κλίμα, οι ήπιοι άνεμοι και οι μακρόχρονες περίοδοι

του καλοκαιριού τους επέτρεπαν να έχουν δύο πλήρεις σοδειές. Το μοντέλο δραστηριότητας των Κινέζων που απαιτούσε εντατική χρήση της εργασίας και του νερού είχε σημαντικές συνέπειες στην κινεζική ιστορία. Καθώς η στήριξη στον κινέζικο πληθυσμό σήμαινε ότι ποτέ δεν θα επιδίωκαν να ενσωματώσουν ξένους σκλάβους στο εργατικό τους δυναμικό. Ακόμη επεκτείνονταν στηριγμένοι στην καθαρή δύναμη των αριθμών.

Ακόμη, η *εξάλειψη των εξωτερικών κινδύνων* ώθησε την Ευρώπη στο δρόμο της οικονομικής μεγέθυνσης και της ανάπτυξης. Αυτή είναι η άποψη των κλασικών οικονομολόγων: Η αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας είναι κάτι το φυσικό και θα συμβεί όπου υπάρχει η ευκαιρία και συνθήκες ασφάλειας. Αν απομακρυνθούν τα εμπόδια, η οικονομική μεγέθυνση θα υπάρξει από μόνη της. Άλλοι, θα υποστήριζαν ότι η *απαλλαγή από τις επιθέσεις* είναι μία αναγκαία αλλά μη επαρκής συνθήκη.

Ακολούθησε μία μακρά περίοδος αύξησης του πληθυσμού και οικονομικής μεγέθυνσης, μέχρι περίπου τα μέσα του 14^{ου} αιώνα, όταν οι Ευρωπαίοι επλήγησαν από την πανώλη με τη βουβωνική και πνευμονική μορφή της, που είχε ως αποτέλεσμα να εξοντωθεί το ένα τρίτο ή και περισσότερο του πληθυσμού. Αυτό ήταν ένα μεγάλο πλήγμα, όμως η ζωή δεν σταμάτησε. Τα εκατόν πενήντα χρόνια που ακολούθησαν ήταν μία περίοδος ανοικοδόμησης, περαιτέρω τεχνολογικής προόδου και συνεχιζόμενης ανάπτυξης

Η Ευρώπη ήταν όσο πουθενά αλλού ένας πολιτισμός που βασιζόταν στην ενέργεια. Υπήρξαν *διάφορες εφευρέσεις*. Τα ματογυάλια ενθάρρυναν την εφεύρεση λεπτών εργαλείων, στην πραγματικότητα ώθησαν την Ευρώπη σε μία κατεύθυνση που δεν ακολούθησε καμία άλλη περιοχή του κόσμου. Οι μουσουλμάνοι γνώριζαν τον αστρολάβο αλλά τίποτα πέρα από αυτό. Οι Ευρωπαίοι κατέληξαν να εφεύρουν τους μετρητές, τους μικρομετρητές, τους τροχούς κοπής ακριβείας. Συνεπώς, αυτοί έθεσαν τις βάσεις για τις συναρθρωμένες μηχανές με τα συναρμολογούμενα μέρη.

Το μηχανικό ρολόι μάλλον εμφανίστηκε στην Ιταλία και την Αγγλία στο τελευταίο τέταρτο του 13^{ου} αιώνα. Το μηχανικό ρολόι διατηρήθηκε ως ευρωπαϊκό (δυτικό) μονοπώλιο περίπου επί τρεις αιώνες στις πιο εκλεπτυσμένες του μορφές μέχρι και τον 20^ο αιώνα. Άλλοι πολιτισμοί θαύμαζαν και εποφθαλμιούσαν τα ρολόγια, αλλά κανένας από αυτούς δεν μπορούσε να τα κατασκευάσει σύμφωνα με τις ευρωπαϊκές προδιαγραφές.

Η Βιομηχανική Επανάσταση άρχισε στην Βρετανία τον 18^ο αιώνα και διαχύθηκε σε όλο τον κόσμο. Η Βιομηχανική Επανάσταση έκανε μερικές χώρες πλουσιότερες και άλλες φτωχότερες ή ακριβέστερα μερικές χώρες έκαναν τη βιομηχανική τους επανάσταση και πλούτισαν και άλλες δεν την έκαναν και παρέμειναν φτωχές. Αυτή η διαδικασία επιλογής είχε στην πραγματικότητα αρχίσει νωρίτερα, κατά τη διάρκεια της εποχής των ανακαλύψεων.

Οι πιο σημαντικές ευρωπαϊκές διαδικασίες επιτυχίας είναι:

1. Η αυξανόμενη αυτονομία της πνευματικής έρευνας
2. Η ανάπτυξη της ενότητας μέσα στη διαφορά, με τη μορφή μίας κοινής, αυτονόητα αντιθετικής μεθόδου, δηλαδή η δημιουργία μίας γλώσσας απόδειξης που αναγνωρίζεται, χρησιμοποιείται και είναι κατανοητή πέρα από εθνικά και πολιτισμικά σύνορα και
3. Η εφεύρεση της εφεύρεσης, δηλαδή η στερεότυπη επανάληψη της έρευνας και η διάχυσή της.

«Το επίτευγμα της Δύσης άνοιξε με ασφάλεια νέες δυνατότητες για την πρόοδο άλλων αξιών, ανάμεσα στις οποίες κι εκείνες τις οποίες έχουν ενσωματώσει στα συμφραζόμενα της κοινωνικής Δικαιοσύνης, της περιβαλλοντολογίας και της ισότητας. Αλλά οποιοσδήποτε, ο οποίος επιδιώκει να φέρει σ'αυτά κάποια πρόοδο, πρέπει να καταλάβει τις πηγές των επιτευγμάτων της Δύσης , προκειμένου ν' αποφύγει ν' αποκοπούν από τη βάση τους οι ευκαιρίες τις οποίες οι μελλοντικές γενεές ίσως έχουν, για ν' αναπτύξουν μία κοινωνία, η οποία θα μπορεί να δημιουργήσει υψηλότερες προσδοκίες» ²⁸

²⁸ Rosenberg N. & L.E. Birdzell, Jr., *Πώς πλούτισε η Δύση Η οικονομική μεταμόρφωση του βιομηχανικού κόσμου*, ΡΟΕΣ, Αθήνα 1986, σελ. 423.

3.1.2 Λόγοι μη ανάπτυξης του υπόλοιπου κόσμου

Αντίθετα, οι ηπειρωτικές στέπες της Ασίας διψούν για νερό, γι αυτό υπάρχουν και τόποι όπως η έρημος Γκόμπι. Η νότια και ανατολική Κίνα σώζονται από τις βροχές που έρχονται από τις θάλασσες της Ινδοκίνας. Το ίδιο ισχύει για τις νοτιοανατολικές ΗΠΑ που λαμβάνουν την υγρασία από τον κόλπο του Μεξικού

Όσον αφορά το κλίμα, οι τροπικές χώρες, με εξαίρεση αυτές που βρίσκονται σε μεγάλο υψόμετρο, δεν γνωρίζουν τον πάγο, η μέση θερμοκρασία στους πιο ψυχρούς μήνες είναι περίπου 18 βαθμοί Κελσίου. Το αποτέλεσμα είναι να μετατρέπονται σε μία κυψέλη βιολογικής δραστηριότητας ως επί το πλείστον καταστροφικής για τις ανθρώπινες υπάρξεις. Η υποσαχάρια Αφρική απειλεί όλους όσους ζουν εκεί ή την επισκέπτονται. Είναι γνωστό ότι πολλοί άνθρωποι φιλοξενούν όχι ένα αλλά αρκετά παράσιτα, έτσι είναι πολύ άρρωστοι για να εργαστούν και η κατάστασή τους μονίμως επιδεινώνεται.

Έτσι αυτοί οι παράγοντες αποθάρρυναν το εμπόριο και την επικοινωνία ανάμεσα στις φυλές και κατέστησαν σχεδόν αβίωτη τη ζωή στις πόλεις, με την εξάρτησή τους, όσον αφορά τα τρόφιμα, από εξωτερικές πηγές. Έτσι, επιβραδύνθηκαν οι ανταλλαγές που οδηγούν στην πολιτισμική και τεχνολογική ανάπτυξη.

Ακόμη, το 1992 ένα παιδί που γεννιόταν σε μία οικονομία χαμηλών εισοδημάτων (αυτές οι οικονομίες αριθμούν 1 δισεκατομμύριο πληθυσμού, εάν εξαιρέσουμε την Κίνα και την Ινδία) θα μπορούσε να ζήσει μέχρι τα πενήντα έξι χρόνια του, ενώ ένα παιδί που γεννιόταν σε μία πλούσια χώρα (αυτές οι χώρες αριθμούν πληθυσμό 828 εκατομμυρίων) θα μπορούσε να ευελπιστεί ότι θα ζήσει μέχρι τα εβδομήντα επτά χρόνια του. Αυτή η διαφορά (37,5% περισσότερα χρόνια ζωής) που δεν ήταν μικρή αλλά ήταν μικρότερη από το παρελθόν, θα γίνεται ακόμη μικρότερη από το παρελθόν, καθώς οι φτωχές χώρες γίνονται πλουσιότερες και καθώς τα οφέλη της μακροζωίας στις πλούσιες χώρες θα προσκρούουν σε ένα βιολογικό ανώτατο όριο και στις περιβαλλοντικές ασθένειες που προκαλεί η αφθονία. Οι πιο σημαντικές βελτιώσεις έχουν σημειωθεί στη φροντίδα των παιδιών. Έχει σημειωθεί μία πτώση από τους 146 θανάτους ανά χίλια ζωντανά κατά τη γέννηση νεογνά, το 1965 στις πιο φτωχές χώρες σε 91 θανάτους το 1992.

Ένα άλλο πρόβλημα είναι το νερό. Γενικά στις τροπικές περιοχές το μέσο επίπεδο των βροχοπτώσεων είναι επαρκές, αλλά ο χρόνος είναι συχνά ασυνήθιστος και απρόβλεπτος και οι νεροποντές πολύ δυνατές. Σε τέτοια κλίματα, η καλλιέργεια δύσκολα ανταγωνίζεται τη ζούγκλα και τα τροπικά δάση: αυτά τα θησαυροφυλάκια βιοποικιλότητας ευνοούν την ανάπτυξη όλων των ειδών, αλλά περιορίζουν τη δυνατότητα του ανθρώπου να σπέρνει. Στο άλλο άκρο οι περιοχές στις οποίες επικρατεί ξηρασία μετατρέπονται σε ερήμους και η άμμος από την έρημο γίνεται ένας αδυσώπητος εισβολέας που πνίγει τις γόνιμες γαίες της περιφέρειας.

Η ζωή λοιπόν στα φτωχά κλίματα είναι επισφαλής, καταπιεστική, κτηνώδης. Τα ανθρώπινα λάθη που γίνονται παρά τις καλές προθέσεις, επιδεινώνουν την ασπλαχνία της φύσης. Η Αφρική ιδιαίτερα έχει αναλάβει ένα σκληρό αγώνα ενάντια σε όλα αυτά τα εμπόδια και παρά τις πολλές προόδους που έχουν γίνει στους ρυθμούς θνησιμότητας και στο προσδόκιμο ζωής, η νοσηρότητα παραμένει υψηλή, η διατροφή είναι ακατάλληλη, ο ένας λιμός διαδέχεται τον άλλο και η παραγωγικότητα είναι χαμηλή.

Η ευρασιατική βιόσφαιρα ήταν πολύ πιο μολυσματική από την αμερικανική. Οφείλεται άραγε στη μεγαλύτερη πυκνότητα του πληθυσμού και στη συχνότητα των μολύνσεων; Στην τυχαία διασπορά των παθογόνων; Ποιες ήταν οι ασθένειες των Αμερικανών Ινδιάνων: μόνο μία έχει φτάσει έως εμάς, η σύφιλη που οι Γάλλοι ονόμαζαν ιταλική ασθένεια, οι Γερμανοί γαλλική ασθένεια και πάει λέγοντας καθώς μεταδιδόταν από τα θαλάσσια λιμάνια στην υπόλοιπη Ευρώπη. Η περιοχή του Ινδικού ωκεανού ήταν τρεις με τέσσερις φορές πιο λοιμογόνος από όσο οι εύκρατες ζώνες. Οι Δυτικές Ινδίες και οι τροπικές ζώνες της Αμερικής περισσότερο από δέκα φορές πιο λοιμογόνοι. Και η Δυτική Αφρική ήταν μονόδρομος προς το θάνατο. Οι ρυθμοί θνησιμότητας ήταν πέντε φορές υψηλότεροι.

Η λύση για αυτά τα προβλήματα είναι η επιστήμη και η τεχνολογία. Όσα περισσότερα γνωρίζουμε, τόσα περισσότερα μπορούμε να κάνουμε για να αποτρέψουμε τις ασθένειες και να προσφέρουμε καλύτερες συνθήκες ζωής και εργασίας.

Όσον αφορά τις εφευρέσεις, οι Κινέζοι κατασκεύαζαν ελάχιστες αστρονομικές κλεψύδρες, περίπλοκα και δεξιοτεχνικά κομμάτια που μετρούσαν ίσως με εξαιρετικό τρόπο το χρόνο για μικρό χρονικό διάστημα. Χωρίς μία βάση στη λαϊκή κατανάλωση, χωρίς εμπόριο ρολογιών, η κινέζικη ωρολογοποιία μεταβλήθηκε σε έναν τομέα

καθυστερημένο και στάσιμο. Δεν προχώρησε ποτέ πέρα από τις κλεψύδρες, και τον καιρό που η Κίνα γνώρισε το δυτικό μηχανικό ρολόι δεν ήταν σε θέση να κατανοήσει το μηχανισμό του και να το αντιγράψει. Όχι γιατί έλειπε το ενδιαφέρον. Αντίθετα, η κινέζικη αυτοκρατορική Αυλή και τα ανώτερα στρώματα τρελαίνονταν γι' αυτές τις μηχανές αλλά επειδή υπήρχε απροθυμία να αναγνωρίσουν την ευρωπαϊκή τεχνολογική υπεροχή, αντιμετώπισαν υποτιμητικά τα ρολόγια, σαν παιχνίδια, το οποίο αποδείχτηκε μεγάλο λάθος.

Γιατί αναπτύχθηκαν κάποιες χώρες και κάποιες άλλες όχι, γιατί η Βιομηχανική Επανάσταση έλαβε χώρα στη Βρετανία και όχι κάπου αλλού: είναι σημαντικά και επίκαιρα ερωτήματα. Μεγάλο ρόλο έπαιξε η συγκέντρωση δυνάμεων, δηλαδή η συσσώρευση γνώσης και τεχνικής και η καινοτομία, δηλαδή η ικανότητα να φτάνει κανείς σε οριακά σημεία και να τα ξεπερνά. Όσον αφορά την Κίνα, διεκόπη η πνευματική και τεχνολογική της πρόοδος, όχι μόνο το σταμάτημα των βελτιώσεων αλλά και η θεσμοθέτησή του. Ενώ, στην Ευρώπη παρατηρούμε το ακριβώς αντίθετο. Υπήρχε συνεχής συσσώρευση.

«Προφανώς το μέλλον των αναπτυσσόμενων χωρών είναι πολύ πιο προβληματικό απ' όσο φαινόταν στα χρόνια τα οποία ακολούθησαν αμέσως το τέλος της αποικιοκρατίας, πριν μάθουμε πλήρως ότι ούτε η καπιταλιστική Δύση, ούτε η σοσιαλιστική Ανατολή είχαν πλήρως δαμάσει τα δικά τους οικονομικά προβλήματα, αφήνοντας κατά μέρος εκείνα από τον υπόλοιπο κόσμο. Ο Τρίτος Κόσμος μπορεί πολλά να μάθει και από την καπιταλιστική και από την σοσιαλιστική εμπειρία, αλλά οτιδήποτε μαθαίνει δεν θα περικλείει μια σαφή συνταγή για οικονομική ανάπτυξη, χωρίς έξοδα και κόπους.»²⁹

²⁹Aldcroft D., *Η Ευρωπαϊκή Οικονομία 1914-2000*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2007, σελ. 462.

3.1.3 Νικητές –Ηττημένοι

3.1.3.1 Δυτική- Ανατολική Ευρώπη

Η ανομοιότητα της φύσης φαίνεται στην αντίθεση ανάμεσα στην εικόνα δυστυχίας και στις πιο ευνοϊκές συνθήκες που επικρατούν στις εύκρατες ζώνες και μέσα σ' αυτές, στην Ευρώπη πάνω απ' όλα και μέσα στην Ευρώπη, στη Δυτική Ευρώπη πρωτίστως. Επτά χρόνια πέρασαν μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο προτού η Ευρώπη στο σύνολό της ανακτήσει τα προηγούμενα επίπεδα δραστηριότητάς της και μέχρι το 1925 η διαδικασία της ανάκαμψης δεν ήταν πραγματικά πλήρης. «Αναμφίβολα, το έργο της ανοικοδόμησης και ανάκαμψης στις χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης ήταν σε κλίμακα εντελώς διαφορετική από εκείνη της Δύσης. Στην πραγματικότητα, όλες οι χώρες της περιοχής αντιμετώπιζαν σωρεία σχεδόν αξεπέραστων προβλημάτων., ενώ οι παραγωγικοί πόροι τους οποίους είχαν στη διάθεσή τους ήταν πολύ κατώτεροι από εκείνους των δυνάμεων της δυτικής Ευρώπης.»³⁰

Βέβαια στην Ευρώπη υπάρχουν πολλά και διαφορετικά κλίματα. Καθώς κινούμαστε προς ανατολικά, προς τις πολωνικές και ρώσικες στέπες, το κλίμα γίνεται πιο ηπειρωτικό με ακραία φαινόμενα υγρασίας και θερμοκρασίας. Το ίδιο ισχύει και για τις χώρες της Μεσογείου. Οι θερμοκρασίες είναι πιο ήπιες, αλλά οι βροχές είναι σπανιότερες και πιο ακανόνιστες. Στην Ισπανία, την Πορτογαλία, τη νότια Ιταλία και τη Ελλάδα, τα εδάφη αποδίδουν λιγότερο, ευδοκιμούν περισσότερο τα ελαιόδεντρα και τα αμπέλια παρά τα δημητριακά και η κτηνοτροφία είναι πιο αποδοτική από τη γεωργία. Πολλοί υποστηρίζουν ότι αυτά τα γεωγραφικά μειονεκτήματα είναι υπεύθυνα για τη φτώχεια ακόμη και για τη βιομηχανική καθυστέρηση της Νότιας σε σχέση με τη Βόρεια Ευρώπη. Ωστόσο, το ευρωπαϊκό γεωγραφικό περιβάλλον δεν ήταν πάντα ειδυλλιακό. Η Ευρώπη γνώρισε την πείνα και τις αρρώστιες, μεγάλα κύματα ψύχους και ζέστης, επιδημίες και πανδημίες

³⁰Aldcroft D., *Η Ευρωπαϊκή Οικονομία 1914-2000*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2007, σελ. 60.

Οι χώρες με τη μεγαλύτερη μηχανική ικανότητα βρίσκονται στο βορειοδυτικό τεταρτημόριο της ηπειρωτικής Ευρώπης : η Γαλλία, οι Κάτω Χώρες, η Ρηνανία, τα προτεσταντικά καντόνια της Ελβετίας και περιοχές αποσπασμένες από τον κύριο κορμό της εκμηχάνισης στη βορειοανατολική άκρη της Ισπανίας και στη Βοημία. Η μηχανική ικανότητα πέφτει συχνά κατακόρυφα, όταν κινηθεί κανείς προς ανατολικά, διασχίσει τον ποταμό Έλβα και εισέλθει στην Ανατολική Γερμανία, την Αυστρία, την Πολωνία και τη Ρωσία και προχωρήσει νοτιοανατολικά μέσα στις παλιές οθωμανικές κτήσεις, επίσης αν κινηθεί προς το νότο στη Μεσόγειο. Ένας ιστορικός υποστηρίζει ότι το να κινείσαι ανατολικά είναι σαν να πηγαίνεις πίσω στο χρόνο ή στα επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης, στην Ανατολική Ευρώπη και στη Ρωσία τα βιομηχανικά κέντρα ήταν οάσεις σε μία θάλασσα αγροτικής νωθρότητας και γραφειοκρατικής αδράνειας.

Κάποια σημαντικά στοιχεία της μεσαιωνικής κληρονομιάς που δρούσαν περιοριστικά ως προς το εμπόριο ήταν τα εξής:

- Η κοινωνική θέση των χωρικών. Στο Μεσαίωνα οι περισσότεροι χωρικοί είχαν υποβαθμιστεί στη συνθήκη της δουλείας ή της δουλοπαροικίας
- Η οργάνωση της μανιφατούρας, δηλαδή η οργάνωση της βιομηχανίας σε συντεχνίες και σωματεία.
- Τα σύνορα και οι φραγμοί. Υπήρχε μία εξαιρετικά πολύπλοκη διάταξη παρεμβολών στις μεταφορές και στα ταξίδια.

Οι ναυτικοί στην Πορτογαλία αναχωρούσαν πολύ καλά ενημερωμένοι, εφοδιασμένοι με όργανα και κανόνες της αστρονομίας και της γεωγραφίας. Αντίθετα, οι Ισπανοί δεν ακολούθησαν αυτή τη μεθοδική προσέγγιση μέχρι το τελευταίο τέταρτο του 16^{ου} αιώνα. Είτε διότι δεν την είχαν ανάγκη είτε διότι δεν συμφωνούσε με τις παραδόσεις και τον τρόπο τους. Όσον αφορά τους αντικειμενικούς σκοπούς, οι Ισπανοί στόχευαν στο θησαυρισμό, οι Πορτογάλοι στα εμπορικά κέρδη.

Η πορτογαλική πολιτική στρατηγική απέκλινε, υποχρεωτικά σε μεγάλο βαθμό από την τυχοδιωκτική στάση των Ισπανών κατακτητών. Πρώτον, διότι οι ντόπιοι ήταν πολύ πιο πολυάριθμοι και η εξοικείωσή τους με το μέταλλο και τον πόλεμο τους καθιστούσε σοβαρούς αντιπάλους. Και δεύτερον διότι δεν ήταν ευάλωτοι στις ασθένειες που έφεραν οι Πορτογάλοι. Αντιθέτως, οι Πορτογάλοι είχαν λόγους να φοβούνται τη μόλυνση από τοπικές ασθένειες και παράσιτα. Το αποτέλεσμα ήταν να

περιορίσουν τη λαχτάρα τους για επέκταση, έτσι ώστε να μη σπαταλούν τις δυνάμεις τους.

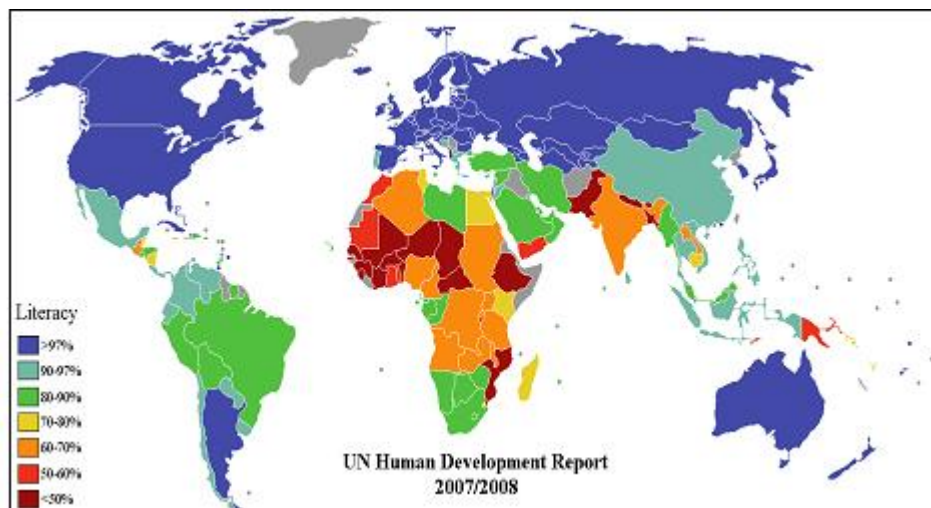
Τα έθνη της Βόρειας Ευρώπης έπιασαν ψάρια, πήραν και ραφινάρισαν το λίπος της φάλαινας, καλλιέργησαν και αγόρασαν και μεταπώλησαν σιτηρά, έκλωσαν ύφασμα, έχυσαν και σφυρηλάτησαν σίδηρο, έκοψαν ξυλεία και εξόρυξαν κάρβουνο. Η μετατόπιση του οικονομικού κέντρου βάρους της Ευρώπης προς βορρά αφήνει πίσω το ένδοξο ισπανικό φιάσκο. Οι μεγάλες παλιές εμπορικές και βιομηχανικές πόλεις-κράτη της Ιταλίας- Βενετία, Φλωρεντία, Γένουα- συγκαταλέγονται επίσης στους χαμένους. Μέχρι τον 16^ο αιώνα, η Ιταλία ήταν μεγάλος παίκτης, μα τα θαυμαστά βιομηχανικά της προϊόντα, την υπεροχή της στις εμπορικές και τραπεζικές υπηρεσίες τις οποίες πρόσφερε στην Ισπανία και τη Βόρεια Ευρώπη. Όμως, η Ιταλία δεν αξιοποίησε πραγματικά ποτέ τις ευκαιρίες που παρείχε το Μεγάλο Άνοιγμα. Η Ιταλία ήταν παγιδευμένη στη μεγάλη Εσωτερική θάλασσα και στις παλιές δομές. Οι συντεχνιακοί έλεγχοι δυσκόλευαν τη βιομηχανία και την προσαρμογή της στα μεταβαλλόμενα γούστα.

Γιατί κάποιοι λαοί παρακμάζουν και κάποιοι άλλοι προοδεύουν; Η πιο προκλητική εξήγηση είναι εκείνη που δόθηκε από τον Γερμανό κοινωνικό επιστήμονα Μαξ Βέμπερ. Η θεωρία του είναι ότι ο προτεσταντισμός έδωσε ώθηση στην άνοδο του σύγχρονου καπιταλισμού που εκείνος γνώρισε στην γενέτειρά του Γερμανία. Ο προτεσταντισμός το πέτυχε αυτό με το να προσδιορίσει και να επιβάλει μία ηθική της καθημερινής συμπεριφοράς που οδήγησε σε επιχειρηματική επιτυχία. Έτσι, δημιούργησε ένα νέο είδος επιχειρηματία, ένα διαφορετικό είδος ατόμου που είχε στόχο να ζήσει και να εργαστεί με ένα συγκεκριμένο τρόπο. Σε αντίθεση με όλα αυτά έχει δηλώσει κατηγορηματικά ότι δεν υπάρχει εμπειρική βάση της υποτιθέμενης σχέσης, ότι οι καθολικοί και οι μη καλβινιστές επιχειρηματίες τα κατάφεραν εξίσου καλά με τους ιδανικούς καλβινιστικούς τύπους του Βέμπερ, ότι μπορούσε κανείς να ερμηνεύσει τις διαφορές ανάμεσα στη Βόρεια και τη Νότια Ευρώπη με άξονα τη γεωγραφία ή φυλετικά.

Αρκετά σημαντικά εφόδια ανάπτυξης μίας χώρας η κουλτούρα πρώτα και το χρήμα μετά αλλά ίσως το πιο βασικό ήταν η γνώση. Ακόμη πιο σημαντική ήταν η ροή του τεχνολογικού ταλέντου ανάμεσα στη Βρετανία και την ηπειρωτική Ευρώπη: η τεχνική μαθαίνεται κυρίως από την εμπειρία. Για τις χώρες που ακολούθησαν την

Βρετανία, το πιο σημαντικό μακροπρόθεσμα ήταν οι σχολές επιστήμης και τεχνολογίας. Προηγήθηκαν οι Γάλλοι με της Πολυτεχνική Σχολή το 1794. Οι γαλλικές πρωτοβουλίες αποτέλεσαν το φωτεινό παράδειγμα για ανατολικότερες χώρες. Η Πολυτεχνική Σχολή βρήκε μιμητές στην Πράγα, τη Βιέννη, τη Ζυρίχη και σε τόπους τόσο μακρινούς όσο η Μόσχα. Η στήριξη των χωρών της ηπειρωτικής Ευρώπης στο σχολικό σύστημα αποδείχθηκε εξαιρετικά επωφελής σ' αυτούς τους τομείς, δημιουργώντας και μεταδίδοντας νέες τεχνολογίες. Η προσπάθεια να προλάβουν την προηγούμενη Βρετανία εξελίχθηκε σε ένα άλμα προς τα εμπρός. Μπορούμε να δούμε την ικανότητα ανάγνωσης στον κόσμο, όπου παρατηρούμε και σήμερα την Ευρώπη, τη Βόρεια Αμερική, την Αυστραλία και τη Ρωσία με τη μεγαλύτερη ικανότητα, ενώ την Ινδία, αλλά κυρίως τις χώρες της Αφρικής στα χειρότερα επίπεδα.

Ικανότητα ανάγνωσης και γραφής

Συγκρίνοντας, τη καθυστερημένη βιομηχανική ανάπτυξη της μεσογειακής Ευρώπης, ιδιαίτερα της Ιταλίας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, όλες υπέστησαν πλήγματα από τη θρησκευτική και πνευματική αδιαλλαξία και υπέφεραν από πολιτική αστάθεια. Η Ισπανία αν και κατ' όνομα ενοποιημένη, ήταν χωρισμένη όπως και πριν σε αυτόνομες περιφέρειες και η αδυναμία της κεντρικής εξουσίας προκαλούσε τη διείσδυση ξένων δυνάμεων και δυναστικών φιλοδοξιών, ενώ κατά καιρούς παρεμβάλλονταν η επανάσταση και ο εμφύλιος πόλεμος. Η Πορτογαλία, πιο δεμένη, πολιτικά βίωνε τις ίδιες περίπου καταστάσεις, με τη διαφορά ότι η μοναρχία

μπορούσε να καταφεύγει στη Βραζιλία και να περιμένει εκεί να έρθουν καλύτερες μέρες. Η Ιταλία παρέμεινε κατακερματισμένη, με τη Λομβαρδία να βρίσκεται στα χέρια των Αψβούργων μέχρι το 1860 και τη Βενετία μέχρι το 1866.

Όσον αφορά την Πορτογαλία, «Portugal is rightly considered a success of EU accession, but the accession strategy was mostly defensive, because business circles and civil society doubted they could "make the grade". Inappropriate domestic policies persisted because of resistance of potential losers from integration.»³¹

Όλες αυτές οι χώρες ήταν φτωχές, μειονεκτούσες εξαιτίας των ελάχιστων ακανόνιστων βροχοπτώσεων που μείωναν τις αγροτικές αποδόσεις, οι οποίες κυμαίνονταν σε πολύ χαμηλά επίπεδα συγκρινόμενες με τις αγροτικές αποδόσεις των χωρών της Βόρειας Ευρώπης που είχαν επάρκεια νερού. Η Ισπανία ήταν η λιγότερο ευνοημένη, γιατί το 90% της Ισπανίας βρίσκεται στη πλευρά της ξηρασίας και το μεγαλύτερο μέρος του εδάφους είναι ορεινό και μη αρόσιμο. Έτσι έχουμε μία χώρα με πολύ άσχημες συνθήκες για την καλλιέργεια δημητριακών και λόγω ακραίων θερμοκρασιών.

Ο νότος παρέμεινε οπισθοδρομικός παρά τις τεράστιες αναπτυξιακές επιδοτήσεις της ιταλικής κυβέρνησης και στην εποχή μας, της Ευρωπαϊκής κοινότητας. Αυτό το τέλμα αποτυχίας και απελπισίας μαρτυρεί βαθιά προβλήματα: άγνοια, προκατάληψη, ανάγκη της κοινότητας, οργανωμένο έγκλημα.

Η Ανατολική Ευρώπη είναι σαν ένας άλλος κόσμος. Στις σλαβικές χώρες, ιδίως στη Ρωσία, η δουλοπαροικία διατηρήθηκε στη χειρότερη μορφή της. Ο πολύς πλούτος στα χέρια μίας σπάταλης τάξης ευγενών σήμαινε μειωμένη καταναλωτική ζήτηση για εκείνα τα βασικά προϊόντα μεταποίησης που θα οδηγούσαν στη μοντέρνα βιομηχανία.

³¹Tang H., *Winners and Losers of EU Integration Policy Issues for Central and Eastern Europe*, The World Bank Washington D.C., 2000, σελ. 306

Ο κόσμος είχε μάθει στη φτώχεια και δεν γνώριζε τι συνέβαινε στον έξω κόσμο. Αλλά η Ρωσία ήταν μεγάλη δύναμη, με επίσης μεγάλες εδαφικές φιλοδοξίες. Είχε προσπαθήσει αρκετά νωρίς να διδαχτεί από τη Δύση αν και μόνο για να αποκτήσει αυτονομία σε στρατηγικούς κλάδους, όπως αυτόν της κατασκευής όπλων. Στη Ρωσία, η δουλοπαροικία εξέθρεψε μία βλακώδη αλαζονεία στα ανώτερα στρώματα και την απληστία, το φθόνο, το μίσος και την πίκρα στα κατώτερα. Ακόμη και μετά τη χειραφέτηση, αυτού του είδους η συμπεριφορά εξακολουθούσε να αποτελεί το κύριο εμπόδιο στην ανάπτυξη της Ρωσίας.

Όσον αφορά τις Βαλκανικές χώρες ήταν πιο φτωχές και πιο καθυστερημένες από τη Ρωσία, και οι περισσότερες υπέφεραν κάτω από τον οθωμανικό ζυγό, την τυραννία μίας κοινωνίας πιο πρωτόγονης από τις δικές τους. Έτσι και άλλες χώρες έφτασαν και ξεπέρασαν τη χώρα που ηγήθηκε και καινοτόμησε. Και όλα τα παλιά πλεονεκτήματα –πόροι, πλούτος, δύναμη- απαξιώθηκαν και το μυαλό κυριάρχησε επί τη ύλης. Στο εξής το μέλλον ήταν ορθάνοιχτο για όλους όσοι διέθεταν το χαρακτήρα, τα χέρια και το μυαλό.

Η φύση της Ευρώπης ήταν πολύ διαφορετική από την οικουμενική Κίνα ή την άναρχη Ινδία και το Ισλάμ. Η Ευρώπη συγκροτήθηκε από κράτη μεγάλα και μικρά, που το καθένα καθοδηγούνταν από την αλαζονεία και το συμφέρον του ηγεμόνα, αλλά και από έναν όλο και περισσότερο αυτοσυνείδητο εθνικισμό. Όλοι ανταγωνίζονταν. Όλοι γνώριζαν το ρόλο που παίζει το χρήμα στην κοινωνική θέση και την ισχύ.

Η Γαλλία σε ορισμένους τομείς, όπως στην υπηρεσία υπερταχειών σιδηροδρόμων έδωσε τον ρυθμό στον υπόλοιπο κόσμο. Ωστόσο, η Γαλλία ποτέ δεν έγινε μεγάλος παραγωγός τυποποιημένων βιομηχανικών προϊόντων. Οι Γάλλοι κατά κανόνα αγόραζαν οικιακές συσκευές από την Γερμανία και την Ιταλία και τα αυτοκίνητά τους από την Γερμανία. Αλλά η Γαλλία έμεινε πάντα ο δεξιοτέχνης της ποιότητας, κατασκευάζοντας προϊόντα που ήταν ανώτερα και ξεχώριζαν για το γούστο τους και την ομορφιά τους. Στη δεκαετία του 1990 η Γαλλία είχε βιοτικό επίπεδο από τα υψηλότερα στον κόσμο, με εισόδημα κατά το ένα τέταρτο ψηλότερο από εκείνο της παλαιάς αντιπάλου της, της Μεγάλης Βρετανίας. Τα παλιά βασικά προϊόντα είχαν υποστεί μεγάλη κάμψη. Η Γαλλία δεν έμαθε να παράγει μαζικά τις μηχανές υψηλής

τεχνολογίας της εποχής των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Αλλά το κρασί, το τυρί, τα υφάσματα και η μόδα διατηρήθηκαν σε υψηλά επίπεδα.

Η επάνοδος της Γερμανίας ήταν ακόμη πιο εκπληκτική. Η χώρα υπέστη μεγάλες συμφορές. Οι δυσκολίες των Γερμανών προκαλούσαν ελάχιστη συμπάθεια. Το 1945 το νόμισμά τους δεν είχε καμία αξία. Τα επόμενα χρόνια οι χειμώνες ήταν δριμείς, τα τρόφιμα και τα καύσιμα σπάνιζαν. Στη συνέχεια η νέα Γερμανία εξέδωσε καινούριο νόμισμα το 1948, ανταλλάσσοντας ένα γερμανικό μάρκο προς 10 μάρκα του Ράιχ. Οι έλεγχοι των τιμών καταργήθηκαν και εμφανίστηκαν τα συσσωρευμένα αποθέματα που είχαν κρυφτεί. Η οικονομία απογειώθηκε. Σε είκοσι χρόνια το γερμανικό μάρκο μαζί με το ελβετικό φράγκο έγινε το ισχυρότερο νόμισμα στην Ευρώπη. Νέα εργοστάσια ξεπήδησαν και τα γερμανικά προϊόντα πωλούνταν παντού.

Η Βρετανία έχασε την ηγετική της θέση, λόγω τεχνολογικών και επιστημονικών ανεπαρειών. Η Δεύτερη Βιομηχανική Επανάσταση έπεσε στο κενό. Η πιο εντυπωσιακή αποτυχία ήταν η απόρριψη του πρωτεύοντος κλάδου των οργανικών χημικών. Η Βρετανία ήταν πραγματικά ο πρωτοπόρος και ο ηγέτης με ισχυρό πλεονέκτημα στις βασικές πρώτες ύλες και στη ζήτηση, αλλά έχασε λόγω έλλειψης γνώσης, φαντασίας και επιχειρηματικότητας, προς όφελος της Γερμανίας, της Ελβετίας και της Γαλλίας.

3.1.3.2 Βόρεια- Λατινική Αμερική

Η Βιομηχανική Επανάσταση ήρθε σε ένα κόσμο σχετικά άδειο ακόμη, τουλάχιστον συγκρινόμενο με την πληθυσμιακή πυκνότητα που σήμερα γνωρίζουμε. Η Κίνα, η Ινδία και τμήματα της Νοτιοδυτικής Ευρώπης είχαν την πυκνότερη εγκατάσταση, ενώ η Κεντρική Ασία, η Αυστραλία και δύο αμερικάνικες ήπειροι είχαν ακατοίκητες εκτάσεις. Οι λόγοι αυτής της διαφοράς ήταν κυρίως γεωγραφικοί και τεχνολογικοί. Οι πληθυσμοί μετακινούνταν και πολλαπλασιάζονταν σε ευνοϊκά κλίματα, σε γόνιμα εδάφη, χρησιμοποιώντας καλλιεργητικές τεχνικές που αξιοποιούσαν τις δυνατότητες που παρείχε η φύση. Πολιτικοί παράγοντες έπαιξαν επίσης ρόλο. Στην Ευρώπη, η δυνητικά πλούσια πεδιάδα του Δούναβη των αρχών του 18^{ου} αιώνα έμεινε σχεδόν ακάλυπτη.

Οι αποκλίνουσες πορείες της Βόρειας Αμερικής (πρώην βρετανικής κτήσης) από τη μία και της Λατινικής Αμερικής (πρώην ισπανικής και πορτογαλικής κτήσης) από την άλλη απαιτούν πολλαπλή ερμηνεία. Αυτές οι χώρες ήταν προικισμένες με άφθονο φυσικό πλούτο. Οι ΗΠΑ είχαν μεγάλες εκτάσεις γόνιμου και παρθένου εδάφους, κλίμα υπέροχο για τη καλλιέργεια μίας κρίσιμης βιομηχανικής πρώτης ύλης, δηλαδή του βαμβακιού, άφθονα κοιτάσματα των βασικών συστατικών για τη σιδηρομεταλλουργία, πληθώρα ξύλου και κάρβουνου για καύσιμα και επιπλέον άφθονη υδάτινη ενέργεια κατά μήκος της ανατολικής ακτής, υπεραφθονία πετρελαίου, μεταλλεύματα χαλκού. Επιπλέον, η εύκολη πρόσβαση και επικοινωνία, μία ακτογραμμή διάστικτη από θαυμάσια φυσικά λιμάνια, μεγάλοι ποταμοί και μεγάλες πεδιάδες.

Έτσι, η Βόρεια Αμερική ήταν το πιο ευνοημένο από όλα τα άλλα τμήματα του Νέου Κόσμου. Καμιά άλλη χώρα δεν είχε κάρβουνο και σίδηρο σε άμεση γειτνίαση, καμιά άλλη δεν είχε συγκρίσιμους φυσικούς δρόμους μεταφοράς και επικοινωνίας. Όσον αφορά τις βόρειες Ηνωμένες Πολιτείες και τον Καναδά είχαν το παράδοξο πλεονέκτημα ενός κλίματος που περιόριζε τις καλλιέργειες στα σιτηρά και απέδιδε ελάχιστα στην αρχή ώστε να μην σημειώνεται πλεόνασμα που μπορούσε να εξαχθεί.

Κατά συνέπεια, οι νέες τεχνολογίες της Βιομηχανικής Επανάστασης βρήκαν γόνιμο έδαφος στις αμερικανικές αποικίες και μετέπειτα στις ΗΠΑ. Ακόμη, νωρίτερα η ανάγκη αυτάρκειας σε μία εποχή αργής και διακοπτόμενης επικοινωνίας αποτέλεσε την αφορμή για την τοπική βιομηχανία.

Μία σύγκριση της παραγωγικότητας στη μεταποιητική βιομηχανία δείχνει ότι η Αμερική είχε το προβάδισμα και με απόσταση από την Βρετανία ήταν από την δεκαετία του 1820. Επρόκειτο για ένα εξαιρετικό επίτευγμα που συνένωσε το πεφωτισμένο και συχνά ανοιχτά πατριωτικό επιχειρηματικό πνεύμα, τη γνώση και την τεχνική με ένα διανοητικά αναπτυγμένο εργατικό δυναμικό.

Στα 1870, οι Ηνωμένες Πολιτείες διέθεταν τη μεγαλύτερη οικονομία στον κόσμο και τα καλύτερα χρόνια τους ήταν ακόμη μπροστά. Το 1913, η αμερικανική παραγωγή ήταν δύομισι φορές μεγαλύτερη από την παραγωγή του Ηνωμένου Βασιλείου ή της Γερμανίας, τέσσερις φορές μεγαλύτερη από τη γαλλική παραγωγή. Αυτό το αμερικανικό σύστημα βιομηχανικής παραγωγής είχε δημιουργήσει καλώς ή κακώς

έναν καινούριο κόσμο ακόρεστου καταναλωτισμού που επικρινόταν σφόδρα από εκείνους που φοβούνταν για τη ψυχή και τη συμπεριφορά των απλών ανθρώπων.

Μόνο κατά το τελευταίο τρίτο του αιώνα η ροή των μεταναστών προς την Λατινική Αμερική αυξήθηκε σε υψηλά επίπεδα, το ένα τέταρτο περίπου προερχόταν από την Ισπανία, την παραδοσιακή πηγή αλλά τώρα πια ο μισός πληθυσμός των μεταναστών είχε ως χώρα προέλευσης την Ιταλία, όπου η δημογραφική αύξηση είχε υπερκεράσει κατά πολύ την απασχόληση, ιδίως στην ύπαιθρο, τόσο στο βορρά όσο και στον νότο. Ελάχιστοι έρχονται από τη Βόρεια ή την Ανατολική Ευρώπη και στη συνέχεια πολλοί από αυτούς έφευγαν προς τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Η Λατινική Αμερική είχε στη διάθεσή της σχεδόν δύο αιώνες πολιτικής ανεξαρτησίας για να προχωρήσει σταδιακά προς την οικονομική ανεξαρτησία. Παραμένει όμως μία περιοχή όπου η εικόνα είναι μεικτή με έλλειψη τοπικών πρωτοβουλιών, τεχνολογικά ανομοιογενής, επιχειρηματικά ενδεής.

3.1.3.1 Ιαπωνία- Κίνα

Η τυπογραφία εφευρέθηκε στην Κίνα (η οποία είχε εφεύρει και το χαρτί) τον 9^ο αιώνα και εφαρμόστηκε ευρέως τον 10^ο. Αυτό το επίτευγμα είναι περισσότερο εντυπωσιακό κατά το ότι η κινέζικη γλώσσα η οποία συγκροτείται από ιδεογράμματα (και όχι από αλφάβητο) δεν προσφέρεται για τη δημιουργία κινητών στοιχείων. Γενικά, επειδή η τυπογραφική τέχνη συνολικά σχετιζόταν με την διατήρηση και την διάχυση της γνώσης στην Κίνα, δεν γνώρισε ποτέ την εκρηκτική εξάπλωση που γνώρισε στην Ευρώπη. Το μεγαλύτερο μέρος των εκδόσεων γινόταν με κυβερνητική πρωτοβουλία και οι κομφουκιανοί μανδαρίνοι αποθάρρυναν τη διαφωνία και τις καινούριες ιδέες. Ως αποτέλεσμα η πνευματική δραστηριότητα κατακερματίστηκε σε προσωπικές και περιφερειακές ενέργειες και το επιστημονικό επίτευγμα επιδεικνύει εκπληκτικές ασυνέχειες.

Όσον αφορά την πυρίτιδα, οι Ευρωπαίοι την πήραν πιθανώς από τους Κινέζους στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, ίσως και στα τέλη του 13^{ου}. Οι Κινέζοι γνώριζαν την πυρίτιδα από τον 11^ο αιώνα και την πρωτοχρησιμοποίησαν για την ανάφλεξη τόσο στην κατασκευή πυροτεχνημάτων όσο και στον πόλεμο, συχνά με τη μορφή των πυροσωλήνων

Ο μοναδικός πολιτισμός που θα μπορούσε να είχε ξεπεράσει τα ευρωπαϊκά επιτεύγματα ήταν ο κινέζικος. Κάποιες από τις πολλές κινέζικες εφευρέσεις είναι: το καρότσι, ο αναβολέας, το σφιχτό περιλαίμιο των αλόγων, η πυξίδα, το χαρτί, η τυπογραφία, η πυρίτιδα, η πορσελάνη. Ακόμη, η κινέζικη βιομηχανία είχε προ πολλού ξεπεράσει την ευρωπαϊκή: στα υφαντουργικά προϊόντα, όπου οι Κινέζοι είχαν μία υδραυλική μηχανή για τη κλώση της κάνναβης από τον 12^ο αιώνα, περίπου πέντε αιώνες πριν η Αγγλία της βιομηχανικής επανάστασης γνωρίζει τα υδραυλικά συστήματα και τις κλωστικές μηχανές.

Όμως σύμφωνα με τον Lands, το θέμα είναι η αποτυχία της Κίνας να πραγματοποιήσει τις δυνατότητες της. Η ιστορία της κινέζικης βιομηχανίας παρέχει παραδείγματα τεχνολογικής λήθης και υποχώρησης. Μερικοί λόγοι είναι οι εξής:

- Έλλειψη ελεύθερης αγοράς και θεσμοποιημένων ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων. Το κινέζικο κράτος παρενέβαινε πάντα στην ιδιωτική επιχείρηση. Η κακή διακυβέρνηση ανταγωνιζόταν την πρωτοβουλία, αύξανε το κόστος των συναλλαγών, έδωχνε τα ταλέντα από το εμπόριο και τη βιομηχανία.
- Βασικό εμπόδιο ήταν οι σχέσεις των φύλων. Ο περιορισμός των γυναικών στο σπίτι καθιστούσε αδύνατη την επικερδή εκμετάλλευση της εκμηχανισμένης υφαντουργίας σε εργοστασιακό περιβάλλον.

Οι Κινέζοι δεν προόδευαν γιατί δεν είχαν βεληνεκές, στόχευση και κυρίως περιέργεια. Πήγαιναν κάπου για να επιδειχθούν και όχι για να δουν ή να μάθουν, για να αυτοπαρουσιαστούν και όχι για να μείνουν, για να τους δηλώσουν υπακοή και υποτέλεια και όχι για να αγοράσουν. Ήταν αυτοί που ήταν και δεν έπρεπε να αλλάξουν. Είχαν ότι είχαν και δεν έπρεπε να πάρουν ή να κάνουν κάτι άλλο. Σε αντίθεση με τους Ευρωπαίους, δεν παρακινούνταν από την απληστία ή το πάθος.

Ένα σημαντικό ερώτημα που παραμένει είναι: τι θα συνέβαινε εάν υποθέσουμε ότι η Κίνα δεν είχε εγκαταλείψει το εμπόριο και τις εξερευνήσεις, εάν υποθέσουμε ότι οι Πορτογάλοι που έφτασαν στον Ινδικό ωκεανό είχαν βρει εκεί τα τεράστια κινέζικα πλοία να διαφεντεύουν τις θάλασσες; Ή τι θα είχε συμβεί εάν ακόμη υποθέσουμε ότι οι Κινέζοι δεν είχαν σταματήσει κάπου κοντά στο στενό της Μοζαμβίκης, αλλά είχαν προσπεράσει το Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας και είχαν εισέλθει στον Ατλαντικό ωκεανό, αναπτύσσοντας συνεπώς θαλάσσια επικοινωνία με τη Δυτική Αφρική και την Ευρώπη;

Επιφανειακά, οι Κινέζοι ήταν αμέτρητα ισχυρότεροι και πλουσιότεροι. Ποιος μπορούσε να τους αντισταθεί; Ωστόσο, η πραγματικότητα υποδεικνύει κάτι διαφορετικό. Οι Κινέζοι είχαν μάθει τα μυστικά της πυρίτιδας πριν τους Ευρωπαίους, αλλά οι Ευρωπαίοι είχαν καλύτερα όπλα και μεγαλύτερη δύναμη πυρός, ιδιαίτερα από απόσταση. Οι Κινέζοι είχαν μεγαλύτερα πλοία αλλά οι Ευρωπαίοι ήταν καλύτεροι πλοηγοί. Εάν συγκρίνουμε τις δυο πλευρές γύρω στα 1400, οι Κινέζοι πιθανώς να είχαν ηγεμονεύσει, τουλάχιστον στον Ινδικό ωκεανό και στη θάλασσα της Νότιας Κίνας. Αλλά πενήντα χρόνια αργότερα ακόμη και στα ασιατικά νερά, οι Ευρωπαίοι θα διέγραφαν ανενόχλητοι κύκλους γύρω από τα κινέζικα σκάφη. Βεβαίως οι Κινέζοι θα διδάσκονταν από την εμπειρία και τελικά θα έφταναν τους Ευρωπαίους κατασκευάζοντας συγκρίσιμα όπλα και πλοία. Αυτό είναι το πρόβλημα με τις υποθετικές ερωτήσεις, δεν μπορούν να δοθούν οριστικές απαντήσεις και με τις εικασίες μειώνονται τα επίπεδα αξιοπιστίας.

Ακόμη, η Κίνα δεν διέθετε θεσμούς που επιδίωκαν την ανακάλυψη και τη μάθηση, σχολεία ακαδημίες κοινότητες διδασκόντων, έλειπε η πρόκληση και ο ανταγωνισμός. Η πρόοδος ήταν ανεπαρκής. Το μεγαλύτερο μέρος του λεξιλογίου επινοήθηκε και περιέπεσε εξίσου γρήγορα στην αχρηστία, έτσι που οι σημερινοί μελετητές να ξοδεύουν μεγάλο μέρος της προσπάθειάς τους για να αποκωδικοποιήσουν τα οικεία ιδεογράμματα.

Ενώ οι κινέζοι δεν δέχτηκαν θερμά τους Ευρωπαίους, οι Ιάπωνες μόλις συνειδητοποίησαν τις ισχυρές δυνάμεις των ξένων, τους υποδέχτηκαν με ανοιχτές αγκάλες και συναγωνίζονταν ποιος θα πρωτομάθει τα μυστικά τους. Επίσης, επιδίωξαν να εμπορευτούν μαζί τους γιατί τα οφέλη ήταν ουσιαστικά. Και οι Ευρωπαίοι από την άλλη πλευρά βλέποντας την ευκαιρία να εγκατασταθούν σ' αυτή την φιλόξενη κοινωνία και να πλουτίσουν, έσπευσαν να φανούν χρήσιμοι. Αυτοί οι θαυμάσιοι Γιαπωνέζοι διέθεταν αγαθά που μπορούσαν να πωληθούν καλά και απέδιδαν υπέρμετρα μεγάλη αξία στα ευρωπαϊκά πράγματα και ανόητα χαμηλή αξία στα δικά τους.

Έτσι όταν οι Ιάπωνες συνάντησαν τους Ευρωπαίους καταπιάστηκαν με το να μάθουν τις μεθόδους τους. Αντέγραψαν τα όπλα τους, μιμήθηκαν τα ρολόγια τους πολλοί προσηλυτίστηκαν στον χριστιανισμό. Τα δύο σημαντικά εισαγόμενα προϊόντα από την Ευρώπη ήταν τα ματογυάλια και το ρολόι. Οι Ιάπωνες απέδειξαν ότι είχαν την

ικανότητα να υιοθετούν και να καθιστούν δικό τους ένα ξένο εφεύρημα. Αντίθετα από ότι έκαναν οι Κινέζοι, οι Ιάπωνες κατασκεύασαν ρολόγια σε μεγάλη κλίμακα και όχι μόνο για τους πρίγκιπες αλλά για μία ευρεία πελατεία και σε μορφές διακριτά ιαπωνικές. Καμία άλλη μη ευρωπαϊκή χώρα δεν κατόρθωσε να αφομοιώσει σε τέτοιο βαθμό αυτή την ευρωπαϊκή καινοτομία. Επιπλέον, οι Ιάπωνες απέκτησαν ο καθένας το δικό του ρολόι, κάτι που οι Κινέζοι δεν το έκαναν.

Η παραδοσιακή ερμηνεία της επιτυχούς και ταχείας εκβιομηχάνισης της Ιαπωνίας ηχεί επαινετική. Η Ιαπωνία ήταν η πρώτη μη δυτική χώρα που εκβιομηχανίστηκε και ακόμη παραμένει παράδειγμα για όσους αναπτύχθηκαν αργότερα. Άλλες χώρες έστειλαν τους νέους τους στο εξωτερικό για να διδαχθούν στους νέους τρόπους και τους έχασαν, ενώ οι Ιάπωνες επέστρεψαν στη πατρίδα τους. Άλλες χώρες έφεραν ξένους τεχνικούς για να διδαχτούν οι άνθρωποί τους από αυτούς, οι Ιάπωνες είναι κυρίως αυτοδίδακτοι. Άλλες χώρες μπορεί, για τους δικούς τους ιστορικούς λόγους, να απεχθάνονται τους Ιάπωνες αλλά τους φθονούν και τους θαυμάζουν επίσης.

Ο ηγετικός τομέας της ιαπωνικής βιομηχανικής επανάστασης ήταν η κλωστοϋφαντουργία, η μεταξουργία και η βαμβακουργία κυρίως κα σ' αυτούς τους κλάδους έπρεπε κανείς να δημιουργήσει νέο εργατικό δυναμικό. Όπως στη Βρετανία, το πρώιμο εργατικό δυναμικό αποτελούνταν συχνά από γυναίκες . Μία διαφορά διακρίνει τις δύο εμπειρίες. Ενώ στη Βρετανία δούλευαν πολλά παιδιά, αρχής γενομένης με τους δυστυχείς μαθητευόμενους, αυτό δεν ίσχυε για την Ιαπωνία, η οποία εφάρμοσε την υποχρεωτική εκπαίδευση αμέσως μετά την Παλινόρθωση του Μείτζι.

Όμως, ο καλύτερος αποικιοκράτης όλων των εποχών ήταν η Ιαπωνία, εφόσον οι πρώην αποικίες της κατάφεραν τόσο καλά όσο η Νότια Κορέα και η Ταϊβάν, όπου ο ετήσιος κατά κεφαλήν ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης από το 1950 έως το 1973 υπερέβαινε εκείνο των ανεπτυγμένων βιομηχανικών εθνών. Αυτό το επίτευγμα αντανακλά την κουλτούρα αυτών των κοινωνιών: τη δομή της οικογένειας, τις εργασιακές αξίες την αίσθηση του σκοπού. Ακόμη, η αποικιακή επιτυχία μαρτυρεί την αποικιακή κληρονομιά : την ορθολογικότητα της ιαπωνικής διοίκησης, η οποία ανέλαβε στις αποικίες «την ανυπέρβλητα επιτυχή εκσυγχρονιστική προσπάθεια που είχε αναλάβει η Ιαπωνία για τον εαυτό της.

Όσο εντυπωσιακό και αν ήταν το γερμανικό «οικονομικό θαύμα», το αντίστοιχο ιαπωνικό ήταν ακόμη περισσότερο. Η καταστροφή και οι ανθρώπινες απώλειες από τον αμερικανικό βομβαρδισμό ήταν τρομακτικές και οφειλόταν κυρίως στα εύφλεκτα σπίτια και στην επίμονη άρνηση μίας χώρας υπερήφανης να αναγνωρίσει την κατάστασή της. Οι Ιάπωνες όπως και οι Γερμανοί στήριζαν την αναστήλωση της χώρας τους πάνω στην εργασία, την εκπαίδευση, την αποφασιστικότητα. Τώρα οι Ιάπωνες είχαν χάσει τα πάντα και ανακάλυψαν, προς έκπληξή τους, ότι οι οικονομολόγοι τους τα είχαν πει όλα, δηλαδή ότι οι πρώτες ύλες μπορούν να παραδοθούν με ανταγωνιστικούς όρους σε οποιοδήποτε σημείο του κόσμου. Το μόνο που χρειαζόταν ήταν χρήματα για να τις αγοράσει κανείς. Τώρα οι Ιάπωνες έμαθαν ότι θα είχαν περισσότερο όφελος με το να αγοράζουν παρά με το να αρπάζουν. Η ταχύτητα των Ιαπώνων αιφνιδίασε τους ανταγωνιστές τους. Μεγάλο μέρος της τεχνογνωσίας το αντέγραψαν μέσω της αντίστροφης μηχανικής, παίρνοντας δυτικά μοντέλα και μαθαίνοντας να τα κατασκευάζουν καλύτερα. Ακόμη πιο εντυπωσιακή υπήρξε η ικανότητα των Ιαπώνων να προχωρούν πέρα από τη μίμηση και να εφευρίσκουν.

3.2.3.1 Ινδία- Αφρική

Στην Ινδία οι Άγγλοι έμαθαν ότι η Ασία είχε πολύ περισσότερα και καλύτερα πράγματα από τα μπαχαρικά. Η Ινδία ιδιαίτερα παρήγαγε το καλύτερο βαμβακόνημα στον κόσμο καθώς επίσης και τα καλύτερα υφάσματα και οι Άγγλοι άδραξαν την ευκαιρία. Σ' αυτό τον τομέα άφησαν τους αντιπάλους τους πολύ πίσω. Οι Πορτογάλοι δεν είχαν δείξει μεγάλο ενδιαφέρον γι' αυτά τα προϊόντα, ακόμη και οι Ολλανδοί άργησαν να κατανοήσουν τη σημασία τους. Αλλά η Αγγλική Εταιρία Ανατολικών Ινδιών αποφάσισε να προωθήσει τα βαμβακερά υφάσματα και να δημιουργήσει μία αγορά. Τα ινδικά βαμβακερά άλλαξαν τον τρόπο ένδυσης της Ευρώπης και των παρακλαδιών της στο εξωτερικό.

Η Ινδία οδήγησε στην Κίνα. Όταν οι Ευρωπαίοι εισήλθαν στον Ινδικό ωκεανό βρήκαν ένα ανθηρό εμπορικό δίκτυο που συνέδεε την Ασία από την ανατολή μέχρι τη δύση, από την Κίνα την Ιαπωνία και τις Φιλιππίνες με τους σταθμούς των караβανιών και τα λιμάνια του Λεβάντε και της Ανατολικής Αφρικής. Τον 18^ο αιώνα, η όρεξη των Ευρωπαίων για τα κινέζικα προϊόντα αυξήθηκε γρήγορα. Για τις

πορσελάνες που η Ευρώπη δεν είχε μάθει να κατασκευάζει μέχρι τη δεκαετία του 1720, για το ακατέργαστο μετάξι και για το τσάι, μία εθιστική ουσία που αποτελούσε το συμπλήρωμα της ζάχαρης των Δυτικών Ινδιών.

Η φήμη του πλούτου της Ινδίας σε ανάκτορα και ναούς προσέλκυε τον έναν εισβολέα μετά τον άλλο, ιδιαίτερα τους Τούρκους νομάδες, τους έφιππους καβαλάρηδες. Ωστόσο, πολλοί ταξιδιώτες υποστήριζαν ότι είδαν μόνο φτώχεια στην Ινδία. Βέβαια, μερικοί ιστορικοί υποστηρίζουν ότι οι ξένοι είδαν και κατανόησαν λιγότερα από όσα νόμιζαν ή ότι αμαύρωσαν κάπως την εικόνα της Ινδίας, λαμπρύνοντας με αυτό τον τρόπο την εικόνα του Ευρωπαίου. Ελάχιστοι διαβεβαίωναν επίσης ότι οι Ινδοί γιγτο ζούσαν καλύτερα από τους Άγγλους αγρεργάτες.

Γιατί στην Ινδία δεν έγινε Βιομηχανική Επανάσταση; Στο κάτω κάτω η Ινδία είχε την πρώτη βαμβακουργία στον κόσμο τον 17^ο και τον 18^ο αιώνα, άτρωτη από την άποψη της ποιότητας, της ποικιλίας και του κόστους. Αυτή η βιομηχανία όχι μόνο ικανοποιούσε την τεράστια εγχώρια ζήτηση, αλλά και εξήγαγε χονδρικά τη μισή της παραγωγή σε όλο τον Ινδικό ωκεανό και εμμέσως στη Νοτιοανατολική Ασία και Κίνα. Ωστόσο, τα μηχανικά στοιχεία, όπως τα εργαλεία, ο εξοπλισμός, οι μηχανές ήταν το κεντρικό ζήτημα μίας βιομηχανικής επανάστασης και η Ινδία δεν ήταν έτοιμη. Εξάλλου, στην Ινδία σπανίως επιχειρείται να εκπληρωθεί οποιαδήποτε εργασία με μηχανές εφόσον μπορεί να εκτελεστεί με την ανθρώπινη εργασία.

Όσον αφορά την Αίγυπτο, πολλοί δεν την έβλεπαν σοβαρό αντίπαλο. Το βασικό πρόβλημα έγκειται στην κοινωνική και πολιτισμική αδυναμία της Αιγύπτου. Οι ντόπιοι επιχειρηματίες σπάνιζαν. Η τοπική βιομηχανική εργασία διεξαγόταν σε εργαστήρια και οικοτεχνίες, από ιδιοκτήτες που δεν είχαν γνώσεις, χρήματα, αλλά ούτε την επιθυμία να εφαρμόσουν τη μηχανική τεχνολογία. Η Αίγυπτος δεν διέθετε ούτε δάση ούτε κάρβουνο για καύσιμο και το νερό έπρεπε να συγκεντρωθεί πριν χρησιμοποιηθεί για την κίνηση των υδραυλικών τροχών. Η Αίγυπτος του Μοχάμετ Αλί δεν ήταν έτοιμη για τη Βιομηχανική Επανάσταση. Το μεγαλειώδες πρόγραμμά του έπνεε ήδη τα λοίσθια όταν τέθηκε σε εφαρμογή η νέα εμπορική συμφωνία.

Η Αίγυπτος αποφάσισε να επενδύσει σε εργοστάσια παραγωγής βαμβακερού νήματος. Η ιδέα έμοιαζε αλάνθαστη. Η Αίγυπτος καλλιεργούσε το καλύτερο βαμβάκι. Όμως το πρόβλημα ήταν ότι δεν υπήρχε η ανάλογη πείρα και το νήμα που παρήγαν αυτά τα εργοστάσια δεν ανταποκρινόταν στις διεθνείς προδιαγραφές

ποιότητας. Πριν προλάβουν οι Αιγύπτιοι να αναστρέψουν την κατάσταση απέμειναν να παράγουν ύφασμα χαμηλής ποιότητας για την εγχώρια αγορά και έχασαν μέρος της εξαγωγικής τους αγοράς για την πρώτη ύλη. Δυστυχώς η Αίγυπτος δεν ήταν το μοναδικό παράδειγμα αποτυχίας της βιομηχανίας. Η αφρικανική ήπειρος διαθέτει μεγάλη εμπειρία σχεδίων εκβιομηχάνισης και ανάλογων απογοητεύσεων.

Όλα τα δεινά που έπληξαν τη Λατινική Αμερική και τη Μέση Ανατολή συνδυάζονται εκθετικά στην υποσαχάρια Αφρική: κακή διακυβέρνηση, απροσδόκητη κατάκτηση της εθνικής κυριαρχίας, πεπαλαιωμένη τεχνολογία, ακατάλληλη εκπαίδευση, κακό κλίμα, ανίκανοι αν όχι ανέντιμοι σύμβουλοι, φτώχεια, πείνα, αρρώστια, υπερπληθυσμός. Από όλες τις αναπτυσσόμενες περιοχές, η Αφρική είχε τις χειρότερες επιδόσεις. Οι στατιστικοί πίνακες βρίθουν αρνητικών προσήμων. Οι ειδικοί κάνουν τη διάκριση μεταξύ της ασφάλειας τροφίμων και της αυτάρκειας σε τρόφιμα, η Αφρική παρουσιάζει ελλείψεις και στους δύο τομείς.

Οι μουσουλμανικές χώρες της Μέσης Ανατολής είναι είτε πλούσιες είτε φτωχές, ανάλογα με το αν έχουν ή όχι πετρέλαιο και ελάχιστους ή πολλούς κατοίκους. Οι πλουσιότερες έχουν πετρέλαιο και ολιγάριθμο πληθυσμό (Σαουδική Αραβία, Κουβέιτ) οι φτωχότερες έχουν λίγο πετρέλαιο και πολυάριθμο πληθυσμό (Αίγυπτος) και οι ενδιάμεσες έχουν πετρέλαιο αλλά και πάρα πολύ πληθυσμό (Ιράκ, Ιράν).

3.2 Πως έγιναν οι πλούσιες χώρες πραγματικά πλούσιες και οι προτεινόμενες πολιτικές ανάπτυξης για τις αναπτυσσόμενες χώρες

3.2.1 Εισαγωγή

Σ' αυτό το μέρος θα αναλύσουμε τις πολιτικές σύμφωνα με τον Chang που ακολούθησαν οι αναπτυγμένες χώρες όταν ήταν αναπτυσσόμενες για να ακμάσουν και ακόμη θα εξετάσουμε τις πολιτικές που προτείνουν στις σημερινές αναπτυσσόμενες χώρες και πόσο κατάλληλες είναι.

Σύμφωνα με διεθνείς οργανισμούς (ΔΝΤ, Κεντρική Τράπεζα) οι προτεινόμενες πολιτικές ανάπτυξης περιλαμβάνουν: δημοκρατία, 'καλή' γραφειοκρατία, ανεξάρτητη δικαιοσύνη, αυστηρά προστατευμένα δικαιώματα ιδιωτικής ιδιοκτησίας, διανομής και ενσωματωμένα στις αγορές κυβέρνηση και οικονομικούς θεσμούς. Οι πλούσιες χώρες αναπτύχθηκαν μέσω των παραπάνω πολιτικών π.χ. η Βρετανία, η Αμερική. Αυτές οι χώρες χωρίς τις πατέντες και τα πνευματικά δικαιώματα ιδιοκτησίας, δεν θα μπορούσαν να δημιουργήσουν τις τεχνολογίες που τους έκαναν πλούσιους. Ακόμη, η προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας έχει υπάρξει το πιο δυναμικό εργαλείο για την οικονομική ανάπτυξη, την ανάπτυξη εξαγωγών και την ανάμειξη νέων τεχνολογιών, την τέχνη και την κουλτούρα.

Ωστόσο, πόσο κατάλληλες είναι οι παραπάνω προτεινόμενες πολιτικές για τις σημερινές αναπτυσσόμενες χώρες; Και κατά πόσο τα εφάρμοσαν οι πλούσιες χώρες τα παραπάνω όταν ήταν φτωχές; Υπάρχουν κάποιες ιστορικές μαρτυρίες που υποστηρίζουν πως δεν τα εφάρμοσαν. Συγκεκριμένα, το Γαλλικό έθνος το 19^ο αιώνα ήταν αρκετά συντηρητικό και μη παρεμβατικό. Η Αμερική είχε υψηλούς δασμούς τουλάχιστον μετά το Παγκόσμιο πόλεμο. Ακόμη, η Ελβετία, έγινε μία από τους τεχνολογικούς αρχηγούς του κόσμου το 19^ο αιώνα χωρίς νόμο πατέντας. Στην πραγματικότητα, οι αναπτυγμένες χώρες δεν πήραν τα μέτρα που προτείνουν τώρα στις αναπτυσσόμενες χώρες. Αλλά χρησιμοποίησαν 'κακό' εμπόριο και βιομηχανικές πολιτικές, όπως προστασία μικρής βιομηχανίας και πρακτικές εξαγωγής τα οποία σήμερα θεωρούνται απαγορευμένα.

3.2.2 Πολιτικές για οικονομική ανάπτυξη

Πολιτικές για την οικονομική ανάπτυξη είναι πολιτικές για τη βιομηχανία, το εμπόριο και την τεχνολογία, οι λεγόμενες ITT policies. Η φιλελεύθερη παγκόσμια διαταγή αποτελούταν από: laissez-faire εργοστασιακές πολιτικές, χαμηλούς φραγμούς και εισόδους για παγκόσμιες εισαγωγές αγαθών, κεφάλαιο και εργασία, εθνική και παγκόσμια μακροοικονομική σταθερότητα. Ωστόσο, εξαιτίας του πρώτου παγκόσμιου πολέμου, απαγορεύτηκε το ελεύθερο εμπόριο και μπήκαν φραγμοί, οι οποίοι είχαν καταστροφικές συνέπειες στο παγκόσμιο εμπόριο και ύστερα στην αμερικανική ανάπτυξη. Η δασμοπροστασία ήταν περισσότερο σημαντική ως πολιτικό εργαλείο τον 19^ο αιώνα παρά σήμερα.

Παρακάτω θα αναλύσουμε τα μέτρα που χρησιμοποιήθηκαν από τις αναπτυγμένες χώρες που κάποια από αυτά είναι αντίθετα με τις προτεινόμενες πολιτικές τους. Αρχικά, η Βρετανία, χρησιμοποίησε διάφορους νόμους προς όφελός της για να αυξήσει τη βιομηχανία της, αύξησε φόρους όπως και η Αμερική. Συγκεκριμένα, η Βρετανία είχε πολύ υψηλούς φόρους στα κατασκευαστικά προϊόντα στη δεκαετία του 1820 όπως παρατηρούμε και στον πίνακα 2.1. Η Αμερική δεν είχε τόσο ελεύθερο εμπόριο όσο η Βρετανία. Ήταν μία θετικά ανεπτυγμένη οικονομία που όμως χωρίς την προστασία της πρωτογενούς βιομηχανίας, η οικονομία της Αμερικής δεν θα είχε εκβιομηχανιστεί και αναπτυχθεί τόσο γρήγορα. Όσον αφορά τη Γερμανία, υπήρξε η κορυφή της προστασίας της πρωτογενούς βιομηχανίας. Η προστασία δασμού έπαιξε λιγότερο σημαντικό ρόλο για την οικονομική της ανάπτυξη σε σύγκριση με την Αμερική. Το πιο σημαντικό ήταν η ορθή ανάμειξη του κράτους στη βιομηχανία. Η Αμερική χρησιμοποίησε τη προστασία δασμών περισσότερο απ' ό,τι η Γερμανία. Ωστόσο, η Γερμανία διαδραμάτισε περισσότερο εκτεταμένο και ευθύ ρόλο στην προώθηση της πρωτογενούς βιομηχανίας απ' ό,τι η Αμερική.

Από την άλλη η Γαλλία ήταν λιγότερο προστατευτική απ' ό,τι η Βρετανία (state-led economy France ≠ laissez-faire Britain). Η Σουηδία ήταν μία μικρή οικονομία και μετά τους Ναπολεόντειους πολέμους εισήγαγε υψηλούς δασμούς όπως και η Βρετανία, η Κορέα και η Ταιβάν. Ωστόσο, το 1875 είχε το χαμηλότερο ποσοστό δασμού. Η προστασία δασμού τον 19^ο αιώνα ήταν επιτυχημένη επειδή συνδύαζε επιχορηγήσεις για βιομηχανίες και υποστήριξη για έρευνα και ανάπτυξη.

Όσον αφορά άλλες μικρότερες ευρωπαϊκές οικονομίες, το Βέλγιο ήταν το δεύτερο έθνος μετά τη Βρετανία που ξεκίνησε τη Βιομηχανική επανάσταση αν και ήταν μικρό έθνος και με πολιτική αστάθεια. Κατά τη διάρκεια του δέκατου έβδομου αιώνα οι Κάτω Χώρες ήταν η παγκόσμια κυρίαρχη ναυτική και εμπορική δύναμη, όμως στάθηκε εμπόδιο η δύναμη των εργοστασίων του Βελγίου για την περαιτέρω βιομηχανική τους ανάπτυξη. Ακόμη, η Ελβετία ήταν μία από τις πιο γρήγορα εκβιομηχανισμένες χώρες. Όσον αφορά την Ασία και την Ιαπωνία υπήρξε υποχρεωτική εκπαίδευση από το 1871 και βιομηχανική ανάπτυξη. Η Ιαπωνία ήταν μία από τις πιο προστατευτικές χώρες, όμως οι ΙΤΤ πολιτικές ήταν εμπόδιο γι' αυτήν.

Οι λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες προσπάθησαν να στρατολογήσουν ικανούς εργάτες από τις πιο ανεπτυγμένες χώρες, ειδικά από την Βρετανία και έτσι να φέρουν πίσω έθνη τα οποία δούλευαν σε αυτές τις χώρες. Ωστόσο η τεχνολογία περιλαμβάνει μεγάλη γνώση που δεν είναι εύκολο να μεταφερθεί. Αυτό το πρόβλημα δεν μπορούσε να λυθεί με την εισαγωγή ικανών εργατών, γιατί αντιμετώπιζαν δυσκολίες στη γλώσσα και την κουλτούρα και δεν είχαν να αντιμετωπίσουν την ίδια τεχνολογία με αυτή που είχαν στη χώρα τους.

Υπάρχουν διάφοροι λόγοι που μπορούν να φέρουν ανάπτυξη τους οποίους θα δούμε παρακάτω. Αρχικά, πολιτικές για βιομηχανική ανάπτυξη, όπως ο ρόλος των ΙΤΤ πολιτικών που χρησιμοποίησαν πολλές χώρες, όπως η Ελβετία, οι Κάτω χώρες κ.α. Βέβαια, όσον αφορά τα παραπάνω στοιχεία των χωρών υπάρχουν και κάποιοι μύθοι. Παρά το συχνό προσδιορισμό της ως σπίτι της προστασίας πρωτογενούς βιομηχανίας, η Γερμανία ποτέ πραγματικά δεν χρησιμοποίησε την προστασία δασμών εκτενώς. Από την άλλη η Σουηδία δεν ήταν πάντα η «μικρή οικονομία». Είχε υψηλούς δασμούς και αξιόλογη εκπαίδευση. Το Σουηδικό κράτος χρησιμοποίησε δασμούς για να προάγει τη βιομηχανία κλωστοϋφαντουργίας τον 19^ο αιώνα και για να στηρίξει τις μηχανικές και ηλεκτρικές βιομηχανίες. Όσον αφορά τη Ιαπωνία, μόνο τον 20^ο αιώνα ήταν σε θέση να εγκαταστήσει περιεκτική στρατηγική βιομηχανικής ανάπτυξης, η οποία περιλάμβανε δασμοπροστασία ως πρωταρχικό στοιχείο.

Οι NDCs προστάτευαν τις πρωτογενείς βιομηχανίες, είχαν λαθραίους ειδικευμένους εργαζόμενους και πέρασαν λαθραία τις μηχανές παράνομης διακίνησης από τις ανεπτυγμένες χώρες, συμμετείχαν στη βιομηχανική κατασκοπεία και παραβίασαν εκούσια τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας και τα εμπορικά σήματα. Τις αντίθετες δηλαδή

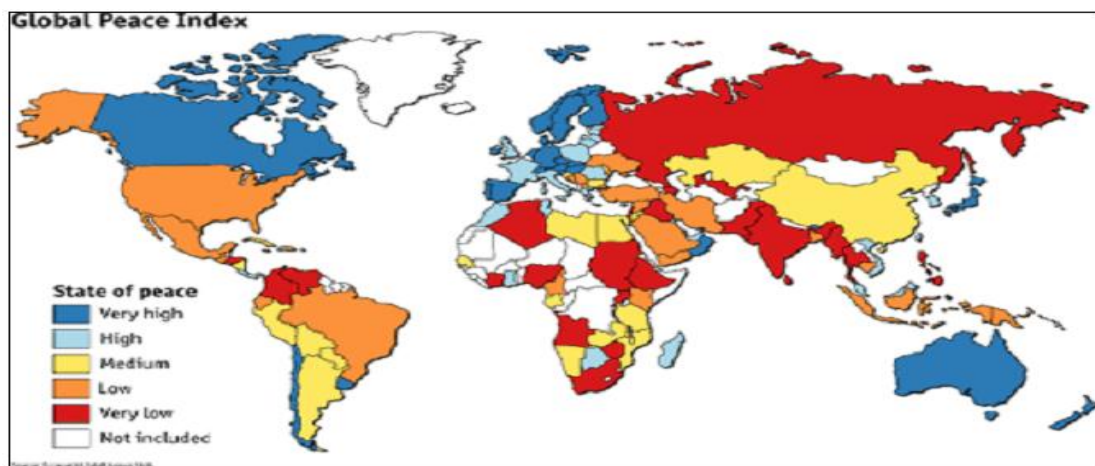
πολιτικές από αυτές που προτείνουν στις αναπτυσσόμενες χώρες. Εντούτοις, μόλις προσχώρησαν στην ένωση των αναπτυγμένων εθνών, άρχισαν να υποστηρίζουν την ελευθέρια των συναλλαγών και να αποτρέπουν την εκροή των ειδικευμένων εργαζομένων και των τεχνολογιών , έγιναν επίσης ισχυροί προστάτες των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας και των εμπορικών σημάτων.

Οι κυβερνήσεις στις σημερινές αναπτυσσόμενες χώρες τείνουν να χρησιμοποιούν ένα πλήθος από εργαλεία πολιτικής για την πρωτογενή βιομηχανική παραγωγή, αν και κάποια από αυτά τα εργαλεία έχουν απαγορευτεί από το WTO (World Trade Organization).

3.2.3 Θεσμοί και Οικονομική Ανάπτυξη

Στη συνέχεια θα αναλύσουμε το ρόλο των θεσμών στην οικονομική ανάπτυξη. Γενικά, υπήρχε μία διαφωνία για τη σχέση ανάμεσα στη δημοκρατία και την οικονομική ανάπτυξη. Σήμερα, η δημοκρατία βοηθάει στην οικονομική ανάπτυξη. Είναι ακόμη σημαντικό να δούμε πότε άρχισαν να ψηφίζουν οι γυναίκες σε διάφορες χώρες. Η Αυστραλία και η Νέα Ζηλανδία ήταν οι πρώτες χώρες που έδωσαν στις γυναίκες δικαίωμα ψήφου το 1903 και 1907 αντίστοιχα, γεγονός που φαίνεται και στον παρακάτω χάρτη καθώς η Αυστραλία έχει υψηλό δείκτη δημοκρατικότητας, σε αντίθεση με τη Ρωσία και τις χώρες της Αφρικής. Στην Αμερική επέτρεψαν στις γυναίκες να ψηφίζουν μόνο το 1920. Σε πολλές άλλες χώρες όπως Γερμανία, Ιταλία, Φιλανδία, Γαλλία, και Βέλγιο οι γυναίκες άρχισαν να ψηφίζουν μετά τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Δείκτης Δημοκρατικότητας του Κόσμου.

(Πηγή: Economist Intelligence Unit)

Ακόμη, η καθαρή γραφειοκρατία είναι πολύ σημαντική για την οικονομική ανάπτυξη. Σύμφωνα με τον Max Weber, η μοντέρνα γραφειοκρατία στηρίζεται σε αξιοκρατικό σύστημα, μακροπρόθεσμη και γενική κλειστή σταδιοδρομία, ενσωματωμένη συνοχή. Ωστόσο, πρόσφατα, η 'New Public Management' λογοτεχνία αμφισβήτησε την παραδοχή του Max Weber, υποστηρίζοντας ότι η γραφειοκρατία στηρίζεται σε περισσότερο βραχυπρόθεσμα, ειδικά και ανοιχτά μονοπάτια καριέρας. . Ακόμη και στο Βέλγιο, που στο δέκατο ένατο αιώνα ήταν η δεύτερη πιο βιομηχανική χώρα μετά από τη Μεγάλη Βρετανία, η δημόσια υπηρεσία δεν ήταν πλήρως αποδοτική έως το 1933.

Επίσης, σημαντικό ρόλο για την οικονομική ανάπτυξη διαδραματίζουν και τα δικαιώματα ιδιοκτησίας. «Τα δικαιώματα ιδιοκτησίας δεν είναι απλώς υπόθεση παροχής αστυνομικής προστασίας, αλλά μάλλον υπόθεση δημιουργίας νομικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε τα κέρδη και το κόστος των οικονομικών πράξεων να προστίθεται όσο περισσότερο γίνεται , σ' εκείνον ο οποίος ενεργεί.» ³² Όσο πιο δυνατή είναι η προστασία των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, τόσο καλύτερο είναι για την οικονομική ανάπτυξη. Βέβαια, η ιστορία έχει δείξει το αντίθετο. Υπάρχουν πολλά παραδείγματα στην ιστορία που δείχνουν πως η διατήρηση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας έχει αρνητικές συνέπειες για την οικονομική ανάπτυξη, ενώ η παραβίαση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και η δημιουργία νέων ήταν ωφέλιμο για την οικονομική ανάπτυξη. Το πιο γνωστό παράδειγμα είναι αυτό της Βρετανίας, όπου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας με αποτέλεσμα να αναπτυχθεί η βιομηχανία μαλλιού. Επίσης, η Ιαπωνία, η Κορέα και η Ταϊβάν μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο καταπάτησαν τα ήδη υπάρχοντα δικαιώματα ιδιοκτησίας το οποίο συνέεισε στην επακόλουθη ανάπτυξή τους.

³²Rosenberg N. & L.E. Birdzell,Jr. *Πώς πλούτισε η Δύση Η οικονομική μεταμόρφωση του βιομηχανικού κόσμου*, ΡΟΕΣ, Αθήνα 1986, σελ. 426.

Και όσον αφορά τα IRP (intellectual property rights) regimes των NDCs (New Developing countries) ήταν πολύ διαφορετικά από τα στάνταρ που ισχύουν για τις σημερινές αναπτυσσόμενες χώρες. Όσον αφορά το θέμα της ενσωματωμένης κυβέρνησης, η περιορισμένη ευθύνη πρωτοήρθε στη Σουηδία το 1844 και στην Αγγλία το 1856.

Στην Αμερική ο πρώτος νόμος για γενική περιορισμένη ευθύνη εισήχθη το 1811. Ο νόμος την χρεοκοπίας στην εκβιομηχανισμένη Ευρώπη, θεωρήθηκε ως εγκαθίδρυση της διαδικασίας για τους πιστωτές τόσο της κατάσχεσης περιουσιακών στοιχείων όσο και της τιμωρίας ανέντιμων επιχειρηματιών. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, ο νόμος της χρεοκοπίας εισήχθη το 1542.

Η Αμερική έκανε ολόκληρη την αποκάλυψη για πληροφορίες εταιριών στους επενδυτές σε σχέση με τις υποχρεωτικές δημόσιες προσφορές αποθεμάτων μόνο μετά το 1933. Στην Ισπανία, η προσεχτική εξέταση των περιουσιακών στοιχείων από ανεξάρτητους ελεγκτές λογιστών έγινε υποχρεωτική το 1988.

Το 1810, η Γαλλία, προσάρμοσε το άρθρο 419 του ποινικού κώδικα, ο οποίος κατέστησε παράνομες τις συντεχνίες των πολιτών. Αυτές οι υιοθετήσεις είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση ή την μείωση των τιμών πάνω ή κάτω αυτών του ελεύθερου ανταγωνισμού. Ωστόσο, ο νόμος ακανόνιστα εφαρμόστηκε και το 1880 βρέθηκε σε αχρηστία. Από τη δεκαετία του 1890, τα δικαστήρια στη Γαλλία άρχισαν να δέχονται ‘αμυντικούς’ συνδυασμούς (καρτέλ) και να στηρίζουν τις συμφωνίες. Μετά το 1986, η Γαλλία ακύρωσε το άρθρο 419 και προσάρμοσε έναν μοντέρνο και περισσότερο περιεκτικό νόμο. Ο νόμος των καρτέλ το 1923 ήταν ο πρώτος νόμος ανταγωνισμού στην Ευρώπη. Η Γερμανία υποστήριζε τα καρτέλ. Το δικαστήριο του καρτέλ απαγορεύτηκε το 1930.

Ένα καλό σύστημα ρύθμισης τραπεζών έχει γίνει μέγιστο θέμα στην προώθηση για την ανάπτυξη. Η Αγγλία, η χώρα με το περισσότερο αναπτυγμένο τραπεζικό σύστημα στον κόσμο μέχρι τη μέσα του 20^{ου} αιώνα. Στην Γαλλία αργοπόρησε το τραπεζικό σύστημα. Στην Πρωσία, μόνο το 1848 βρέθηκε η πρώτη κοινή τράπεζα αποθεμάτων (stock bank). Στην Ιταλία, υπήρξε σκάνδαλο με τις τράπεζες και στην Γερμανία η ρύθμιση των τραπεζών εισήχθη μόνο το 1934.

Η κεντρική τράπεζα θεωρείται ως ακρογωνιαίος λίθος της σταθερής καπιταλιστικής οικονομίας. Η ανάπτυξη μίας κεντρικής τράπεζας ήταν πολύ αργή και ατελής διαδικασία στις NDCs. Η τράπεζα της Αγγλίας έγινε κεντρική το 1844, η Γαλλική κεντρική τράπεζα εγκαθιδρύθηκε το 1800 αλλά είχε το μονοπώλιο το 1848. Η τράπεζα των Κάτω Χωρών εγκαθιδρύθηκε το 1814. Η Ισπανική τράπεζα ξεκίνησε το 1829 αλλά είχε το μονοπώλιο το 1874, Η τράπεζα της Πορτογαλίας το 1847, αλλά είχε το μονοπώλιο το 1891. Η κεντρική τράπεζα του Βελγίου δημιουργήθηκε το 1851 και η Γερμανική κεντρική τράπεζα δημιουργήθηκε το 1871 και είχε μονοπώλιο το 1905. Στην Αμερική, η ανάπτυξη της κεντρικής τράπεζας ήταν αργή, στοιχεία που μπορούμε να δούμε στον πίνακα 3.3

Institutions and Economic Development 97

Table 3.3
Development Central Banking in the NDCs

	<i>Year of establishment</i>	<i>Year when note-issue monopoly was gained</i>
Sweden	1688	1904
UK	1694	1844 ¹
France	1800	1848 ¹
Netherlands	1814	After the 1860s
Spain	1829	1874 ²
Portugal	1847	1891 ²
Belgium	1851	1851
Germany	1871	1905
Italy	1893	1926
Switzerland	1907	1907
USA	1913	After 1929 ³

1. Controlled by the bankers themselves until 1936.

2. Legally note-issue monopoly was established in 1887, but *de facto* monopoly was only achieved in 1891 due to the resistance of other note-issuing banks. The bank is still wholly privately owned and cannot intervene in the money market.

3. 65 per cent of the banks accounting for 20 per cent of banking assets were outside the Federal Reserve System until 1929.

Ακόμη, μία καλοφτιαγμένη αγορά μετοχών είναι το κλειδί που χρειάζεται για την οικονομική ανάπτυξη. Ωστόσο, αρκετοί άνθρωποι, όπως και ο Keynes τη δεκαετία του 1930, υποστήριζαν ότι ο καπιταλισμός λειτουργεί καλύτερα όταν η αγορά μετοχών παίζει δευτερεύοντα ρόλο. Πριν το 1980 υπήρχε μία διαφωνία σε ομοειδείς αξίες των οικονομικών συστημάτων αγοράς των Αγγλοαμερικανικών χωρών και του τραπεζικού συστήματος της Ιαπωνία και των κεντρικών ευρωπαϊκών χωρών. Βέβαια, βοηθάει μία σωστή αγορά μετοχών την οικονομική ανάπτυξη, μία άποψη που αμφισβητήθηκε εξαιτίας της έκρηξης του stock-market-led στις Ηνωμένες Πολιτείες .

Όσο σημαντική ή μη σημαντική είναι τελικά η αγορά μετοχών, η εγκαθίδρυση θεσμών που είναι αποτελεσματικοί είναι αναμφίβολα σημαντικοί. «So how did the NDCs manage the development of such institutions?»³³

Η πρόσφατη ανάπτυξη των θεσμών στην Βρετανία που ήρθε το 1692 οδήγησε στην εμφάνιση της ρύθμισης των χρεογράφων. Η πρώτη τέτοια προσπάθεια, έγινε το 1697, περιόρισε τον αριθμό μεσιτών μέσω της χορήγησης αδειών και κάλυψε τις αμοιβές τους. Το 1734, το κοινοβούλιο πέρασε την πρόταση του Bernard, η οποία προσπάθησε να περιορίσει τα πιο κερδοσκοπικά χρεόγραφα της αγοράς, με το να απαγορεύει επιλογές που διευθετούσαν συμβόλαια με διαφορετική πληρωμή.

Ενώ, οι συνεχόμενες οικονομικές κρίσεις σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες έχει γίνει μεγάλο εμπόδιο για την ανάπτυξη πριν την δεκαετία του 1970 τουλάχιστον. Η φύση του οικονομικού προβλήματος ήταν η μη απόδοση του φόρου εξαιτίας του ότι οι δαπάνες στις αναπτυσσόμενες χώρες ήταν μικρότερες απ' ότι στις αναπτυγμένες χώρες. Η απουσία φόρου εισοδήματος αντανακλά τη μειωμένη ευθύνη για τη γραφειοκρατία.

³³ Chang Ha-Joon, *Kicking away the ladder*, Antheu press, 2003, σελ 98.

Αυτή η περιορισμένη ευθύνη γραφειοκρατίας είναι ένας λόγος που οι δασμοί ήταν τόσο σημαντικοί ως πηγή εσόδων στις NDCs παλιότερα αλλά και για τις σημερινές φτωχότερες αναπτυσσόμενες χώρες. Η Βρετανία εισήγαγε φόρο εισοδήματος το 1799 στον πόλεμο με τη Γαλλία , η Δανία το 1789 και η Αμερική εισήγαγε φόρο εισοδήματος στη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου.

Υπάρχει πίεση στις αναπτυσσόμενες χώρες να προσαρμόσουν κάποιους θεσμούς κοινωνικής ευημερίας. Οι θεσμοί κοινωνικής ευημερίας μειώνουν τις κοινωνικές εντάσεις και προωθούν ένα πιο σταθερό περιβάλλον για μακροχρόνιες επενδύσεις. Στον πίνακα 3.4 βλέπουμε ότι οι θεσμοί κοινωνικής ευημερίας στις NDCs ξεκίνησαν μόνο το 19^ο αιώνα. Η Γερμανία ήταν η πρώτη χώρα με θεσμούς κοινωνικής ευημερίας το 1871.

104 Kicking Away the Ladder

Table 3.4
Introduction of social welfare institutions in the NDCs

	Industrial Accident	Health	Pension	Unemployment
Germany	1871	1883	1889	1927
Switzerland	1881	1911	1946	1924
Austria	1887	1888	1927	1920
Norway	1894	1909	1936	1906
Finland	1895	1963	1937	1917
UK	1897	1911	1908	1911
Ireland*	1897	1911	1908	1911
Italy	1898	1886	1898	1919
Denmark	1898	1892	1891	1907
France	1898	1898	1895	1905
New Zealand	1900	1938	1898	1938
Spain	1900	1942	1919	n.a.
Sweden	1901	1891	1913	1934
Netherlands	1901	1929	1913	1916
Australia	1902	1945	1909	1945
Belgium	1903	1894	1900	1920
Canada	1930	1971	1927	1940
USA	1930	No	1935	1935
Portugal	1962	1984 ⁺	1984 ⁺	1984 ⁺

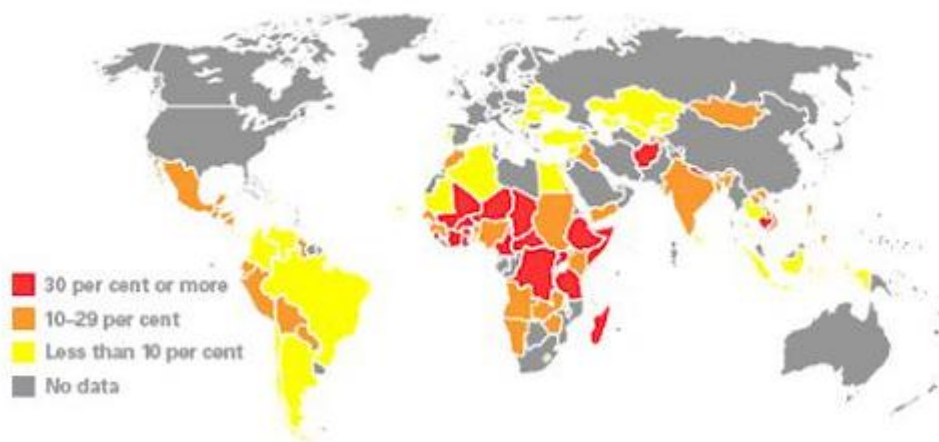
Sources: Pierson 1998, p. 104, table 4.1. The information on Spain is from Voltes 1979, Maza 1987 and Soto 1989. The information on Portugal is from Wiener 1977 and Magone 1997.

Notes:

1. The countries are arranged in the order in which they introduced industrial accident insurance (starting with Germany in 1871). If it was introduced in the same year in more than one country, we list the country that introduced health insurance earlier first.
 2. The figures include schemes which were initially voluntary but state-aided, as well as those that were compulsory.
- * Ireland was a UK colony during the years mentioned.
- + Although some social welfare institutions were introduced in Portugal from the 1960s, they remained very fragmented systems, consisting of partial regimes regulating the social insurance of certain social groups until 1984.

Επίσης, υπάρχει πίεση από τις αναπτυγμένες χώρες να πιέσουν τις αναπτυσσόμενες να εξαλείψουν την παιδική εργασία, καθώς όπως βλέπουμε στον παρακάτω χάρτη είναι σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα κυρίως στις χώρες της Αφρικής. Νόμος για την απαγόρευση ή ρύθμιση της παιδικής εργασίας εισήχθη στην Γερμανία το 1839, στη Σουηδία το 1846, στη Δανία το 1873, στη Νορβηγία το 1892, στην Ισπανία το 1873, στο Βέλγιο το 1878 και στην Αμερική το 1840. Βέβαια υπήρξε ρύθμιση και στην εργασία των ενηλίκων και κυρίως των γυναικών, όπου οι ρυθμίσεις αυτές δεν ήρθαν στις NDCs πριν το τέλος του 19^{ου} -20^{ου} αιώνα. Γενικά, το 1820 καμιά από τις NDCs δεν είχαν δώσει δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες, καμία χώρα δεν είχε φόρο εισοδήματος, ούτε θεσμούς κοινωνικής ευημερίας.

Η Παδική Εργασία στον Κόσμο.

(Πηγή: Worldmapper, 2009)

Συμπερασματικά, οι τράπεζες ήταν στη περισσότερη μορφή τους μία καινοτομία, εκτός ίσως από τα μέρη της Ιταλίας, το Ηνωμένο Βασίλειο και την Αμερική. Ωστόσο καμιά χώρα δεν είχε κατάλληλη κεντρική τράπεζα. Ακόμη, ρύθμιση για τα χρεόγραφα αγοράς υπήρχαν σε αρκετές χώρες, αλλά ήταν ανεπαρκής και σπάνια εφαρμόσιμη. Καμιά χώρα δεν είχε φόρο εισοδήματος μόνο σαν έκτακτο μέτρο σε περιόδους πολέμων(π.χ. στην Βρετανία κατά την περίοδο 12799-1816 στους Ναπολεόντειους πολέμους).

Επιπρόσθετα, καμία από τις NDCs δεν είχε θεσμούς κοινωνικής ευημερίας ή ρυθμίσεις που αφορούν την εργασία, όπως οι ώρες εργασίας, η παιδική εργασία ή την υγεία και την ασφάλεια στη δουλειά. Οι μόνες εξαιρέσεις ήταν ένα ή δύο απλοί και αναποτελεσματικοί κανόνες ρύθμισης της παιδικής εργασίας σε κάποιες βιομηχανίες στο Ηνωμένο Βασίλειο και ο περιορισμός της νόμιμης εργασιακής ηλικίας από 9 ετών και πάνω στην Αυστρία, όπου ο νόμος εισήχθη το 1787.

Ακόμη, καμία από τις NDCs δεν είχαν εκλογικό δικαίωμα, βέβαια κάποιες όπως η Γαλλία, η Δανία, και η Αμερική είχαν πετύχει, τουλάχιστον θεωρητικά, εκλογικό δικαίωμα για τις γυναίκες, αν και αντιστράφηκε στη συνέχεια στις ΗΠΑ. Κάποιοι βασικοί θεσμοί δημοκρατίας, όπως η μυστική ψηφοφορία, έλειπαν και η εκλογική απάτη ήταν σε ύψιστο βαθμό. Γραφειοκρατίες μόλις είχαν ξεκινήσει να προσαρμόζουν μοντέρνα χαρακτηριστικά όπως αξιοκρατική στρατολογία και πειθαρχικά μέτρα, αν και μόνο σε μερικές χώρες, όπως η Πρωσία και η Βρετανία.

Αρκετές από τις NDCs ίσως να έχουν νόμους πατέντας, όμως η ποιότητα αυτής της νομοθεσίας ήταν φτωχή. Η προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων ιδιοκτησίας των αλλοδαπών δεν είναι καθόλου καλή, κυρίως επειδή δεν υπάρχει διεθνές σύστημα δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Παραδείγματος χάρη, αν και η Αμερική είναι θερμός υποστηρικτής του διεθνούς συστήματος πατέντας, ακόμη δεν αναγνωρίζει έγγραφα αλλοδαπών και πολλές γερμανικές εταιρίες παράγουν συλλήβδην πλαστά αγγλικά προϊόντα.

Από το 1880 και μετά άρχισε η ανάπτυξη όσον αφορά τους θεσμούς κοινωνικής ευημερίας, που ίσως είναι η μόνη πλευρά που οι NDCs τα πήγαν το ίδιο καλά σε σύγκριση με τις πρόσφατα αναπτυσσόμενες χώρες. Από το 1913 οι περισσότερες NDCs είχαν ρυθμίσεις για ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, για ατυχήματα (εκτός από τις Κάτω χώρες, τη Νέα Ζηλανδία, την Ισπανία, την Φιλανδία, την Αυστραλία και την Πορτογαλία). Η ασφάλεια ανεργίας ήταν ωστόσο ακόμη μία καινοτομία, η οποία εισήχθη αρχικά στη Γαλλία το 1905 και στην Ιρλανδία, στο Ηνωμένο Βασίλειο, στην Δανία και στην Νορβηγία από το 1913. Ωστόσο, χώρες όπως η Νορβηγία και η Σουηδία ακόμη δεν είχαν χορηγήσει πολιτικά δικαιώματα για τους δέκτες κοινωνικής ευημερίας.

Γενικά, οι θεσμοί χρειαζόντουσαν δεκαετίες ή και γενιές για να αναπτυχθούν. “What is even more pertinent here is the fact that, in general, the NDCs were institutionally much less advanced in these times than the currently developing countries are at similar stages of development”³⁴

Η σύγκριση δείχνει ότι τη δεκαετία του 1820 οι περισσότερες από τις NDCs, σε ένα επίπεδο ανάπτυξης κάπου ανάμεσα στο Μπαγκλαντές (\$720 κατά κεφαλήν εισόδημα) και την Αίγυπτο (\$1,929 κατά κεφαλήν εισόδημα) του σήμερα, μία τέτοια ομάδα περιλαμβάνει χώρες όπως η Βιρμανία, η Γκάνα, η Κένυα, η Νιγηρία, η Ινδία και το Πακιστάν. Από το 1875, οι περισσότερες NDCs κινούνταν ανάμεσα στο επίπεδο εισοδήματος της Νιγηρίας και της Ινδίας.

Ωστόσο, οι πιο πλούσιες όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, η Νέα Ζηλανδία και η Αυστραλία ήταν στο επίπεδο της σημερινής Κίνας (\$ 3,098) ή του Περού (\$3,232). Οι υπόλοιπες που περιλαμβάνουν την Αμερική, την Γερμανία και την Γαλλία ήταν σε επίπεδο ανάμεσα στο σημερινό Πακιστάν (\$1,642) και την Ινδονησία (\$2,749).

Από το 1913, οι πιο πλούσιες NDCs (το Ηνωμένο Βασίλειο, η Αμερική, η Νέα Ζηλανδία και η Αυστραλία) είχαν φτάσει σε ίδιο επίπεδο με τις σημερινές αναπτυσσόμενες χώρες όπως η Βραζιλία, το Μεξικό, η Κολομβία και η Ταϊλάνδη). Ωστόσο, η πλειοψηφία, από την Φιλανδία μέχρι τη Γαλλία και την Αυστρία, ήταν ακόμη στο επίπεδο των σημερινών μεσαίων εισοδηματικά αναπτυσσόμενων χωρών όπως οι Φιλιππίνες, το Μαρόκο, η Ινδονησία, η Κίνα και το Περού.

³⁴ Chang Ha-Joon, *Kicking away the ladder*, Antheu press, 2003, σελ. 120.

Ένα άλλο παράδειγμα, η Αμερική το 1913 ήταν σε επίπεδο ανάπτυξης παρόμοιο με του Μεξικού σήμερα. Είχε περάσει μία δεκαετία μέχρι να εμφανιστεί ο νόμος της χρεοκοπίας και δύο δεκαετίες πριν το κράτος αναγνωρίσει τα δικαιώματα των αλλοδαπών το 1891. Στο ίδιο επίπεδο επίσης η Αμερική είχε ελλιπές τραπεζικό σύστημα, ενώ ο εισοδηματικός φόρος ήρθε μόλις το 1913 και η εγκατάσταση του νόμου ανταγωνιστικότητας άργησε να έρθει. Ακόμη δεν υπήρχαν γενικές ρυθμίσεις, και συγκεκριμένα για την παιδική εργασία. Γενικά, η νομοθεσία της ήταν αρκετά φτωχή και χαμηλή σε ποιότητα.

Καταλήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι οι NDCs λειτουργούσαν με πολύ λιγότερες ανεπτυγμένες θεσμικές δομές σε σύγκριση με τα ίδια επίπεδα ανάπτυξης των σημερινών αναπτυσσόμενων χωρών. Αναλυτικότερα, βλέπουμε τότε εφαρμόστηκαν οι θεσμοί στις NDCs στον πίνακα 3.6

Table 3.6
Summary of institutional Evolution in the NDCs

	First Adoption	Majority Adoption	Last Adoption	UK	US
Democracy					
Male Suffrage	1848 (France)	1907 ^a	1925 (Japan) ^a	1918	1870
Universal Suffrage	1907 (New Zealand)	1946 ^a	1971 (Switzerland) ^a	1928	1965
Modern Bureaucracy	early 19th C. (Prussia)			mid-1800s	early-1900s
Modern Judiciary				1930s [?]	
Intellectual Property Rights					
Patent Law	1474 (Venice)	1840s ^b	1912 (the Netherlands) ^b	1623	1793
'Modern' Patent Law ¹	1836 (USA)	1960s ^b	1990s (Spain, Canada) ^b	1852	1836
'Modern' Copyright Law ²					1891 (1988) ³
Trademark Law	1862 (UK)			1862	
Corporate Governance					
Institutions					
Generalized Limited Liability	1844 (Sweden)			1856 (1862) ⁴	
Bankruptcy Law				1542	1800
'Modern' Bankruptcy Law ⁵				1849	1898
'Modern' Auditing and Disclosure ⁶				1948	1933
Competition Law	1890 (USA)			1919	1890
Effective Competition Law	1914 (USA)			1956	1914
Financial Institutions					
'Modern' Banking ⁷	mid-1920s (UK)			mid-1920s	
Central Banking	1688 (Sweden)	1847 ^c	1913 (USA) ^{c, 9}	1694	1913
'Modern' Central Banking ⁸	1844 (UK)	1891 ^c	1929 (USA) ^{c, 9}	1844	1929
Securities Regulation	1679 (UK)			1679	mid-1800s
'Modern' Securities Regulation ¹⁰				1939	1933
Income Tax	1842 (UK)			1842	1913
Social Welfare and Labour Institutions					
Industrial Accident Insurance	1871 (Germany)	1898 ^d	1930 (USA, Canada) ^d	1897	1930

Table 3.6 *contd.*

	First Adoption	Majority Adoption	Last Adoption	UK	US
Health Insurance	1883 (Germany)	1911 ^d	Still absent in the USA ^d	1911	Still absent
State Pension	1889 (Germany)	1909 ^d	1946 (Switzerland) ^d	1908	1946
Unemployment Insurance	1905 (France)	1920 ^d	1945 (Australia) ^d	1911	1935
<i>Child Labour Regulation</i>	<i>1787 (Austria)</i>	<i>1873^e</i>	<i>1913 (Portugal)^e</i>	<i>1802</i>	<i>1904</i>
'Modern' Child Labour Regulation ¹¹	1878 (UK/Prussia)			1878	1938

Source: The text.

- * The institutions entered in italics denote 'pre-modern' varieties, which fell so short of modern standards in terms of coverage and enforcement that they are usually better regarded in a different category to their 'modern' descendants.
- a. Out of the 19 countries for which the information is available (Australia, Austria, Belgium, Canada, Denmark, Finland, France, Germany, Italy, Japan, the Netherlands, New Zealand, Norway, Portugal, Spain, Sweden, Switzerland, UK, USA).
- b. Out of the 17 countries for which the information is available (Austria, Belgium, Canada, Denmark, Finland, France, Germany, Italy, Japan, the Netherlands, Norway, Portugal, Spain, Sweden, Switzerland, UK, USA). At this time, the German states that had patent law were Prussia, Bavaria, Württemberg, and Saxony. The Italian states that had it were Sardinia and the Vatican State.
- c. Out of the 11 countries for which information is available (Belgium, France, Germany, Italy, the Netherlands, Portugal, Spain, Sweden, Switzerland, UK, USA).
- d. Out of the 17 countries for which information is available (Australia, Austria, Belgium, Canada, Denmark, Finland, France, Germany, Ireland, Italy, the Netherlands, New Zealand, Norway, Sweden, Switzerland, UK, USA).
- e. Out of the 15 countries for which information is available (Austria, Belgium, Denmark, France, the Netherlands, Italy, Norway, Portugal, Prussia, Saxony, Spain, Sweden, Switzerland, UK, USA).
1. 'Modern' patent law is defined as a patent law that has provisions such as strict checks on originality of the invention, equal protection of foreign citizens' invention, and patents on chemical and pharmaceutical substances.
2. 'Modern' copyright law is defined as a copyright law that, above all, provides equal protection of foreign citizens' copyrights.
3. Until 1988, the USA did not acknowledge foreign citizens' copyrights unless the material had been printed in the USA.
4. Banks were only given limited liability in 1857 and insurance companies in 1862.
5. 'Modern' bankruptcy law is defined as a bankruptcy law that applies to everyone without any asset threshold and gives the debtors a second chance.
6. 'Modern' auditing and disclosure rules require external auditing, reporting of up-to-date balance sheets, and the disclosure of detailed information.
7. 'Modern' banking is defined as banking with very wide coverage, little insider lending, and one price across regions.
8. 'Modern' central banking applies to central banks with a note issue monopoly, acting as lender-of-last-resort, and having control over all banks.
9. Although the USA established the Federal Reserve System in 1913, even in 1915 only 30 per cent of the banks (accounting for 50 per cent of total banking assets) were under the system. Until 1929, the Federal Reserve System still did not cover 65 per cent of the banks (although with only 20 per cent of total banking assets).
10. 'Modern' securities regulation is defined as regulation requiring the faithful representation of information, full information disclosure, licensing of traders and power of the regulatory authority to initiate investigation.
11. 'Modern' child labour regulation is defined as child labour regulation with comprehensive coverage and effective enforcement.

3.2.4 Μαθήματα για το μέλλον

Είδαμε λοιπόν τις πολιτικές που χρησιμοποιήθηκαν από τις NDCs κατά τη διάρκεια της ανάπτυξής τους, από τον 14^ο αιώνα στην Αγγλία μέχρι την Ανατολική Ασία στο τέλος του 20^{ου} αιώνα. Μία πιο επικεντρωμένη και γρήγορη πολιτική μπορεί σε πολλές περιπτώσεις να είναι προτιμότερη από θεσμικές λύσεις που προτείνουν οι αναπτυγμένες χώρες όπως είναι οι ITT πολιτικές, οι οποίες δεν εγγυώνται απαραίτητα ανάπτυξη. Αλλά χρειάζεται ικανότητα και προθυμία για την πραγματοποίηση αυτών των πολιτικών.

Έτσι, οι αναπτυγμένες χώρες συστήνουν πολιτικές που τις βρίσκουν ωφέλιμες για τις ίδιες και όχι τόσο για τις αναπτυσσόμενες χώρες. Υπάρχουν πολύ κρίσιμα ερωτήματα που θέτει ο Chang πάνω σ' αυτό το θέμα: «are the developed countries 'kicking away the ladder' by which they climbed up to the top beyond the reach of the developing countries?»³⁵

³⁵ Chang Ha-Joon, *Kicking away the ladder*, Anthem press, 2003, σελ. 128.

Η απάντηση είναι ναι. Εξάλλου όλες οι χώρες, αλλά ειδικά οι αναπτυσσόμενες χώρες, αναπτύχθηκαν γρηγορότερα όταν χρησιμοποίησαν ‘κακές’ πολιτικές κατά τη διάρκεια 1960-1980 απ’ ότι όταν χρησιμοποίησαν ‘καλές’ κατά τη διάρκεια των δύο επόμενων δεκαετιών.

Η απάντηση σ’ αυτό το παράδοξο είναι να δεχτούμε ότι οι ‘καλές’ πολιτικές στην πραγματικότητα δεν είναι ωφέλιμες για τις αναπτυσσόμενες χώρες αλλά αντίθετα οι ‘κακές’ πολιτικές τις ωφελούν αν τις χρησιμοποιούν αποδοτικά. Το ενδιαφέρον είναι ότι αυτές οι ‘κακές’ πολιτικές είναι αυτές που οι NDCs είχαν εφαρμόσει όταν ήταν αναπτυσσόμενες χώρες. Έτσι, στο μόνο που μπορούμε να καταλήξουμε είναι ότι προτείνοντας τις ‘καλές’ πολιτικές, οι NDCs στην πραγματικότητα δεν δίνουν τη δυνατότητα στις αναπτυσσόμενες χώρες να φτάσουν και αυτές με τον ίδιο τρόπο στην κορυφή που βρίσκονται οι ίδιες.

Οι NDCs είχαν σημειώσει σημαντική πρόοδο στους θεσμούς τους από το μέσο του 19^{ου} αιώνα, όπου τουλάχιστον ένα μέρος αυτής της ανάπτυξης πραγματοποιήθηκε εξαιτίας των βελτιώσεων στην ποιότητα των θεσμών τους. Όσον αφορά τις αναπτυσσόμενες χώρες ήταν σε θέση να αναπτυχθούν πιο γρήγορα στη μεταπολεμική περίοδο απ’ ότι είχαν κάνει οι NDCs σε παρόμοια επίπεδα ανάπτυξης, κυρίως επειδή είχαν καλύτερους θεσμούς απ’ ότι είχαν οι NDCs.

Έτσι, οι διεθνείς πιέσεις για θεσμικές βελτιώσεις θα έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξή τους, αν είχαν πραγματοποιηθεί ρεαλιστικά και αν συνδυάζονταν με τις σωστές πολιτικές. Αντιθέτως, οι τρέχουσες πιέσεις για βελτιώσεις στις αναπτυσσόμενες χώρες δεν έγινε με αυτό τον τρόπο αλλά κατέληξε σαν μία ακόμη ‘ladder-kicking’ exercise.

Όσον αφορά τους θεσμούς, αν οι ‘καλοί’ θεσμοί εισάγονται κάτω από εθνική πίεση δεν θα έχουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα αν δεν μπορούν να λειτουργήσουν αποτελεσματικά. Επίσης, η καμπάνια με τους ‘καλούς θεσμούς’ έχει ως αποτέλεσμα μία αρνητική δράση (‘kicking away the ladder’) η οποία εξαρτάται από την ταχύτητα που οι απαιτήσεις θα πραγματοποιηθούν. Έτσι, οι τρέχουσες πιέσεις για τους θεσμούς δεν είναι θετικές για τις αναπτυσσόμενες χώρες. Οπότε, πρέπει να βρεθούν κάποιες λύσεις και να αλλάξουν οι κανόνες. Είναι γεγονός ότι χώρες που δεν προσαρμόζονται στις πολιτικές και στους θεσμούς που οι διεθνείς επενδυτές επιθυμούν, θα υποφέρουν. Βέβαια, έρευνες έχουν δείξει ότι οι περισσότερες θεσμικές μεταβλητές

είναι λιγότερο σημαντικές απ' ότi παράγοντες όπως το μέγεθος της αγοράς, η ανάπτυξη στις διεθνείς επενδυτικές αποφάσεις.

Ένα τελευταίο σημαντικό ερώτημα που θέτει ο Chang είναι : γιατί οι NDCs προσπαθούν να επιβάλλουν στις σημερινές αναπτυσσόμενες χώρες τις 'καλύτερες πρακτικές', οι οποίες δεν είχαν χρησιμοποιηθεί από τις NDCs σε παρόμοια στάδια ανάπτυξης; Ουσιαστικά, οι ανεπτυγμένες χώρες προσπαθούν να ρίξουν τις αναπτυσσόμενες χώρες πιέζοντάς τες να προσαρμόζουν πολιτικές και θεσμούς που δεν χρησιμοποίησαν ποτέ οι ίδιες για να αναπτυχθούν. Εξάλλου, οι 'καλές' πολιτικές δεν έχουν βοηθήσει τις αναπτυσσόμενες χώρες, αντίθετα σε πολλές η ανάπτυξή τους έχει καταρρεύσει.

3.3 Σύγκριση Landes- Chang.

Ο Landes παραθέτει σημαντικούς λόγους που αναπτύχθηκε περισσότερο η Δύση, όπως η τεχνολογία, το κλίμα, οι εφευρέσεις, η εκπαίδευση, η έξυπνη τακτική. Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότi η ανακάλυψη του Νέου Κόσμου από τους Ευρωπαίους δεν ήταν ένα τυχαίο γεγονός. Η Ευρώπη της εποχής εκείνης είχε ένα αποφασιστικό πλεονέκτημα, μπορούσε να σκοτώνει πιο αποτελεσματικά από τους άλλους. Μπορούσε να μεταφέρει τα όπλα της όπου έφταναν τα πλοία της και χάρη στις νέες τεχνικές ναυσιπλοΐας, τα ευρωπαϊκά πλοία μπορούσαν να ταξιδεύουν παντού. Τα νησιά του Ατλαντικού έπαιζαν τεράστιο ρόλο στην επέκταση της Ευρώπης. Με ελάχιστες τολμηρές δρασκειλίες, οι ναυτικοί ανακάλυψαν αποβάθρες για τα πλοία τους εκατοντάδες μίλια νότια και δυτικά, ανοίγοντας δρόμους προς άγνωστα λιμάνια.

Ωστόσο, έχει ερωτηματικά για το αν θα μπορούσαν και άλλες χώρες να είχαν αναπτυχθεί νωρίτερα, όπως η Κίνα. Συγκεκριμένα, ένα σημαντικό ερώτημα που παραμένει είναι: τι θα συνέβαινε εάν υποθέσουμε ότi η Κίνα δεν είχε εγκαταλείψει το εμπόριο και τις εξερευνήσεις, εάν υποθέσουμε ότi οι Πορτογάλοι που έφτασαν στον Ινδικό ωκεανό είχαν βρει εκεί τα τεράστια κινέζικα πλοία να διαφεντεύουν τις θάλασσες; Ή τι θα είχε συμβεί εάν ακόμη υποθέσουμε ότi οι Κινέζοι δεν είχαν σταματήσει κάπου κοντά στο στενό της Μοζαμβίκης, αλλά είχαν προσπεράσει το Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας και είχαν εισέλθει στον Ατλαντικό ωκεανό,

αναπτύσσοντας συνεπώς θαλάσσια επικοινωνία με τη Δυτική Αφρική και την Ευρώπη;

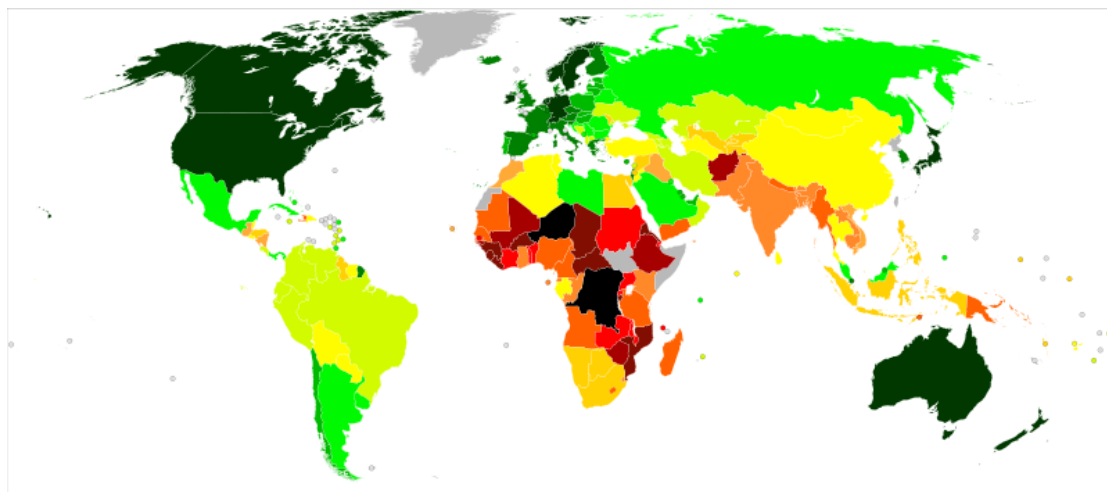
Από την άλλη ο Chang γίνεται αρκετά επικριτικός απέναντι στις αναπτυγμένες χώρες, οι οποίες «προτείνουν» συγκεκριμένες «σωστές» πολιτικές στις αναπτυσσόμενες χώρες για να αναπτυχθούν. Παρόλο που όταν οι ίδιες ήταν στη θέση των αναπτυσσόμενων χωρών έπραξαν τα ακριβώς αντίθετα. Έτσι, ο Chang θέτει καίρια ερωτήματα, όπως το αν πρέπει να υπάρχουν ίδιες πολιτικές ανάπτυξης για όλες τις χώρες και κατά πόσο οι πλούσιες χώρες θέλουν πραγματικά να βοηθήσουν με την στάση τους τις φτωχότερες χώρες. Η απάντηση και στα δύο ερωτήματα είναι όχι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΜΕΤΡΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΗΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑΣ

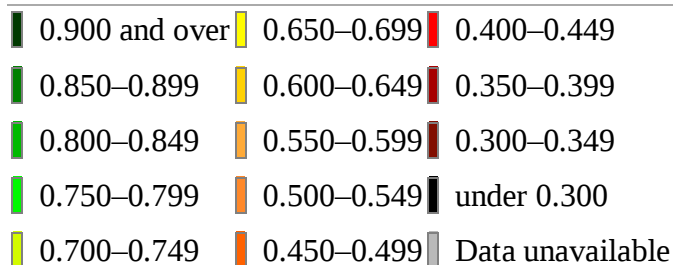
4.1 Μέτρηση της ανισότητας με βάση το ΑΕΠ.

Ο ΟΗΕ στην ετήσια έκθεση του αναφέρεται στις «Βιομηχανικές Χώρες» (χώρες Δυτικής Ευρώπης και Αμερικής) στις χώρες της «Ανατολικής Ευρώπης και της Κοινοπολιτείας των Ανεξαρτήτων χωρών» και στις «Αναπτυσσόμενες Χώρες» από τις οποίες ξεχωρίζει τις ελάχιστα αναπτυγμένες χώρες. Ο ΟΗΕ κατηγοριοποιεί τις χώρες με βάση το Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης (ΔΑΑ)(«Human Development Index,HDI»), κατατάσσοντας αυτές σε υψηλού (με δείκτη πάνω από 0.9), σε μέσου (με δείκτη από 0.85-0.799) και σε χαμηλού (με δείκτη κάτω από 0.8) (UN, 2011).

Χάρτης Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης

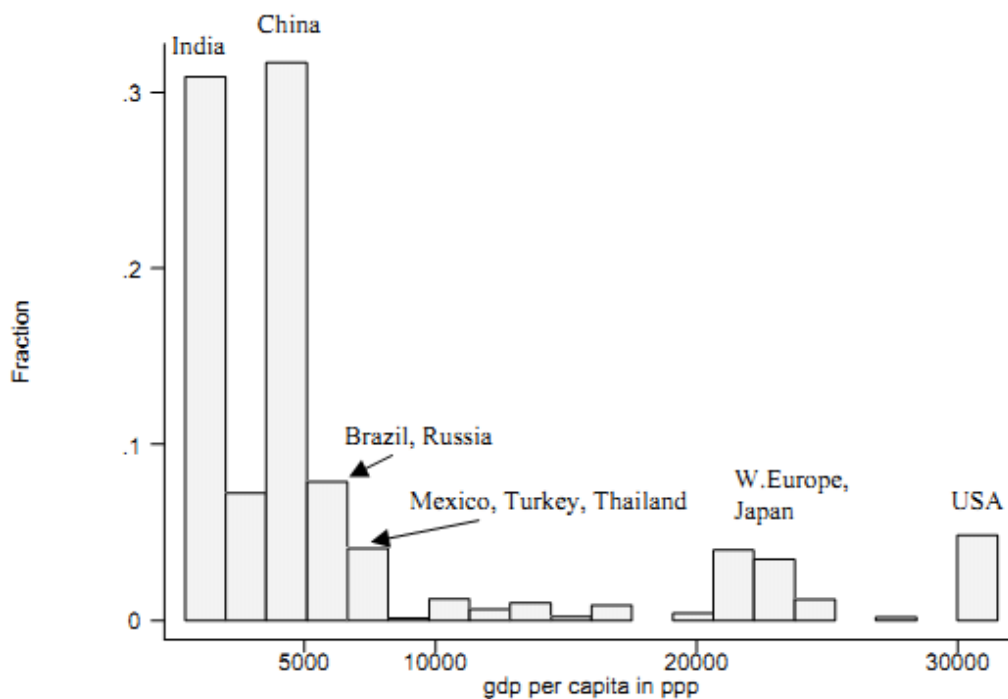

Αρχείο:UN Human Development Report 2011.svg

Μπορούμε να ελέγξουμε την ανισότητα των χωρών είτε με βάση το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είτε με διάφορους δείκτες ανισότητας, ένας από τους πιο γνωστούς είναι ο δείκτης Gini που θα δούμε και παρακάτω. Εξετάζουμε πρώτα τη διανομή του παγκόσμιου πληθυσμού μέχρι το 2000 σε κατά κεφαλήν ΑΕΠ (στους όρους PPP) της χώρας όπου ζουν. Παρουσιάζεται στο σχήμα 10.1.(Chang)

Figure 10.1. Distribution of people in the world according to GDP per capita in international dollars of the country where they live (year 2000)

Note: Luxembourg (GDPPP=47,515) is omitted. In 1995 international dollars.

Το πιο εντυπωσιακό γεγονός, ακόμη και με μια πρώτη ματιά, είναι το κενό στη μέση. Αρχικά, 70 τοις εκατό του παγκόσμιου πληθυσμού ζουν στις χώρες των οποίων το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι λιγότερο από 5.000 \$PPP. Παραδείγματος χάριν, περισσότεροι από 200 εκατομμύρια άνθρωποι ζουν στις φτωχότερες χώρες των οποίων το ετήσιο κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι λιγότερο από 1.000. Μεταξύ 1.000 και 2.000, βρίσκουμε τις πυκνοκατοικημένες χώρες όπως η Ινδία, το Μπαγκλαντές, η Νιγηρία, και το Βιετνάμ. Μεταξύ 2.000 και 4.000, υπάρχει η Ινδονησία, το Πακιστάν, οι Φιλιππίνες, και η Ουκρανία.

Μεταξύ 4.000 και 5.000, βρίσκουμε την Κίνα και τη Ρωσία. Έπειτα, περίπου 12 τοις εκατό των ανθρώπων ζουν στις χώρες με τα κατά κεφαλήν επίπεδα ΑΕΠ μεταξύ 5.000 και 8.000. Και έπειτα μέσα στην ευρεία μέση εισοδηματική σειρά που καλύπτει τα εισοδήματα από 8.000 20.000, υπάρχουν μόνο 4 τοις εκατό του παγκόσμιου πληθυσμού. Τα υπόλοιπα 14 τοις εκατό του παγκόσμιου πληθυσμού ζουν στον πλούσιο κόσμο, ο οποίος είναι στις χώρες των οποίων το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι ανωτέρω 20.000.

Εάν καθορίζουμε έπειτα τη μέση κατηγορία (όπως έγινε από τους Birdsall, το Graham και Pettinato το 2000) για να περιλάβει όλους εκείνους των οποίων η εισοδηματική πτώση ήταν ανάμεσα σε 75 τοις εκατό και 125 τοις εκατό της διαμέσου διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν μόνο 17,4 τοις εκατό του παγκόσμιου πληθυσμού που θα μπορούσαμε να καλέσουμε "μέση κατηγορία." Το μέσο μερίδιο κατηγορίας των χωρών του ΟΟΣΑ, αντίθετα, κυμαίνεται μεταξύ 35 και 40 τοις εκατό του πληθυσμού. Στην πραγματικότητα, στο (2000) σύνολο δεδομένων Birdsall, Graham και Pettinato που καλύπτει 30 χώρες, μόνο μια χώρα (Παναμάς) έχει ένα μέσο μερίδιο κατηγορίας κάτω από 20 τοις εκατό (19,4 τοις εκατό) και αυτό είναι ακόμα σημαντικά μεγαλύτερο από το μερίδιο της παγκόσμιας μέσης κατηγορίας.

4.2 Μέτρηση της ανισότητας με βάση το δείκτη Gini

Σύμφωνα με τον Milanovic υπάρχουν 3 concept της παγκόσμιας ανισότητας. Το πρώτο είναι η αντισταθμιστική ανισότητα(Unweighted inequality). Αυτό το concept λαμβάνει τη χώρα ως μονάδα παρατήρησης, χρησιμοποιεί το κατά κεφαλήν εισόδημά της, αγνοεί τον πληθυσμό, και επομένως συγκρίνει αντιπροσωπευτικά άτομα από όλες τις χώρες του κόσμου. Βέβαια, το concept 1 δεν είναι μέτρο της ανισότητας των κατοίκων του κόσμου. Η αντισταθμιστική διεθνής ανισότητα (αποκαλούμενη επίσης concept 1 inequality) είναι ανισότητα που υπολογίζεται με βάση το κατά κεφαλήν ΑΕΠ όλων των χωρών στον κόσμο. Η concept 1 ανισότητα βασικά αξιολογεί εάν υπάρχει ή όχι η σύγκλιση μεταξύ των μέσων εισοδημάτων των χωρών. Ουσιαστικά χρησιμοποιεί το κατά κεφαλήν εισόδημα της κάθε χώρας και θεωρεί ότι όλες οι χώρες έχουν τον ίδιο πληθυσμό.

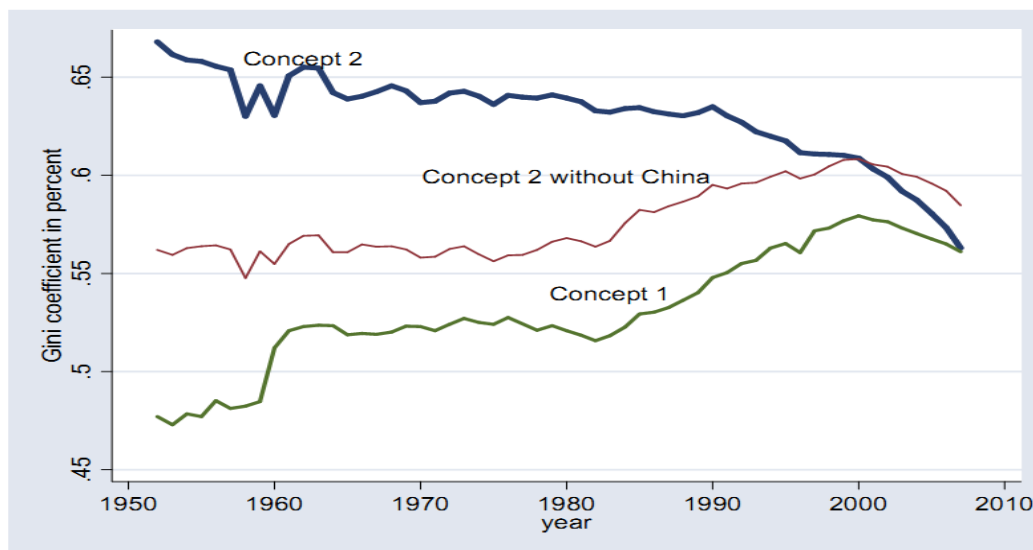
Στο δεύτερο concept όλα τα άτομα λαμβάνουν τον ίδιο μισθό αλλά ο αριθμός των αντιπροσωπευτικών ατόμων από την κάθε χώρα αντικατοπτρίζεται στον αριθμό του

πληθυσμού. Η Σταθμισμένη διεθνής ανισότητα (ή concept 2 inequality) επίσης χρησιμοποιεί εθνικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ αλλά λαμβάνει υπόψη της και τον πληθυσμό της κάθε χώρας.

Αρχίζει έτσι να πλησιάζει τη σφαιρική ανισότητα επειδή ο αριθμός ανθρώπων που ζουν σε διάφορες χώρες λαμβάνεται υπόψη ακόμα κι αν όλοι υποτίθεται ότι είχαν το μέσο εισόδημα (ΑΕΠ κατά κεφαλήν) της χώρας τους. Αυτή η υπόθεση εγκαταλείπεται στη σφαιρική ανισότητα (ή concept 3 inequality) που υπολογίζουν την ανισότητα σε γενικές γραμμές παίρνοντας ο κάθε πολίτης πραγματικό εισόδημα. Το τρίτο concept αντιμετωπίζει τον καθένα το ίδιο.

Η εκτίμηση αυτή ξεπερνάει τα προβλήματα του κατά κεφαλή εισοδήματος (εισόδημα ανά πληθυσμό), καθώς εδράζεται στην καθαρή αγοραστική αξία κάθε νοικοκυριού, καθώς παίρνει υπόψη τις εσωτερικές τιμές των βασικών αγαθών. Άρα όχι μόνο το εισόδημα αλλά και τι μπορεί να αγοράσει ένας κινέζος ή ένας αμερικανός με αυτό. Αυτοί οι υπολογισμοί είναι φυσικά πολύ πιο αξιόπιστοι και κοντά στην πραγματικότητα. Είναι δηλαδή οι υπολογισμοί του ΟΗΕ και της Παγκόσμιας τράπεζας που γίνονται πόσον σε PPP(ισοτιμία αγοραστικής δύναμης).

Figure 1. Concept 1 and Concept 2 (international) inequalities, 1952-2006

Πηγή: Milanovic B., «Global inequality recalculated: The effect of new 2005 PPP estimates on global inequality», σελ. 9.

Στο σχεδιάγραμμα 1 παρατηρούμε τη διεθνή ανισότητα από το 1952-2006 με βάση το δείκτη Gini. Ο δείκτης Gini είναι ένα γενικό μέτρο ανισότητας ανάμεσα στο 0 και στο 1, όσο πιο κοντά στο 0 βρίσκεται ο δείκτης Gini τόσο περισσότερη ισότητα υπάρχει. Αντίθετα, όσο πλησιάζει την μονάδα βρισκόμαστε σε πλήρη ανισότητα. Τα στοιχεία αρχίζουν το 1952, συνήθως επειδή είναι το πρώτο έτος για το οποίο το ΑΕΠ για την Κίνα είναι διαθέσιμο, και ο υπολογισμός της σταθμισμένης ανισότητας χωρίς την Κίνα θα ήταν χωρίς νόημα. Η σύνθεση δειγμάτων καθορίζεται ουσιαστικά από το 1960, όταν μετά από το τέλος της αποικιοκρατίας τα στοιχεία για τις περισσότερες χώρες της Αφρικής διατέθηκαν. Οπότε πριν το 1960 έχουμε 80-90 χώρες και μετά το 1960 έχουμε 130-150 χώρες.

Μεταξύ του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του '80, η concept 1 ανισότητα ήταν σταθερή στην αξία Gini περίπου 0.53. Η ανισότητα μεταξύ των χωρών ήταν ευρέως σταθερή στην περίοδο του 1960-82 επειδή η αυξανόμενη συμβολή της Αφρικής (λόγω της αργής αύξησής της) ισορροπήθηκε με τις στενές διεθνείς ανισότητες μεταξύ των πλούσιων χωρών (WENAO). Βλέπουμε λοιπόν μία σταθερότητα μεταξύ 1965 και 1982 γιατί υπάρχει μέριμνα για ισορροπη ανάπτυξη καθώς βρισκόμαστε εν μέσω Ψυχρού πολέμου. Ο Ψυχρός Πόλεμος (1947-1989) βασίστηκε στο φόβο και των δυο πλευρών (ΗΠΑ και ΕΣΣΔ) για την απειλή χρήσης πυρηνικών όπλων. Επίσης, μέχρι το '80 κυριαρχούν οι Κενσιανές θεωρίες που βασίζονται περισσότερο στην κοινωνική δικαιοσύνη.

Μετά από την πρόωγη δεκαετία του '80, και όχι μόνο συμπτωματικά με την αύξηση στα πραγματικά επιτόκια και την κρίση χρέους τρίτων κόσμων, υπάρχει μια διαδικασία γρήγορης απόκλισης στα εισοδήματα μεταξύ των χωρών. Η "Χαμένη δεκαετία" (ή μάλλον δύο δεκαετίες) στη λατινική Αμερική, η στασιμότητα και έπειτα οι ουσιαστικές πτώσεις στο εισόδημα στην Ανατολική Ευρώπη και την πρώην Σοβιετική Ένωση, και η καταστρεπτική απόδοση πολλών χωρών της Αφρικής, είναι κύριοι παράγοντες πίσω από την αύξηση της ανισότητας (που συνδυάζεται φυσικά με μια μάλλον αξιολάτρευτη απόδοση των πλούσιων οικονομιών). Η απόκλιση διήρκησε περίπου 20 έτη.

Είναι η περίοδος των Νεοκλασικών που τονίζουν την δύναμη της αγοράς ως τον καθοριστικό παράγοντα για την ανάπτυξη και η περίοδος της παγκοσμιοποίησης, του ελεύθερου εμπορίου. Ωστόσο, είναι φανερό ότι η ιδέα των αγορών δεν βοηθά την ανισότητα των εθνών αλλά αντίθετα χειροτερεύει την κατάσταση. «Οι πολέμοι της

παγκοσμιοποίησης που ασκούν δριμεία κριτική στις νεοφιλελεύθερες απόψεις, θεωρούν ότι ο νεοφιλελευθερισμός δημιουργεί μία εξαιρετικά διαστρεβλωμένη εικόνα της παγκόσμιας κατάστασης. Υποστηρίζουν ότι η φτώχεια και οι ανισότητες επιδεινώνονται –δε βελτιώνονται-, καθώς τα οφέλη της οικονομικής παγκοσμιοποίησης διαμοιράζονται με άνισο τρόπο μεταξύ και εντός των κρατών . Κατά την περίοδο 1988- 1993, σημειώθηκε ραγδαία αύξηση της παγκόσμιας ανισότητας ως προς το εισόδημα των νοικοκυριών, ενώ από το 1982 έχουν διευρυνθεί σημαντικά οι ανισότητες των εργατικών μισθών στο εσωτερικό κάθε κράτους. Επιπλέον παρά τη φαινομενική μείωση στον αριθμό των ανθρώπων που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας από 1,3 σε 1,2 δις άτομα, εκφράζονται τόσες αμφιβολίες για τον τρόπο υπολογισμού αυτού του αριθμού, ώστε αμφισβητείται η ακρίβεια του.»³⁶

Εντούτοις, από το 2001, παρατηρούμε μια αλλαγή. Για πρώτη φορά από το 1982 η απόκλιση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ μεταξύ των χωρών έχει σταματήσει και έχει γίνει ακόμη και αντιστρέψιμη. Στην πραγματικότητα, η περίοδος 2001-06 είναι καλή όχι μόνο για τη σφαιρική οικονομία (που οδηγείται από τις μεγαλύτερες και πλουσιότερες χώρες), αλλά και για τις χώρες της Αφρικής που έχουν αυξηθεί στο ποσοστό περισσότερο από 4 τοις εκατό το χρόνο, για τις μετά-κομμουνιστικές χώρες (αύξηση σε περισσότερο από 6 τοις εκατό το χρόνο), και την λατινική Αμερική (3 τοις εκατό ετησίως). Αυτοί οι παράγοντες ήταν πίσω από την αντιστροφή της απόκλισης που παρατηρούμε μετά από το 2001. Ωστόσο, είναι φανερό ότι η σφαιρική οικονομική κρίση και η συνέπειά της δεν θα επιτρέψουν σε αυτές τις αισιόδοξες εξελίξεις να συνεχιστούν. Ακόμη, αξιοσημείωτο αποτελεί το γεγονός ότι ακόμη και με τις ευνοϊκές εξελίξεις γύρω από τη στροφή του αιώνα, το επίπεδο της concept 1 ανισότητας είναι τώρα σημαντικά μεγαλύτερο από ότι ήταν στη δεκαετία του '60 και τη δεκαετία του '70.

³⁶ Held D., McGrew A., *Παγκοσμιοποίηση/ Αντι-Παγκοσμιοποίηση*, Πολύτροπον, Αθήνα 2004, σελ.127-128.

Η concept 2 ανισότητα "εισάγει" τη δεκαετία του '60 ένα εξαιρετικά υψηλό επίπεδο Gini 0.65 σημείων. Υπάρχει έπειτα μια ήπια μείωση μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80, και μετά από αυτήν, χάρη στα υψηλά ποσοστά αύξησης πρώτα της Κίνας, και πιο πρόσφατα της Ινδίας, η μείωση γίνεται πολύ πιο απότομη. Μέχρι το έτος 2006, η concept 2 ανισότητα ανήλθε σε μόνο 0.55 σημεία Gini. Αυτό είναι μια ουσιαστική μείωση 10 σημείων Gini σε σχέση με τη δεκαετία του '60.

Από το 1980 και μετά βλέπουμε μια πραγματική έκρηξη στα εισοδήματα των Κινέζων, φτωχών και πλουσίων. Τι συνέβη το 1980? Η απάντηση είναι απλή. Το 1976 πεθαίνει ο Μάο και το 1978 ξεκινάνε οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις του Ντενγκ Σαο Πινγκ προς την ελεύθερη αγορά. Και στην Ινδία η εικόνα είναι παρόμοια. Παρά την μεγάλη αύξηση του πληθυσμού της χώρας, όλοι οι Ινδοί έχουν γίνει πολύ πιο πλούσιοι τα τελευταία 20 χρόνια.

Η γραμμή που παρουσιάζει την concept 2 ανισότητα χωρίς την Κίνα (στο σχήμα 1) επιτρέπει σε μας να παρατηρήσουμε μια σημαντική αλλαγή που εμφανίστηκε γύρω από τη στροφή του αιώνα. Ενώ έως το 2000, η έννοια 2 ανισότητα έκλινε προς τα κάτω χάρη στην Κίνα μόνο (από την concept 2 ανισότητα χωρίς Κίνα αυξάνονταν ακόμα), μετά από το 2000, η πτώση πραγματοποιείται ακόμη και χωρίς την Κίνα. Όπως αναφέρεται, αυτό οφείλεται στο υψηλό ποσοστό αύξησης της Ινδίας. « But it also shows that the world now has two “engines” of downward pressures on international (and ultimately global) inequality: high growth rates of China and India.»³⁷ Αλλά επίσης δείχνει ότι ο κόσμος έχει τώρα δύο "μηχανές" για τις προς τα κάτω πιέσεις στη διεθνή (και τελικά σφαιρική) ανισότητα: τα υψηλά ποσοστά αύξησης της Κίνας και της Ινδίας.

³⁷Milanovic B., *Global inequality recalculated: The effect of new 2005 PPP estimates on global inequality*,σελ.11.

Υπάρχει μια πρόσφατη αναγνώριση της απόκλισης. Δύο γνωστά έγγραφα επεξηγούν αυτήν την μετατόπιση: (1997) Ο Pritchett και ο Lucas (1998) δείχνουν ότι κατά τη διάρκεια των προηγούμενων δύο αιώνων, τα κατά κεφαλήν εισοδήματα των χωρών του κόσμου έχουν απόκλιση κυρίως επειδή ο σημερινός πλούσιος κόσμος ήταν σε θέση να τραβήξει μπροστά από το υπόλοιπο. Ο Maddison δείχνει ότι η αναλογία μεταξύ της πλουσιότερης και φτωχότερης χώρας, που εκφράστηκε σε διεθνή δολάρια, ανέβηκε από 3 έως 1 το 1820 σε 72 έως 1 το 1992.

Μια περίληψη των πολύ διαφορετικών εξελίξεων κατά τη διάρκεια των δύο περιόδων 1960-78 και 1978-2000 παρουσιάζεται στον πίνακα 5.2. Η δεύτερη περίοδος διέυρυνε την περιφερειακή απόκλιση στην οικονομική επίδοση παντού (εκτός από στον πλούσιο κόσμο), και αύξησε τις εισοδηματικές διαφορές μεταξύ των περιφερειακών μέσων εισοδημάτων με εξαίρεση την Ασία που συνέχισε να προφθάνει τους πλούσιους. Ο πλούσιος κόσμος (WENAO) και μερικές άλλες χώρες, ειδικότερα η Κίνα και οι "ασιατικές τίγρεις" προόδευσαν. Άλλοι, εκείνοι γύρω από τη μέση της διεθνούς εισοδηματικής σκάλας, έμειναν πίσω.

TABLE 5.2.
The Two Periods of International Growth

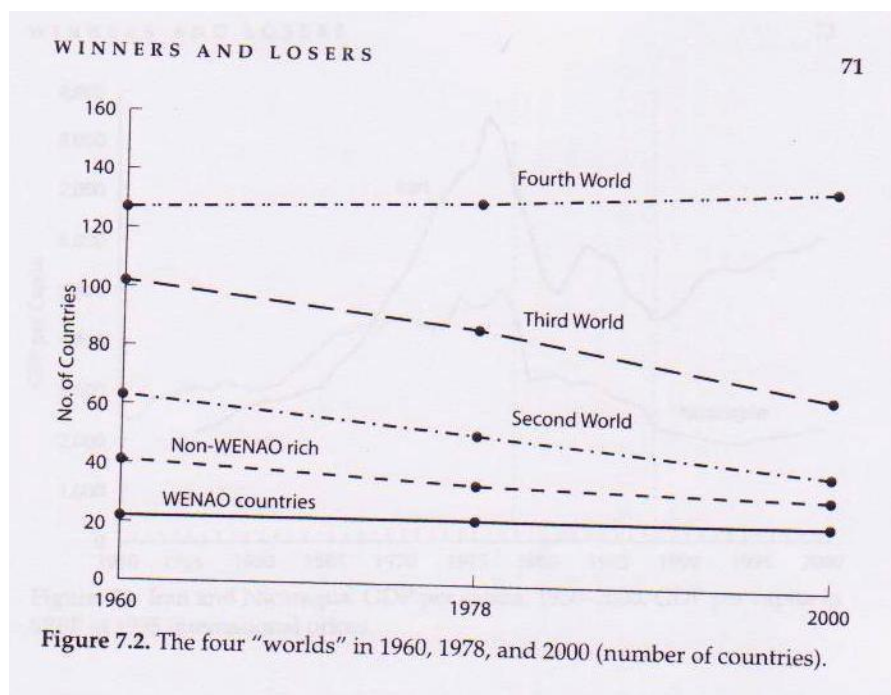
<i>Period</i>	<i>Mean (unweighted) Incomes: "Rest against the West"</i>	<i>Regional Homogeneity</i>
1960-78	Rest catching-up	Strong divergence in Africa and Asia; mild divergence in Europe/FSU; mild convergence in WENAO and LAC.
1978-2000	All falling behind except Asia	Continued strong divergence in Africa, joined by Eastern Europe/FSU; mild divergence in Asia and LAC; continued convergence in WENAO only.

Πηγή: Milanovic B., «Worlds apart: Measuring International and Global inequality», Princeton university press ,2005 ,σελ. 50.

4.3 Νικητές-Ηττημένοι

Οι δυτικές χώρες έχουν προοδεύσει πολύ σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο και μόνο σε μερικές εξαιρετικές περιπτώσεις υπάρχουν μη - δυτικές χώρες που έχουν προοδεύσει. Το 1960 και το 1978, η φτωχότερη χώρα ανάμεσα στις WENAO ήταν η Ελλάδα με το κατά κεφαλήν ΑΕΠ στο 13, 821. Όλες οι χώρες επάνω από εκείνο το επίπεδο κρίνονται πλούσιες. Οι χώρες των οποίων το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι λιγότερο από το ένα τρίτο κάτω από αυτήν της φτωχότερης χώρας ανάμεσα στις WENAO καλούνται υποψήφιοι. Η τρίτη ομάδα χωρών είναι εκείνοι με τα κατά κεφαλήν επίπεδα ΑΕΠ μεταξύ ένα και δύο τρίτα της φτωχότερης χώρας WENAO. Αυτές οι χώρες μπορούν να αντιμετωπισθούν ως τρίτος κόσμος. Τέλος, η τέταρτη ομάδα αποτελείται από τις χώρες των οποίων τα κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι λιγότερο από ένα τρίτο του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της φτωχότερης δυτικής χώρας.

Έχουμε έτσι τέσσερις ομάδες χωρών: οι πλούσιοι, οι υποψήφιοι, ο τρίτος και ο τέταρτος (πολύ φτωχές) κόσμος. Εάν εκείνοι οι φτωχότεροι αυξάνονται αρκετά γρήγορα τόσο για να μην παραμείνουν λιγότερο από το ένα τρίτο του εισοδήματος της φτωχότερης χώρας WENAO, ο τέταρτος κόσμος θα μείνει έξω κενός. Το ίδιο πράγμα ισχύει για τον τρίτο κόσμο.

Το καθαρό αποτέλεσμα ήταν μια δραματική πτώση στον αριθμό πλούσιων χωρών και μια αύξηση στο μερίδιο των δυτικών χωρών μεταξύ των πλουσίων. Ενώ, στο έτος 1960, υπήρξαν σαράντα μια πλούσιες χώρες που είναι μη δυτικές, το 2000 υπήρξαν μόνο τριάντα μια πλούσιες χώρες (εκτός από το Μαυρίκιο) και καμία από τις λατινοαμερικανικές και χώρες της Καραϊβικής (εκτός από τις Μπαχάμες) δεν έφτασε τους πλούσιους. Η λατινική Αμερική και οι Καραϊβικές Θάλασσες πιθανώς για πρώτη φορά σε 200 έτη, δεν είχαν καμία χώρα που ήταν πλουσιότερη από τη φτωχότερη δυτικοευρωπαϊκή χώρα.

Οι πίνακες 7.3 και 7.4 δίνουν τις τέσσερις μήτρες παγκόσμιας μετάβασης για τις δύο περιόδους. Δύο συμπεράσματα μπορούν να συναχθούν. Κατ' αρχάς, υπήρξε περισσότερη σταθερότητα στα άκρα, μεταξύ των πλουσίων και ιδιαίτερα μεταξύ των φτωχών. Όλες οι φτωχότερες χώρες έμειναν στο κατώτατο σημείο μεταξύ 1960 και 1978 και 95 τοις εκατό έκαναν το ίδιο πράγμα κατά τη διάρκεια της πιο πρόσφατης περιόδου. Δεύτερον, η ανάδευση μεταξύ των υποψηφίων και του τρίτου κόσμου ήταν κατά ένα μεγάλο μέρος κάτω από το θάλαμο. Όσον αφορά τις χώρες τρίτων κόσμων, σχεδόν τα δύο τρίτα τους πήγαν στον τέταρτο κόσμο κατά τη διάρκεια της περιόδου του 1978-2000.

TABLE 7.3.
Transition Matrices 1960–78 and 1978–2000 (in percentages)

	<i>Rich</i>	<i>Contenders</i>	<i>Third World</i>	<i>Fourth World</i>	<i>Total</i>
1960–78					
Rich	73	20	7	0	100
Contenders	14	32	36	18	100
Third World	0	5	59	36	100
Fourth World	0	0	0	100	100
1978–2000					
Rich	82	12	6	0	100
Contenders	13	6	69	13	100
Third World	3	6	28	64	100
Fourth World	0	0	5	95	100

TABLE 7.4.
Transition Matrices 1960–78 and 1978–2000 (number of countries)

	<i>Rich</i>	<i>Contenders</i>	<i>Third World</i>	<i>Fourth World</i>	<i>Number of Countries</i>
1960–78					
Rich	30	8	3	0	41
Contenders	3	7	8	4	22
Third World	0	2	23	14	39
Fourth World	0	0	0	25	25
1978–2000					
Rich	28	4	2	0	34
Contenders	2	1	11	2	16
Third World	1	2	10	23	36
Fourth World	0	0	2	42	44

Την ίδια άποψη είχε και ο Bairoch. Σύμφωνα με αυτόν, τα υδροκρίτη έτη "1978-80" άνοιξαν μια εξ ολοκλήρου νέα φάση στην ανάπτυξη του τρίτου κόσμου. Η πρώτη φάση καλύπτει την περίοδο μέχρι το τέλος του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου και χαρακτηρίζεται από την αργή και ακανόνιστη αύξηση. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Bairoch το μέσο ετήσιο ποσοστό αύξησης των χωρών των τρίτων κόσμων ήταν μόνο 0,3 τοις εκατό κατά κεφαλήν. Η δεύτερη φάση, από το τέλος του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου μέχρι το 1978, βεβαίωσε μια επιτάχυνση της αύξησης - με τη μέση αύξηση τρίτων κόσμων που είναι περίπου 2,2 τοις εκατό κατά κεφαλήν.

Αυτή η ολόκληρη περίοδος κρίνεται από τον Bairoch ότι είναι και οι δύο "των σχετικών επιτυχιών" καθώς οι χώρες τρίτων κόσμων αυξήθηκαν γρηγορότερα από τον πλούσιο κόσμο (όταν ήταν ο πλούσιος κόσμος σε εκείνο το επίπεδο ανάπτυξης) και μια "σχετική αποτυχία" δεδομένου ότι ο τρίτος κόσμος απέτυχε ακόμα να μειώσει την απόσταση από τις προηγμένες χώρες. Αλλά, από το 1978-1980 αρχίζει η τρίτη φάση που για πολλές απευθυνόμενες στην αγορά χώρες τρίτων κόσμων χαρακτηρίζεται από μια συνολική αποτυχία της οικονομικής ανάπτυξης. Οι Galbraith και Kum παρατηρούν την ίδια ασυνέχεια και εστιάζουν στο ρόλο των επιτοκίων: η άνοδος στα επιτόκια παρήγαγε τις δραματικές και συνεχόμενες περικοπές στις εισαγωγές με τα καταστρεπτικά αποτελέσματα για τις προοπτικές ανάπτυξης των φτωχότερων χωρών.

Οι εξελίξεις κατά τη διάρκεια των δύο προηγούμενων δεκαετιών του εικοστού αιώνα είναι αξιοπρόσεκτες για τους ακόλουθους λόγους.

1. Έχουν ενισχύσει τη θέση της δύσης ως λέσχη των πλουσίων. Όχι μόνο επειδή στο τέλος του αιώνα υπάρχουν μόνο εννέα χώρες μη-δυτικές που είναι πλούσιες (έναντι το 1960), αλλά επειδή η "απειλή" των μη-δυτικών υποψηφίων που ενώνουν τη λέσχη έχει σχεδόν εξαφανιστεί.

2. Η ελπίδα των μη-δυτικών χωρών που προοδεύουν έχει πραγματοποιηθεί κατά τη διάρκεια του προηγούμενου τετάρτου του αιώνα. Ενώ το 1960, υπήρξαν σαράντα μια μη-δυτικές χώρες που ήταν είτε πλούσιες είτε είχαν μια καλή πιθανότητα στους πλουσίους μέσα σε μια παραγωγή (δέκα έξι της οποίας ήταν λατινοαμερικανικός) στο τέλος του αιώνα υπήρξαν μόνο δεκαεπτά τέτοιες χώρες (πέντε από τις οποίες είναι από τη λατινική Αμερική και χώρες της Καραϊβικής). Οι περισσότεροι από τους σημερινούς υποψηφίους είναι σε ισχύ οι "πεςμένοι" πλούσιοι, δηλαδή χώρες όπως την Αργεντινή, την Τσεχία που άνηκαν μία φορά στη λέσχη των πλουσίων αλλά έχουν μειωθεί από τότε.

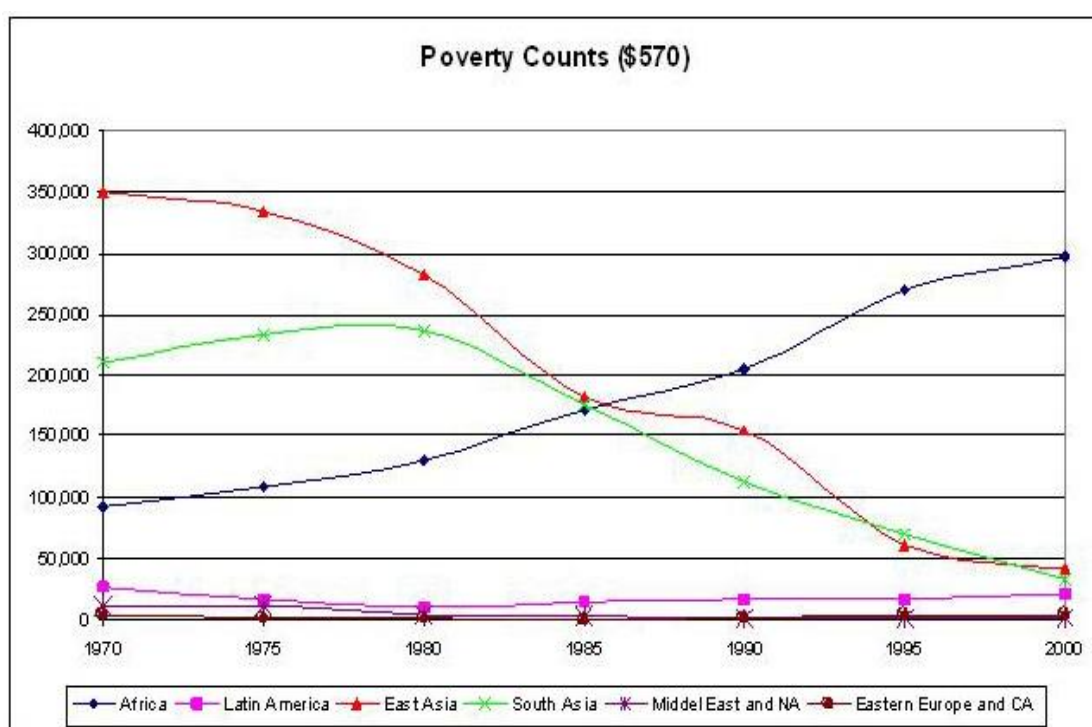
3. Ενώ η δύση ενίσχυσε τον έλεγχό της στην κορυφή, η ύπαρξη της Αφρικάνικης χώρας έγινε συνώνυμη με την ύπαρξη της φτώχειας. Υπήρξε μια συνεχής εξαθλίωση προς τα κάτω: Οι χώρες της Αφρικής που ήταν υποψήφιος το 1960 ένωσαν τον τρίτο κόσμο και όλες οι χώρες της Αφρικής που ήταν μέρος του τρίτου κόσμου μειώθηκαν στο επίπεδο του τέταρτου κόσμου. Στο τέλος του αιώνα, η πιθανότητα του να είσαι πολύ φτωχός ενώ είσαι Αφρικανός ήταν περίπου 80 τοις εκατό.

4. Η προς τα κάτω κινητικότητα των χωρών - η Αφρική είναι το πιο εντυπωσιακό παράδειγμα - απεικονίζεται στο γεγονός ότι ενώ ο αριθμός των πλούσιων χωρών και των υποψηφίων μειώθηκε μεταξύ 1960 και 1998, οι τάξεις του τρίτου και του τέταρτου κόσμου αυξήθηκαν.

5. Σχεδόν οι μόνες επιτυχίες υπήρξαν στην Ασία. Η Ταϊβάν κινήθηκε από τον τρίτο κόσμο το 1960 για να είναι μεταξύ των πλουσίων στο τέλος του αιώνα. Ομοίως η Σιγκαπούρη, το Χονγκ Κονγκ, η Νότια Κορέα, και η Μαλαισία έγιναν πλούσιες ή υποψήφιος. Προστέθηκαν σε εκείνο και η Αίγυπτος, η οποία κινήθηκε από το τέταρτο προς τον τρίτο κόσμο.

«As countries become richer, on average the incidence of income poverty falls. Other indicators of well-being, such as average levels of education and health, tend to improve as well. For these reasons, economic growth is a powerful force for poverty reduction. This observation is not the end of the story, for it raises the questions of what causes economic growth and why countries with similar rates of economic growth can have very different rates of poverty reduction.»³⁸

Γιατί οι χώρες με τα παρόμοια ποσοστά οικονομικής ανάπτυξης μπορούν να έχουν πολύ διαφορετικά ποσοστά μείωσης ένδειας; Γιατί λοιπόν μερικά έθνη είναι τόσο πλούσια και άλλα τόσο φτωχά;

Κατά συνέπεια, δεν κάνουν όλοι τις σωστές κινήσεις. Δεν έχουν ανοιχτεί όλες οι χώρες στην ελεύθερη αγορά, ούτε έχουν όλες ειρήνη και καλή διοίκηση. Υπάρχουν κάποιες χώρες, ειδικά στην Αφρική που κάθε χρόνο χειροτερεύουν. Σε μερικές από αυτές μάλιστα μπορούμε να μιλήσουμε για μια πραγματική καταστροφή.

³⁸Εκθεση 2000/2001 παγκόσμιας ανάπτυξης Παγκόσμιας Τράπεζας, *Growth, Inequality, and Poverty*, [κεφάλαιο 3](#), πλαίσιο 3.5.

Ξανακοιτώντας τα στοιχεία για την φτώχεια, αλλά ξεχωρίζοντας περιοχές του κόσμου βλέπουμε ότι η φτώχεια έχει ανέβει στην Αφρική. Σε απολυτούς αριθμούς, ενώ η φτώχεια το 1970 ήταν κυρίως ασιατικό φαινόμενο (με σχεδόν 600 εκ. φτωχούς ήταν πολύ πάνω από τα 100 εκ. Αφρικανούς), σήμερα έχει αντιστραφεί πλήρως η εικόνα. Ο αριθμός των Αφρικανών φτωχών έχει αυξηθεί δραματικά, με την ίδια περίπου ταχύτητα που αυξήθηκε ο συνολικός πληθυσμός της μαύρης ηπείρου. Μάλιστα η αύξηση του πληθυσμού δεν είναι ο μονός λόγος της αύξησης της φτώχειας.

Ένδειξη για το τι φταίει είναι ότι την χειρότερη τύχη την είχαν οι Αφρικάνικες χώρες με τις πλουσιότερες πρώτες ύλες, όπως η Νιγηρία, σε βαθμό που οι οικονομολόγοι μιλάνε για την *κατάρρα των πρώτων υλών*. Σε αυτήν την χώρα μια πολιτική ελίτ παίρνει όλα τα κέρδη από το άφθονο πετρέλαιο της χώρας και οι υπόλοιποι όχι μόνο δεν κερδίζουν, αλλά πέφτουν. Είναι φανερό ότι αυτή η πολιτική ελίτ, που κερδίζει από αυτήν την κατάσταση δεν θα φέρει μεταρρυθμίσεις που θα ευνοήσουν την υπόλοιπη χώρα, αφού δεν την συμφέρει.

Και η ένδεια και η ανισότητα στις χώρες παραλήπτες είναι μόνο τυχαίοι στόχοι στις αποφάσεις των πλούσιων χωρών σχετικά με τη διμερή ενίσχυση. Δηλαδή ο στόχος της διμερούς ενίσχυσης, στην πράξη όχι στις λέξεις, δεν είναι να επιτευχθεί η μέγιστη μείωση ένδειας του κόσμου. Όπως έχει υποστηριχτεί συχνά η διεθνής ενίσχυση αποκρίνεται περισσότερο στους πολιτικούς και οικονομικούς στόχους στις χώρες δότες απ' ό,τι στις καθαρές σφαιρικές εκτιμήσεις ευημερίας. Ο πίνακας 12.1 παρουσιάζει συντελεστές συγκέντρωσης της διμερούς ενίσχυσης από τις πλούσιες χώρες. Το συνολικό ποσό επίσημης ενίσχυσης συμπεριλαμβανόμενο εδώ είναι \$22 δισεκατομμύρια και περιλαμβάνει όλες τις χώρες Επιτροπής Βοήθειας για την Ανάπτυξη με εξαίρεση τη Νέα Ζηλανδία και την Πορτογαλία. Όσο πιο αρνητικός ο συντελεστής συγκέντρωσης, τόσο περισσότερο η ενίσχυση κατευθύνεται προς τις χώρες με το χαμηλό κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Με το συντελεστή συγκέντρωσης μηδέν, η ενίσχυση είναι σχεδόν τυχαία διανεμημένη, ενώ ένας θετικός συντελεστής συγκέντρωσης υπονοεί ότι η ενίσχυση είναι υπέρ-πλούσια υπό την απόλυτη έννοια: οι πλουσιότερες χώρες λαμβάνουν περισσότερα από αυτά σε κατά κεφαλήν όρους από ότι οι φτωχές χώρες.

TABLE 12.1.
Official Bilateral Aid and Its Targeting (year 2001)

	<i>Percentage Share in Total Bilateral Aid</i>	<i>Concentration Coefficient</i>	<i>The "Boost" Factor</i>
Belgium	0.7	-75.5	3.9
Ireland	0.5	-74.1	4.8
Norway	1.3	-69.6	4.4
Great Britain	5.5	-69.5	4.4
Switzerland	0.8	-67.8	4.7
Denmark	1.9	-63.6	4.7
Luxembourg	0.2	-62.6	4.3
Netherlands	3.4	-48.4	4.7
Sweden	1.6	-47.3	3.7
Finland	0.4	-40.4	3.6
Austria	2.1	-34.6	2.7
Spain	2.4	-24.8	3.1
Japan	28.1	-21.5	4.2
Greece	0.4	-21.1	3.6
Italy	1.4	-2.6	4.4
France	9.4	-1.9	2.7
Germany	5.2	-1.2	3.8
Canada	1.4	0.6	3.9
Australia	1.6	14.6	3.2
USA	16.8	20.2	3.3
European Union	13.7	28.7	2.9
<i>Total</i>	<i>98.8</i>	<i>-11.1</i>	<i>3.7</i>

Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι σημαντικές χώρες με τα ισχυρά γεωπολιτικά ενδιαφέροντα είναι λιγότερο αποδοτικές στην κατανομή της ενίσχυσης. Αυτό ισχύει για τις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ευρωπαϊκή Ένωση, την Ιαπωνία, τη Γαλλία και τη Γερμανία. Η Μεγάλη Βρετανία είναι μια εξαίρεση. Αλλά ακόμα οι μικρότερες χώρες είναι πιο προσεκτικές για τα πολιτικά ενδιαφέροντα τους απ'ό,τι για την ανακούφιση από τη φτώχεια γενικά. Κατά συνέπεια, η Ελλάδα βοηθά συνήθως τις βαλκανικές και ανατολικές μεσογειακές χώρες, η Πορτογαλία και οι προηγούμενες αποικίες της, Ισπανία, λατινοαμερικανικές χώρες. Η γενική, πλούσια συγκέντρωση ενίσχυσης χωρών είναι απλά υπέρ-φτωχή με την αξία -11,1.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ακόμη, προηγμένες και καθυστερημένες, πλούσιες και φτωχές χώρες φαίνεται να έχουν κλείσει κάπως το χάσμα ως προς τους ρυθμούς μεγέθυνσης των οικονομιών τους. Οι αισιόδοξοι που «μασάνε» τους αριθμούς εστιάζουν την προσοχή σε μία συνολική μίνι- σύγκλιση, αλλά τοποθετούν την Ανατολική Ασία στην κατηγορία των φτωχών και μόνο η επιτυχία της Ανατολικής Ασίας διευκολύνει αυτή την οφθαλμαπάτη. Η Αφρική και η Μέση Ανατολή ακόμη κατευθύνονται προς το πουθενά. Στη Λατινική Αμερική υπάρχει μία ποικιλία καταστάσεων στο χρόνο και στο χώρο. Το πρώην σοσιαλιστικό μπλοκ βρίσκεται σε μετάβαση. Μερικές χώρες τα πάνε καλά, άλλες πάλι, ιδίως η πρώην Σοβιετική Ένωση, αιωρούνται μέσα σε μεγάλη αβεβαιότητα.

Ακόμη και σε εθνικό επίπεδο, υπάρχουν εκείνοι που θα υποστήριζαν ότι η ανισότητα δεν ενοχλεί, εφ' όσον η ένδεια είναι χαμηλή. Παρά αυτές τις απόψεις, υπάρχει μια αυξανόμενη συναίνεση ότι η ανισότητα στο εθνικό επίπεδο αποτελεί πρόβλημα, είτε επειδή μπορεί να επιβραδύνει την αύξηση ή επειδή οδηγεί στην πολιτική αστάθεια ή στις αποτυχίες αγοράς που στη συνέχεια επίσης επιβραδύνουν την αύξηση ή επειδή οι άνθρωποι είναι απλά αντίθετοι στην ανισότητα . Και υπάρχει φυσικά μία μόνιμη άποψη που επιστρέφει στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη ότι η υψηλή ανισότητα είναι μια κοινωνική παθολογία, για μια άνιση κοινωνία δεν είναι αληθινά ένα, αλλά δύο, κοινωνίες.

Ουσιαστικά, η μεγάλη ανισότητα οδηγεί σε χαμηλότερη ποιότητα ζωής, με μεγαλύτερη φτώχεια, χαμηλότερη μόρφωση, χαμηλότερο επίπεδο υγείας, αυξημένη εγκληματικότητα, πολιτική αστάθεια ,αποτυχίες αγοράς, δημιουργεί δύο άνισες κοινωνίες αυτή των πλουσίων και αυτή των φτωχών.

Σήμερα εξακολουθεί να διευρύνεται αυτό το χάσμα. Μάλιστα, μερικές χώρες δεν μειώνουν τη φτώχεια τους αλλά γίνονται φτωχότερες. Άλλες μετά δυσκολίας διατηρούν το επίπεδο που έχουν. Το καθήκον των πλούσιων χωρών είναι να βοηθήσουν την ανάπτυξη των φτωχότερων χωρών. Εάν δεν το κάνουμε, αυτές οι χώρες θα επιδιώξουν να πάρουν αυτό που δεν μπορούν να δημιουργήσουν, και αν δεν το καταφέρουν εξάγοντας προϊόντα, θα εξάγουν ανθρώπους.

«Θέλουμε ιδιαιτέρως ν' αποφύγουμε κάθε υπόδειξη ότι ο ιστορικός δρόμος της Δύσης προς τον πλούτο περιλαμβάνει κάθε απλή συνταγή η οποία, αν χρησιμοποιηθεί στον Τρίτο Κόσμο, θα παρήγαγε το ίδιο αποτέλεσμα. Ένας λόγος για να μην περιμένουν ευνοϊκά αποτελέσματα από κάθε απλό πρόγραμμα απομίμησης είναι ότι οι υπάρχουσες συνθήκες για ανάπτυξη, είναι εντελώς διαφορετικές στον Τρίτο Κόσμο, από εκείνες, οι οποίες ήταν στη Δύση.»³⁹

Για τους παραπάνω λόγους, οι κανόνες του παγκόσμιου οργανισμού εμπορίου πρέπει να ξαναγραφτούν με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτρέπεται μία περισσότερο δραστήρια χρησιμοποίηση των εργαλείων της πρωτογενούς βιομηχανικής παραγωγής. Επιπρόσθετα, χρειάζονται πιο σίγουρες προσπάθειες και από ακαδημαϊκής πλευράς και σε πρακτικό επίπεδο για να εξεταστούν ακριβώς ποιοι θεσμοί είναι απαραίτητοι και για ποιους τύπους χωρών με δεδομένα τα επίπεδα ανάπτυξης, τα πολιτικά, οικονομικά, και κοινωνικά δεδομένα.⁴⁰

Η αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων απαιτεί την αναμόρφωση και την ενίσχυση του συστήματος παγκόσμιας διακυβέρνησης, έτσι ώστε να μπορεί να ρυθμίσει τις παγκόσμιες αγορές. Η Συναίνεση της Ουάσιγκτον – υπέρ της φιλελευθεροποίησης, της απορρύθμισης και του ελεύθερου εμπορίου – θα πρέπει να δώσει τη θέση της στην πιο πρόσφατη Συναίνεση του Μόντερεϊ για τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης (η οποία παίρνει το όνομά της από το συμβούλιο του ΟΗΕ για τη χρηματοδότηση της ανάπτυξης που έλαβε χώρα στο Μόντερεϊ το 2002). Η προτεραιότητα πρέπει να δοθεί στην ανθρώπινη ασφάλεια και στην ανάπτυξη αντί για τις απαιτήσεις των παγκόσμιων αγορών. Πρέπει να ρυθμιστεί η παγκοσμιοποίηση με τρόπους που να προωθούν μία πιο δίκαιη, ανθρώπινη και ειρηνική παγκόσμια τάξη.

³⁹Rosenberg N. & L.E. Birdzell, Jr. *Πώς πλούτισε η Δύση Η οικονομική μεταμόρφωση του βιομηχανικού κόσμου*, ΡΟΕΣ, Αθήνα 1986., σελ. 455.

⁴⁰Chang Ha-Joon, *Kicking away the ladder*, Anthew press, 2003, σελ. 141.

Μολονότι κάποια μέτρα σε διεθνές επίπεδο ίσως συντελέσουν στη μείωση ορισμένων υπερβολών των παγκόσμιων αγορών, η παγκόσμια φτώχεια και οι ανισότητες μπορούν να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά και σε βάθος χρόνου μόνο μέσω του εθνικού μηχανισμού κοινωνική πρόνοιας και μέσω της αποφασιστικής επιδίωξης του εθνικού πλούτου και της οικονομική εξουσίας. Οι εθνικές κυβερνήσεις, όπως υποστηρίζουν οι σκεπτικιστές, παραμένουν οι μόνοι κατάλληλοι και αποδεδειγμένα αποτελεσματικοί μηχανισμοί για τη βελτίωση και την αντιμετώπιση της μάστιγας των παγκόσμιων ανισοτήτων και της άνισης ανάπτυξης.

«Το χιλιετές ιστορικό φαίνεται αρκετά απλό. Από έναν κόσμο μεγάλων και μικρών αυτοκρατοριών και βασιλείων, λίγο πολύ ισοδύναμων σε πλούτο και ισχύ, έχουμε μετατραπεί σε ένα κόσμο εθνών-κρατών, μερικών πολύ πιο δυνατών και πιο πλουσίων από άλλα. Από εκατοντάδες εκατομμύρια άνθρωποι, έχουμε γίνει έξι δισεκατομμύρια και κάτι παραπάνω. Από τον τρόπο εργασίας με περιορισμένα αν και έξυπνα εργαλεία και τεχνικές, έχουμε γίνει κύριοι των μεγάλων μηχανών και των αόρατων δυνάμεων. Έχουμε περάσει από το μαστόρεμα και την έξυπνη παρατήρηση σε ένα τεράστιο και αυξανόμενο σώμα επιστημονικής γνώσης που δημιουργεί μία συνεχή ροή χρήσιμων εφαρμογών.»⁴¹

Ακόμη, προηγμένες και καθυστερημένες, πλούσιες και φτωχές χώρες φαίνεται να έχουν κλείσει κάπως το χάσμα ως προς τους ρυθμούς μεγέθυνσης των οικονομιών τους. Οι αισιόδοξοι που «μασάνε» τους αριθμούς εστιάζουν την προσοχή σε μία συνολική μίνι- σύγκλιση, αλλά τοποθετούν την Ανατολική Ασία στην κατηγορία των φτωχών και μόνο η επιτυχία της Ανατολικής Ασίας διευκολύνει αυτή την οφθαλμαπάτη. Η Αφρική και η Μέση Ανατολή ακόμη κατευθύνονται προς το πουθενά. Στη Λατινική Αμερική υπάρχει μία ποικιλία καταστάσεων στο χρόνο και στο χώρο. Το πρώην σοσιαλιστικό μπλοκ βρίσκεται σε μετάβαση. Μερικές χώρες τα πάνε καλά, άλλες πάλι, ιδίως η πρώην Σοβιετική Ένωση, αιωρούνται μέσα σε μεγάλη αβεβαιότητα.

⁴¹Landes D., *Ο πλούτος και η φτώχεια των εθνών*, Λιβάνη, Αθήνα 2005, σελ. 620.

Από την εποχή της ανεξαρτησίας τα ετερόκλητα έθνη που γνωρίζουμε συνολικά ως Νότο ή ως Τρίτο Κόσμο έχουν επιτύχει πολύ διαφορετικά αποτελέσματα. Αυτά κυμαίνονται από τις θαυματικές επιτυχίες της Ανατολικής Ασίας μέχρι τα μεικτά αποτελέσματα της Λατινικής Αμερικής και την ευθεία οπισθοδρόμηση σε χώρες όπως η Βιρμανία και οι περισσότερες της Αφρικής. Αυτή η ποικιλομορφία των αποτελεσμάτων δείχνει ότι η αποικιοποίηση καθ' αυτή ακόμη και η σκλαβιά δεν υπαγορεύει αναγκαία την οικονομική αποτυχία. Σε αρκετές χώρες επενδύθηκαν ελάχιστα , διότι η αποικιακή εξουσία δεν θεωρούσε ότι οι βελτιώσεις είναι αποδοτικές. Και άλλες χώρες ήταν τόσο φτωχές που δεν μπορούσαν να αποτελέσουν ούτε καν να προσελκύσουν την πλεονεξία των ισχυρών εθνών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Aldcroft D., *Η Ευρωπαϊκή Οικονομία 1914-2000*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2007.

Βαϊτσος Κ., *Σημειώσεις για το μάθημα Οικονομική Ανάπτυξη*, Παπαζήσης, Αθήνα 1980.

Βαϊτσος Κ., Μπαρτζώκας Α., *Αναπτυξιακή Οικονομική*, Κριτική, Αθήνα 2004.

Βάντζι Τζιάνι., Σταθάκης Γ., *Η οικονομική ανάπτυξη στην ιστορία της οικονομικής σκέψης*, 2006.

Dobb M., *Οικονομική Ανάπτυξη*, Στοχαστής, Αθήνα 1972..

Δημητράκος Δ., *Ποιος φοβάται την παγκοσμιοποίηση*., εφημερίδα Το Βήμα, 22/2/1998.

Held D., McGrew A., *Παγκοσμιοποίηση/ Αντι-Παγκοσμιοποίηση*, Πολύτροπον, Αθήνα 2004.

Κρεμμυδάς Β., *Εισαγωγή στην Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*, τυπωθήτω Αθήνα 2006.

Landes D., *Ο πλούτος και η φτώχεια των εθνών*, Λιβάνης, Αθήνα 2005.

Μαριάς Ε., *Η συναίνεση της Ουάσιγκτον, το ιδεολογικό μανιφέστο του ΔΝΤ*, εφημερίδα επίκαιρα, 15/09/2010.

Μουζέλης Ν., *Παγκοσμιοποίηση, μύθοι και πραγματικότητα*, εφημερίδα Το Βήμα, 14/10/2007.

Παπαγεωργίου Π., *Τα ασύμμετρα οφέλη της παγκοσμιοποίησης*, εφημερίδα Το Βήμα, 4/1/2008

Ρέππας Π., *Οικονομική Ανάπτυξη θεωρίες και στρατηγικές*, : Παπαζήσης, Αθήνα 2002-2003.

Rosenberg N. & L.E. Birdzell,Jr. «Πώς πλούτισε η Δύση Η οικονομική μεταμόρφωση του βιομηχανικού κόσμου», εκδόσεις ΡΟΕΣ, 1986.

Σκούντζος Θ., *Οικονομική Ανάπτυξη*, Σταμούλης, Αθήνα 1997.

Σταθάκης Γ., *Από το Κομμουνιστικό Μανιφέστο στην Αυτοκρατορία: Θεωρήσεις του παγκόσμιου καπιταλισμού*, στο Π. Βόγλης, Ι. Λαλιώτου και Γ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Ο πειρασμός της Αυτοκρατοριών*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, σελ. 23-69.

Τσιάρας Γ., *Πλούσιοι και φτωχοί στο «θέατρο» του Μοντερέι* εφημερίδα «Το Βήμα», 24/03/2002

Φωτόπουλος Τ., *Παγκοσμιοποίηση, Αριστερά και Περιοριστική Δημοκρατία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Boyer R., *Half a century of development theories*, 2005
- Chang Ha-Joon, *Kicking away the ladder*, Anthem press, 2003
- Cypher J., Dietz J., *the process of economic development*, Routledge, London, New York 1997
- Foreman-Peck J., *A history of the world economy* , Harvester Wheatsheaf, 1983.
- Herman Van Der Wee, *Prosperity and upheaval the world economy 1945-1980*, Penguin Books, 1987.
- Hettne B., *Development theory and the three worlds* , Longman Scientific and Technical, New York 1990
- Landau R., Taylor T. ,Wright G., *The mosaic of economic growth*, Stanford University Press, Stanford, Calif 1996
- Milanovic B., *Worlds apart: Measuring International and Global inequality*, Princeton university press , 2005
- Milanovic B., *Global inequality recalculated: The effect of new 2005 PPP estimates on global inequality*, World Bank , University of Maryland,2005.
- Stathakis G., *Imperialism: old and new theories*, 2008.
- Tang H., *Winners and Losers of EU Integration Policy Issues for Central and Eastern Europe*, The World Bank Washington D.C., 2000.
- UNCTAD , *World Investment Report 2003:FDI Policies for Development:National and International Perspectives*, United Nations Conference on Trade and Development, 2003.
-